

Р. ФАРМОНОВ, У. ЧЎРАЕВ,
Ш. ЭРГАШЕВ

ТАЪРИХИ ҶАҲОН

(асри XVI – солҳои 60-уми асри XIX)

*Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои
VIII-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ*

Нашри чоруми аз нав коркарда ва такмилдодашуда

*Вазорати таълими халқи Республикаи
Ўзбекистон тавсия намудааст*

*Хонаи эҷодии таъбу нашри ба номи Чўлпон
Тошканд – 2019*

УЎК 372.893=222.8(100)(075)

КВК 63.3(0)я721

Қ 91

Муҳаррирони масъул:

Т. Бобоматов – номзади илмҳои таърих;

А.Т. Замонов – доктори фалсафа оид ба фанҳои таърих.

Тақризчиён:

Ё. Болтабоев – омӯзгори калони кафедраи «Таърих»-и Донишгоҳи давлатии Намангон;

Н. Ҳакимов – методисти Маркази таълими республика;

Г. Расулова – омӯзгори мактаби 248-уми ноҳияи Мирзо Улуғбеки шаҳри Тошканд;

О. Эргашев – омӯзгори мактаби 22-юми ноҳияи Оҳангарони вилояти Тошканд;

З. Мирзаев – омӯзгори мактаби 15-уми ноҳияи Пискенти вилояти Тошканд.

Ин китоби дарсӣ аз тарафи муаллифони зерин таҳия шуд: номзади илмҳои таърих *Ш. Эргашев* (Қисми сарсухан, боби I, боби II, мавзӯҳои 13-, 14-, 19-уми боби III, мавзӯи 29-уми боби V, хулоса, харита ва расмҳо); доктори илмҳои таърих *Р. Фармонов*, *У. Ҷўраев* ва *Ш. Эргашев* (мавзӯҳои 15-, 16-, 17-, 18-уми боби III; мавзӯҳои 20-, 21-, 22-, 23-, 24-, 25-, 26-, 27-, 28-уми боби IV ва мавзӯҳои 30-, 31-, 32-юми боби V).
Соҳти услубии китоби дарсӣ ба *Ҷ. Абдуллоев* мансуб аст.

Аломатҳои шартӣ

Супориши кори эҷодӣ

Ба хотир оред

Супориши оид ба кор бо харита

Супориши оид ба кор бо интернет

Худатонро санҷед

Эзоҳи истилоҳот

Супориши оид ба кор бо асарҳои бадеию таърихӣ

Дар ёд доред

Кор бо материалҳои кино-сурат-фоно

Савол ва супоришҳо

Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби республика чоп шудааст.

© Р. Фармонов ва диг., с. 2019

© ХЭТН ба номи Ҷўлпон, с. 2019

© ХЭТН ба номи Ҷўлпон, с. 2014

ISBN 978-9943-05-655-8

САРСУХАН

ОҒОЗИ ДАВРИ НАВ

Донишомӯзи азиз! Шумо дар синфи VII Таърихи асрҳои миёнаро омӯхтед. Дар асрҳои миёна низ одамон ба иқтисодиёти асосаш соҳаи кишоварзӣ ва дар ҷамъияти асосаш анъанаҳои ташаккулифта умргузарониро давом доданд. Аз ин сабаб ин даври таърихи инсоният **тамаддуни аграрӣ** ё **ҷамъияти анъанавӣ** ном гирифтааст. Дар ин ҷамъият одамон ба табақаҳо ҷудо шуда зистанд ва расму оинҳои аз қадим монда, тасаввуроти динӣ ҷиҳатҳои характерноки ин тамаддун (сивилизатсия) ба ҳисоб меравад. Тамаддуни аграрӣ дар таърих аз даври неолит оғоз ёфта, то инқилоби саноатии асри XVIII ва то ташаккулибии ҷамъияти нав дар асоси он давом кард.

Дар ибтидои даври нав байни давлатҳои бузург барои ҳукмронӣ дар Европа мубориза авҷ гирифт. Дар айни вақт дар кишварҳои Европайи Ғарбӣ пӯсидани ҷамъияти аграрӣ, ҷараёни ташаккулибии тамаддуни нав мушоҳида мешуд. Ин ҷараён қариб чор аср давом кард ва ба охири Даври нав, инсон бо ҷаҳонбинӣ, олами тасаввурот, ки ҷиҳатҳои асосиашро мо ҳоло дида одат кардаем, омада расид. Тағйироти рӯйдода хеле бузург буда, онро бо табодулотҳои инқилобии таърихи башарият — гузаштан аз ҷамъияти ибтидоӣ ба тамаддун баробар доништан мумкин.

Шумо дар синфи VIII бо шиносоии марҳилаи минбаъдаи инкишофи инсоният-воқеаҳои **Таърихи нав** оғоз менамояд. Таърихи нав бо ташаккулибии нави ҷаҳонбинӣ ба баробарии табиӣ инсонҳо, озодию шаъни шахс барин арзишҳои демократӣ асос ёфта аз Асрҳои миёна фарқ мекунад. Яке аз ҷиҳатҳои ба худ хоси Даври нав ин аст, ки дар асоси дарки нави дунё барои ташаббускорӣ, тадбиркорӣ инсон имкониятҳои васеъро боз кард.

Дар натиҷаи ин дигаргуниҳое, ки аз асри XVI сар шуд, аввал дар Европайи Ғарбӣ, сони дар Америкаи Шимолӣ ҷамъияти нави ташаккулифта ҷамъияти капиталистӣ номида шуд. Номҳои ин ҷамъият аз вожаи «капитал» гирифта шудааст. **Капитал** мулки хусусиест, ки ба соҳибаш

даромад меорад (фабрика, завод, кон, банк ва ҳ.к.) ва сармояест, ки худашро худаш зиёд менамояд. Асоси ин сармояро фаъолияти тадбиркории озод ташкил медиҳад. Дар натиҷа ҳаёти иқтисодӣ гул-гул шукуфт, истеҳсолоти саноат пеш рафт, муносибатҳои капиталистӣ пайдо шуданд. Шаклҳои нави истеҳсолот ба вучуд омада, ҷои сеҳҳоро мануфактураҳо ишғол карданд. Дар ҳаёти европоӣҳо навигариҳо, кордонӣ, кӯшишот барин ҷиҳатҳо пайдо шуданд, як қисми онҳо аз Шарқ ин ҷо омаданд.

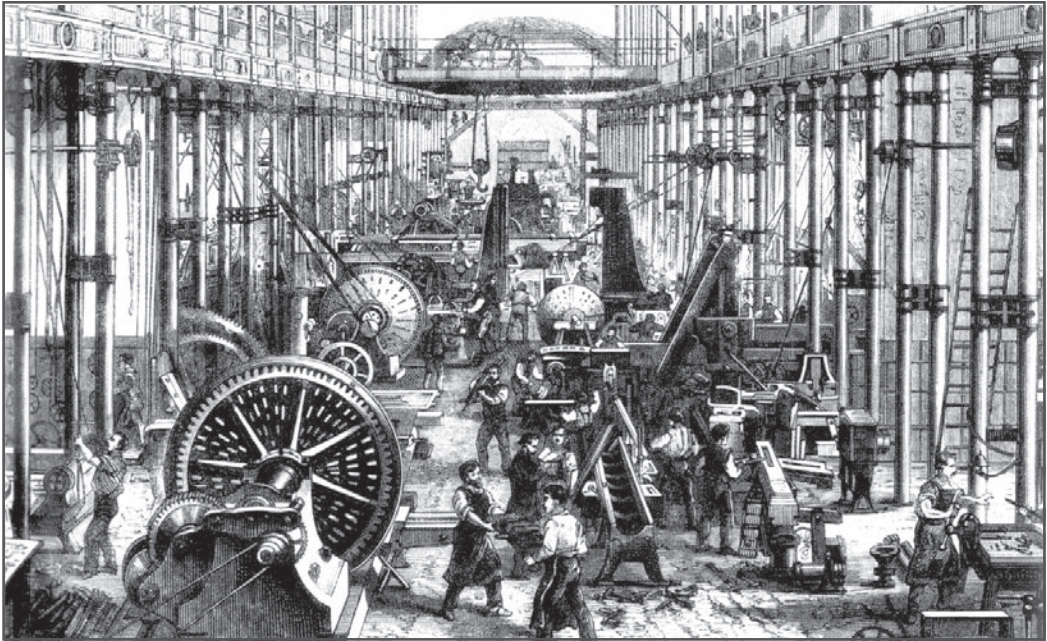
Ғайр аз ин, ба Даври нав маданияти пешрафтаи шаҳр, рағбати калон ба таърихи даври антиқӣ, онро идеалӣ шумурдан, ба ҳаёт наздикшавии санъати бадеӣ ва монанди инҳо хос мебошанд. Аслан аксар вақт на ҷангҳои оқибаташон ғоҷибору шӯришҳо ва инқилобҳо, балки фаъолияти бунёдгараонаи одамон, ҷустуҷӯҳои доимӣ ва кӯшишот ба маънавияту маданият, ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ дигаргуниҳои калони эҷобӣ ворид мекунанд. Дар оқибати ин тағйирот дар кишварҳои пешқадами Европай Ғарбӣ дар заминаи ҷамъияти капиталистӣ тамаддуни нави бар инкишофи саноат асосёфта пайдо шуд, ки он **тамаддуни индустриалӣ** ном гирифт.

Инкишофи пуравчи тамаддуни индустриалии Европа мазмуни асосии Таърихи навро ташкил мекунад. Айнан ба туфайли ин пешрави Европай дар дунё мақоми пешқадамро ишғол кард, баъд қисми бузургии рӯи Замиро ба худ тобеъ намуд.

Дар таърихи ҷаҳон даври «**Таърихи нав**» аз кашфиётҳои бузургии географии охири асри XV-ибтидои асри XVI сар шуда, то поёнёбии Ҷанги якуми ҷаҳон-даври то соли 1918-ро дар бар мегирад. Таърихи нав ба ду марҳила ҷудо мешавад. **Марҳилаи якум** аз кашфиётҳои бузургии географӣ то Инқилоби бузургии франсузи охири асри XVIII-ро дар бар мегирад. **Марҳилаи дуюм** Таърихи нав аз ибтидои асри XIX то поёнёбии Ҷанги якуми ҷаҳон-то соли 1918 давом кардааст.

Инқилобҳои буржуазии Даври нав тартиботи феодалии Асрҳои миёнаро хароб карда, барои инкишофи пуравчи истеҳсолот роҳи васеъ кушоданд. Пешравии авҷнокӣ иқтисодӣ ба комёбиҳои илму техникаи ин давр асос ёфта буд. Байни илму техника алоқаи узвӣ пайдо шуд. Дар натиҷа аз охири асри XVIII дар соҳаи техника ва технология ихтироҳои нав ба амал омаданд. Ин ихтироҳо барои инкишофи истеҳсолот аҳамияти бузург доштанд. Муҳандиси англис Ҷорҷ Стефенсон соли 1814 паровозро ихтироъ кард, ки он боиси оммавӣ гаштани нақлиёти роҳи оҳан шуд. Олимони машҳури физик ва кимёгар Александро Волтай италия-

вӣ, Гемфри Деви, Майко Фарадеи англис ва Андре-Мари Амперии франсуз асосҳои истифодаи барқро офариданд. Истифодаи нави нави энергия соҳаҳои нави техникаро пеш бурд, дар истеҳсолот ва тарзи зист навигарии азим дохил намуд.

Европа дар даври инқилоби саноатӣ

Кашфиётҳои илмию техники барои пайдошавии кимиё, электротехника барин соҳаҳои нав асос шуд. Техникаи ҳисоб, автоматӣ шудани истеҳсолот, истеҳсоли масолеҳи сунъӣ ташаккул ёфт. Аксари ин комёбиҳо дар асри XX низ асоси истеҳсолотро ташкил доданд.

Суръати дигаргуниҳо дар Даври нав нисбат ба марҳилаҳои гузаштаи инкишоф тез буда, кашфиётҳои илму техника ба истеҳсолот ба зудӣ ҷорӣ мегардид.

Ҳамин тавр, комёбиҳои хеле бузурги илму техника дар охири асри XVIII – асри XIX ба инқилоби саноатӣ оварда расонд. Дар навбати худ инқилоби саноатӣ барои гузариш аз тамаддуни аграрӣ ба истеҳсолоти саноатӣ ва тамаддуни индустриалӣ асос гузошт. Дар ин давр ба туфайли ҷараёнҳои саноатӣ мошинҳо меҳнати дастиро аз истеҳсолот берун баровард, мануфактураҳо ҷои худро ба фабрикаҳо доданд.

Даври нав дар таърихи халқҳои Европа даври инқилобҳои буд, ки тарзи зист, асосҳои маънавии ҷамъиятро чандин бор дигар карда фиритод. Инчунин Даври нав дар таърихи халқҳои дар асорати мустамликавӣ мондаи Осиё, Африка ва Америка даври муборизаҳои доимӣ барои истиқлол ва озодӣ ҳам шуд. Ин давр дар Европа даври ташаккули миллатҳо ва давлатҳои милли дар шакли монархияи мутлақ буд. Дар ҳар таҳаввулот таъсири ҷаҳонбинии ташаккулёбанда эҳсос мешуд. Пеш аз ҳама ба ҷои ҷаҳонбиние, ки дар тамоми асрҳои миёна ҳукмронӣ карда, инсонро аз нигоҳи маънавӣ ва ҷисмонӣ поймол менамуд, ҷаҳонбинии нави гуманистӣ ба ташаккулёбӣ оғоз кард. Ин ҷаҳонбинӣ барои тамаддуни нави ташаккулёбандаи индустриалӣ асоси маънавӣ шуд.

Аммо дар Даври нав барои ташаккули тамаддуни индустриалӣ шароити зарурӣ фақат дар кишварҳои Европа ба амал омад. Аксари давлатҳои Осиё, Африка ва Америкаи Ҷанубӣ дар ибтидои асри XIX ҳам ақибмонда, дар сатҳи ҷамъияти аграрӣ монда буданд.

Дигаргуниҳои азими Даври нав дар сартосари дунё ба паҳншавии усулҳои истеҳсолоти пешқадам, беҳбудии кулли тарзи зисти одамон, барқарор шудани арзишҳои тамаддуни индустриалӣ оварда расонд. Дар охири Даври нав омада харитаи дунё бо ҷиҳатҳои асосии худаш намуди имрӯзаро касб намуд.

Ҷамъияти капиталистӣ — ҷамъиятест, ки дар он асоси мулки хусусиро корхонаҳои саноатӣ ташкил карда, инчунин иқтисоди бозори ривочкарда ва истеҳсолоти саноатии баланд дорад.

Тамаддуни индустриалӣ — ин даври таърихист, ки дар иқтисодиёт муносибатҳои бозор ташаккул ёфта, дар ҷамъият баробарии сиёсӣ ва иҷтимоӣ, давлати ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои табиӣ одамон, таҳаммули динӣ барин арзишҳо қарор ёфтаанд.

1. Кадом даври таърихи инсоният тамаддуни аграрӣ номида шудааст?
2. Таърихи нав бо кадом ҷиҳатҳои хосаш аз Асрҳои миёна фарқ мекунад?
3. Кадом ҷамъият ҷамъияти капиталистӣ ном гирифтааст?
4. Кадом даври таърихӣ тамаддуни индустриалӣ ном гирифтааст?

БОБИ I. ТАШАККУЛИ ДАВРИ НАВ ДАР ЕВРОПА

Мавзӯи 1-ум: КАШФИЁТҶОИ БУЗУРГИ ГЕОГРАФИ ВА АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ ОНҶО

Сабабҳои кашфиётҳои географӣ. Дар асрҳои XV–XVII аз тарафи сайёҳони европоӣ кушодани роҳҳои баҳрии Африка, Асиё ва Океания ва кашфи заминҳои нав дар ин ҳудудҳо **Кашфиётҳои бузурги географиро** ном гирифт.

Қадам кашфиётҳои муҳимро, ки дар асрҳои миёна инсоният аз тарафи инсоният кашф шуд, медонед?

Дар ин давр қомебиҳои европагӣҳо дар инқишофи илму техника ба онҳо имқонияти қушодан ва азҳудқунии заминҳои навро дод.

Дар охири асри XV қиштии бодбондори ба амвоқи уқёнус тобовар ва зидди шамол шиноқунанда — **қаравелла** офарида шуда, асбобҳо ва санъати идорақунии қиштиҳо хеле инқишоф ёфт.

Каравелла

Каравеллаҳо киштиҳои аввалине буданд, ки аз уқёноси Атлантика беҳавф шино карда гузашта метавонистанд. Акнун баҳрнаврдони таҷрибаноки дорои компас, устурлоби такмилёфта ва харитаҳои баҳрӣ бо ин киштиҳо ба масофаҳои дур шино мекардагӣ шуданд.

Барои кашфиётҳои географӣ тасаввурот оид ба қурашаклии Замин, гоյи аз уқёноси Атлантика гузашта, ба Ҳиндустон кушодани роҳи баҳрӣ омили калон шуд. Зеро европоӣҳо баъди заволи империяи Византия роҳи ба воситаи баҳри Миёназамин барои европоӣҳо то Осиё аз тарафи давлати Усмонӣҳо баста шуда буд. Дар натиҷа Европа аз матоъҳо, ранг, чизҳои зебу зинат, шириниҳо ва зиравориҳои, ки аз Шарқ меомаданд, маҳрум шуд. Ин ҳолат европоӣҳоро барои ёфтани роҳҳои нави савдо маҷбур кард. Савдогарон ин гуна маҳсулотро ба Европа оварда аз фурӯши онҳо ба бойгарии калон умед мебастанд.

Кашфиётҳои географӣ португалиҳо. Ба воситаи Атлантика шинокуниро португалиягӣҳо сар карда доданд. Португалия дар қисми ғарбтарини Европа ҷойгир буда, бо уқёноси Атлантика ҳамсоя аст. Ин ҳолат ва таҷрибаи деринаи баҳрнавардӣ ба португалиягӣҳо дар бобати Кашфиётҳои бузурги географӣ имконияти пешоҳангиро дод.

Муваффақиятҳои оид ба кашфиётҳои географӣ португалиягӣҳо бо номи шахзода **Генрихи Баҳрнавард** вобаста аст. Ин баҳрнаварди ҷасур кашфу азхудкунии заминҳои навро оғоз кард ва ин кораш ба Португалия шўҳрат ва сарвати зиёд овард. Португалиягӣҳо дар соҳилҳои Африка шино карда, дар асри XV ҷазираҳои Мадейро, Канар ва Азорро кашф намуданд.

Дар охири асри XV экспедитсияи таҳти роҳбарии **Бартоломеу Диаш** димоғаи ҷануби Африкаро давр зада, ба уқёноси Ҳинд баромад. Баҳрнавардон ба кушодани роҳи баҳри Ҳиндустон умед баста, ба ин димоға **Димоғаи умедҳои неқ** ном ниҳоданд. Гарчи онҳо аз ҳамин ҷо ақиб гаштанд, кашфиёти Б. Диаш истиқболи Африкаро давр зада, ба воситаи баҳр ба кушодани роҳро Ҳиндустон офарид.

Дар айни вақт кашфи заминҳои нави Африка солҳои зиёд ба тороҷ шудани ин қитъа аз тарафи европоӣҳо, ба ҷараёни аҳолии ин ҷоро ғулом карда, ба Европа ва Америка фурӯштани онҳо асос гузошт.

Кашфи Америка. Комебиҳои баҳрнавардони португалиягӣ ба испанҳои ҳамсоя дар ин бобат завқу рағбатро бедор кард. Баҳрнавард **Христофор Колумб** аз тасаввурот оид ба курашаклии Замин баромада, ба шоҳи Испания кушодани роҳ ба Ҳиндустонро ба воситаи уқёнуси Атлантика ба ғарб нигоҳ карда шино кардан маслиҳат дод. Аммо пайдо кардани баҳрнавардони ба ин кори таваккал розибуда ва ин сайёҳатро аз нигоҳи молиявӣ таъмин кардан кори мушкил буд. Ниҳоят экспедитсияи испанҳо таҳти раҳбарии Х.Колумб бо се киштии зудгарди бодбондор ба роҳ баромада, **12-уми октябри соли 1492** ба яке аз ҷазираҳои, ки ба таркиби галаҷазираи Багама мебаромад, расида омад ва онро «Сан-Салвадор» («Халоскунандаи муқаддас») номиданд. Ҳамин тариқ, Америка кашф шуд. Баъд Х.Колумб боз сето экспедитсия ташкил карда, дар асоси онҳо ҷазираҳои Антил, соҳилҳои Америкаи Ҷанубӣ ва Марказиро кашф намуд. Вай заминҳои кашфшударо заминҳои Ҳиндустон гуфта фикр мекард. Аз ин сабаб аҳолии ин ҷойҳоро **ҳиндуён** номид.

Барои дарки моҳияти кашфиёти Х. Колумб сайёҳати **Америго Веспуччи** ташкилкарда аҳамияти калон дошт. Ӯ ба заминҳои нав кашфшуда дар охири асри XV-ибтидои асри XVI якчанд бор сайёҳат ташкил

Кушодани роҳи баҳрии Ҳиндустон. Солҳои 1497–1499

карда, дар ин асно ин ҷойҳо на Ҳиндустон, мутлақо материки нав буданаширо исбот кард. Ин материк ба шарафи ӯ **Америка** ном гирифт.

Кашфи роҳи баҳрии Ҳиндустон. Кашфи заминҳои нав ба португалиягӣ рағбат пайдо намуд. Экспедитсия бо роҳбарии баҳрнаварди дигар **Васко де Гама** соли 1497 Африкаро аз ҷануб давр зада баромада, ба уқёнуси Ҳинд даромад. Онҳо ба соҳилҳои Африка шино карда, бо ёрии баҳрнаварди араб **Аҳмад ибни Маҷид** соли 1498 ба Ҳиндустон расида омаданд. Баҳрнавардон аз ин ҷо маҳсулоти зиёдро бор карда, соли 1499 ба Португалия баргаштанд. Дар экспедитсияи қариб ду сол давомёфта аксарияти аъзоёни он ҳалок шуданд. Сарфи назар аз он муваффақияти экспедитсияи Васко де Гама ба Европа таъсири калон расонд. Савдогарони европоӣ ба Шарқ раҳсипор шуданд. Савдогарони аз Ҳиндустон ба Европа зиравориҳо ва шириниҳо оварда, фоидаи калон медиданд. Ҳамин тавр, ба Ҳиндустон роҳи доимии баҳрӣ кушода шуд.

Соли 1519 боз як баҳрнаварди португалиягӣ экспедитсияи **Фернандо Магелландар** ҷануби Америка як гулӯгоҳро давр зада (баъдтар он гулӯгоҳи Магеллан ном гирифт), ба уқёнуси бузурги сокин, вале бегона баромад. **Ф.** Магеллани ба ин уқёнус ҳам дигар вақт тўфон бархестанаширо намедонист, аз ин рӯ онро **уқёнуси Ором** номид. Дар давоми сайёҳати ин уқёнус аксари аъзоёни экспедитсия, аз гуруснагӣ ва ҷангҳо бо аҳолии маҳаллӣ, аз ҷумла худи **Ф.** Магеллан ҳалок мешавад. Аъзоёни ҷон ба саломатбурдаи экспедитсия кураи Замиро давр зада, соли 1522 ба соҳилҳои Испания баргаштанд. Роҳи кашфнамудаи **Ф.** Магеллан аҳамияти амалӣ пайдо накард, аз он дер вақт ҳеҷ касе истифода набурд. Аммо ин кашфиёт курашакл будани Замиро исбот кард.

◆ Кашфиётҳои бузурги географӣ – ин...

◆ Кашфиёти Васко де Гама...

◆ Соли 1492...

◆ Солҳои 1519–1522...

Кашфиётҳои географии ҳавзаи уқёнуси Ором. Дар нимаи дууми асри XVI-ибтидои асри XVII баҳрнаварди испан ба ҳавзаи уқёнуси Ором якчанд бор экспедитсия ташкил кард. Дар давоми экспедитсия ҷазираҳои Сулаймон (Соломон), Полинезияи Ҷанубӣ ва Меланезия кашф шуд.

Баҳрнавардон ҷустуҷӯи «**Замини Ҷанубӣ**» – Австралияро давом доданд. **Соли 1606** баҳрнаварди испан **Луис Торрес** аз гулӯгоҳи байни Осиё

Кашф шудани Америка

ва Австралия шино карда, ба соҳилҳои қитъаи нав баромад. Ҳамон сол **Виллем Янзони** голландиягӣ ба соҳилҳои қитъаи нав расида омада, онро мулки Голландия эълон кард. Ҳамин тариқ, Австралия кашф шуд. Дар миёнаҳои асри XVII голландиягӣҳо ба тадқиқи соҳилҳои Австралияро оғоз намуданд. **Абел Тасман** аз соҳилҳои Индонезия ба шарқ шино карда, Австралияро аз ҷануб давр зада баромад ва минбаъд қазираеро кашф кард, ки Тасмания номида шуд.

Натиҷаҳои кашфиётҳои бузурги географӣ. Кашфиётҳои бузурги географӣ ба инкишофи дунё таъсири хеле калон расонд. Онҳо тасаввуроти европоиҳоро оид ба олам бой кард, донишашонро дар бораи дигар материкҳо ва халқҳо ташаккул дод.

Донишҳои нав аввал дар Европа, баъд дар дигар қитъаҳо барои инкишофи саноат ва савдо омилҳои бузург шуд. Роҳҳои асосии савдо аз баҳри Миёназамин ба уқёнуси Атлантика кўчид ва хусусияти савдо куллан тағйир ёфт.

Экспедицияи **Х. Колумб** 12-уми октябри соли 1492 ба қазираҳои Багама расида омад.

Дар нимаи дууми асри XVI-ибтидои асри XVII баҳрнаврдони испан қазираҳои Сулаймон, Полинезияи Ҷанубӣ ва Меланезияро кашф карданд.

Аммо азхудкунии заминҳои нав бо истисмори мудҳиши халқҳои мутеъ ҳамроҳ шуд, **сохтори ҷаҳонии мустамлика** ташаккул ёфт. Ҳангоми истило як қисми аҳолии маҳаллӣ, аксари масканҳои тамаддуни қадим нобуд карда шуданд, халқҳои кишварҳои мустамлика ба муносибатҳои ташаккулёбандаи капиталистӣ зӯран ҷалб гардиданд ва бо меҳнаташон ҷараёни инкишофи капитализмро дар Европа тезонид. Ҳамин тариқ, онҳо ба ташаккули дар ташаккули тамаддуни нави индустриалӣ ҳисса гузошанд. Яке аз оқибатҳои манфии кашфиётҳои бузурги географӣ ривоҷ ёфтани савдои фуломон дар арсаи дунё шуд.

Ба тӯфайли кашфиётҳои бузурги географӣ тасаввурот оид ба кураи Замин ва аҳолии он пурра дигар шуд. Дар Америка, Осиё ва Африка мустамликаҳои давлатҳои Европа пайдо шуданд, оҳиста-оҳиста сохтори мустамликавӣ ташаккул ёфт.

Каравелла – киштии бодбондори дар Европа дар асрҳои XVI–XVII васеъ паҳншуда.

Экспедиция – сайёҳати ба мақсади махсус ташкилшуда.

Буржуазия – синфи ҳукмрони ба оломи меҳнат ва воситаҳои истеҳсолот соҳибкунанда ва аз онҳо даромадгиранда дар ҷамъияти капиталистӣ.

1. *Чаро кушодани роҳ аз ғарб ба Ҳиндустон ба зарурият табдил ёфт?*
2. *Кашф шудани Америка дар ҳаёти европоиҳо чӣ гуна тағйирот овард?*
3. *Оид ба маданияти аҳолии таҳҷоии Америка чӣ медонед?*
4. *Кашфиётҳои бузурги географӣ дар тақдири аҳолии таҳҷоии Америка чӣ гуна рол бозид?*

Супориш оид ба кор бо харита

Бо харитаи дар матн овардашуда шинос шавед ва давлатҳои, ки Кашфиётҳои бузурги географиро амалӣ намуданд, бо ҳудудҳои азхудкардаашон ё «нав-кушодаашон» мувофиқ намоед.

Дар мавзӯи «Натиҷаҳои Кашфиётҳои бузурги географӣ аз он иборат, ки...» эссе нависед.

Аз сайти p.ziyouz.com асарҳои «Капитани понздаҳсола», «Сайёҳат ба маркази Замин»-и Жюль Верно кӯчонида, хонед. Мустақилона дар мавзӯи «Афзалияти сайёҳати баҳр дар он, ки...» эссе нависед.

Филмҳои бадеиро дар асоси асари «Колумб» ё «Капитани понздаҳсола»-и Жюль Верн гирифта шудааст, бинед ва хулоса бароред.

Мавзӯи 2-юм: ТАШАККУЛИ ҶАМЪИЯТИ ИНДУСТРИАЛИ ДАР КИШВАРҶОИ ЕВРОПАИ ҶАРБӢ ДАР ИБТИДОИ АСРИ НАВ

Ташаккули иқтисоди нав. Баъди кашфиётҳои бузурги географӣ аз Америка тилло, нуқра ва дигар металлҳои киматбаҳо ба бозорҳои Европа кашонида шуд. Шоҳон нисбат ба маҳсулоти истеҳсолшудаи кишвар хеле бештар тангаҳои тиллоиву нуқрагин сикка заданд. Дар шароити афзоиши пул барои касод нашудан ҳунармандону савдогарон маҷбуран нархи молҳои худро зиёд карданд. Ҳамин тавр нархи навоҳое, ки садҳо сол дигар нашуда буд, бошиддат зиёд шуд. Ин ҷараён «**инқилоби нарх**» ном гирифт.

Дар кишварҳои Европа одамон роҳҳои дигари пул ёфтано ҷустуҷӯ карданд. Аксар оилаҳо акнун мисли пешина хоҷагии натуралӣ набурда, маҷбуран як қисми маҳсулотро ба бозор бароварданд. Акнун дар Европа **шумораи хоҷагиҳое**, ки бевосита ба бозор маҳсулот мебароварданд, зиёд шуданд.

Қадам биржаҳоеро, ки аввалин дар Европа ташкил шуданд, медонед?

Пайдоиши муносибатҳои капиталистӣ. Дар кишварҳои, аз қабилӣ Англия, шоҳии Нидерланд ва Франция, ки муносибатҳои бозор ривож ёфта буданд, савдогарон ба савдои кўтара эҳтиёҷ пайдо карданд. Онҳо акнун ба ҷои ба ярмаркаҳои мавсимӣ ташкилшаванда маҳсулот набароварда, дар ҷойҳои махсуси дар шаҳрҳои азим ташкилшуда, яъне **биржаҳо** маҳсулоти худро эълон мекардагӣ шуданд. Дар ин ҷо шартномаи хариду фурӯш ба имзо расида, маҳсулот ба ҷои зарури фирис-тодагӣ шуд.

Дар баробари биржа пайдоиши банкҳо низ яке аз комёбиҳои бузурги тамаддуни Даври нав шуд. Дар асрҳои миёна вазифаи банкҳо ро дўконҳои саррофии машғул бо майдакунии пул иҷро менамуданд. Дар **асри XV** аввалин банки замонавӣ – Банки Георгийи Авлиё дар Генуя пайдо шуд.

Баъд ҳамин гуна банкҳо, ки ба савдогарон хизмат мекарданд, дар Европаи Ҷарбӣ кушода шуданд.

Биржа ва банкҳо дар роҳи ривоҷи савдо ва саноати Европа роли хеле калон бозиданд.

Барои савдо дар масофаҳои дуру дароз, ки хавфи калон дошт, савдогарон ба **ширкатҳои (компанияҳои) акционерӣ** муттаҳид шуданд. Онҳо барои хароҷоти умуми компанияҳо маблағ гузошта, ба **аксияҳо** соҳиб мешуданд, ки ин қоғази қиматбаҳо ҳуқуқи гирифтани саҳми худро аз фоида меод.

Дар оқибати афзудани маҳсулот дар бозор байни истеҳсолчиён ва фурӯшандагон **рақобат** пайдо шуд. Барои мағлуб ва касод нашудан дар ин рақобат маҳсулотро тез ва сифатнок истеҳсол карда, арзон фурӯштан талаб карда мешуд. Аз ин сабаб дар Европа техника ва технологияи истеҳсоли маҳсулот хеле пеш рафта, ихтироъҳои нав зиёд, нархи маҳсулот арзон, сатҳи зиндагии одамон беҳтар шуд.

Яке аз бозорҳои Европа дар ибтидои Даври нав

- ◆ Компанияҳои акционерӣ – ин...
- ◆ Аксия...
- ◆ Биржа – ...

Деҳқонон аз **кишти семайдони** Асрҳои миёна ба кишти бисёрмайдонӣ гузаштанд. Дар натиҷа ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ афзуд, барои фурӯш бештар гардид. Аз **чархуфалаки об** ва **осиёи шамолӣ**

барои кўфтани ғалла ва баровардани об васеъ истифода мебурдагӣ шуданд. Дастгоҳҳои челонгарӣ, дўзандагӣ ва дигар дастгоҳҳои оддӣ офарида шуд.

Дар натиҷаи савдо ва техника дар Европай Фарбӣ ҳама барои зиёдуниин капитал кўшиш мекард. Масалан, бофанда ё савдогари бойи дар шахрбуда бо роҳҳои гуногун бофандагони ҳунармандро дучори касод карданд. Баъд калобаҳо, ранг, дастгоҳҳои бофандагии онҳоро арзон харида, худашонро ба кор таклиф мекарданд. Зери бинои калон якчанд ҳунармандон ҷамъ омада, ҳар кадоме ягон корро, яке бо бофтани матоъ, дигаре бо рангдиҳӣ машғул мешуд. Ин боиси болоравии ҳосилнокии меҳнат ва сифати маҳсулот шуд. Корхонаҳои калоне, ки дар онҳо ҳанӯз аз мошинҳо истифода намешуд, **мануфактура** номида мешуданд. **Мануфактура** маънои истеҳсоли бар меҳнати даст асосёфтаре дорад.

Ҳамаи маҳсулоти мануфактура пурра ба ҳўҷаини он мансуб мешуд. Вай маҳсулотро дар бозор фўрухта, як қисми фойдаро ба коргарони кироя чун музд меод. Ҳамин тариқ, дар Европай Фарбӣ **муносибатҳои капиталистӣ** ташаккул меёфтанд. Ин ҷараён натиҷаи қонунии инкишофи истеҳсоли мол дар шароити бозор буд. Вай оҳиста-оҳиста муносибатҳои феодалиин Асримиенагиरो тазйиқ дода баровард.

Одамони ҷамъияти нав. Дар кишварҳои муносибатҳои капиталистӣ равнақёфтаи Европай Фарбӣ типии нави одамон – **тадбиркорон** пайдо шуданд. Тадбиркор кист? Тадбиркор шахсест, ки барои муваффақиятҳои шахсии худ, дидани ҳар гуна тадбир, кор тайёр аст. Савдогари аз гилдияи кўҳна баромада, ба компаниии аксионерӣ аъзошуда, ҳунарманди сеҳи худро тарк карда, ба мануфактура ҷалбшуда, деҳқони дирўзаи аз ҷамоаи деҳот баромада, аз феодал заминро ба иҷора гирифта, ба фермер табдилёфта тадбиркор шуда метавонист. Ҳамаи ин тадбиркорон аз меҳнати кироя истифода мебурданд, дар бозор рақобат намуда, капитал ғун мекарданд. Ҳамин тариқ, табақаи нав – **буржуазия** пайдо шуд.

Намояндагони бойшудаи буржуазия мисли ашрофони пешина пўшида, иморатҳои пурҳашам месохтанд. Онҳо худудҳои ҷои зистро тоза ва обод карданд, дар натиҷа бемориҳои сирояткунанда, мисли сил, вабои Асрҳои миёна кам шуда, аҳоли афзуд. Намояндагони буржуазия бо ашрофони пешина хешу табор шуда, ба худ мартаба ва унвонҳои баландро хариданд. Ин тоифаи буржуазияро **ашрофони нав** ме-

номиданд. Онҳо руҳан ба тадбиркорӣ наздик будан аз ашрофон фарқ мекарданд.

Дар асри XV аввалин банки замонави – Банкҳои Георгийи Авлиё дар Генуя пайдо шуд.

Дар оқибати афзудани маҳсулот **дар бозорҳо** байни истеҳсолчиён ва фурӯшандагон рақобат пайдо шуд.

Аммо дар шароити тарзи зисти нав на ҳама ҷои худро ёфта тавонист. Аҳволи ногиронҳо ва ятимон торафт вазнин мешуд. Даре нагузашта ҳазорон бекорон низ ба сафи онҳо даромаданд. Як қисми онҳо дар мануфактурҳо ва заминҳои фермерон кироя шуданд. Ҳамин тариқ, дар ҷамъият табақаи нав-коргарон пайдо шуданд.

Шакли нави хоҷагидорӣ ва тарзи нави зист табақаҳои гуногунро ба якдигар наздик кард.

Акнун онҳо аз якдигар на аз рӯи ҳуқуқи маҷбуриятҳо, балки аз миқдори капитал ё дараҷаи даромад фарқ мекарданд. Ҷамъияте, ки дар он одамон аз якдигар аз рӯи капитал ва дараҷаи даромад фарқ мекарданд, ҷамъияти синфӣ ном гирифт.

Одамони аз мулки замин, хона ва олоқи меҳнат маҳрум шуда, бо хоҳиши худ ба капиталист, ба кор кироя шуда, ба меҳнаташ ҳақ мегиританд, ба коргарони кироя-синфи пролетариат як шуданд.

Ҳамин тариқ, дар Европа Ғарбӣ ба табақа ҷудошавии ҷамъият ба охир расида, тақсимшавии нав, синфӣ ба вучуд омад ва ба яке аз ҷиҳатҳои тамаддуни замона табдил ёфт.

Шаҳрҳои Европа дар даври нав. Инкишофи шаҳрҳо мисли пешина ба мавқеи ҷойигиршавии онҳо вобаста буд. Кушода шудани роҳи баҳрии Ҳиндустон ва Америка самти роҳҳои муҳими савдуро дигар карда, ба инкишофи пуравчи якҷанд шаҳрҳо оварда расонд. Аввал шаҳри Лиссабони Португалия ва Севилияи Испания тез ривож кард. Ба ин шаҳрро аз Ҳиндустон молҳо, аз Америка металлҳои қиматбаҳо бештар оварда мешуданд. Шаҳрҳои аз роҳҳои савдо дар канормондаи Италия баръақс аҳамияти аввалашонро гум карданд.

- ◆ Мануфактура – ...
- ◆ Ашрофони нав – ...
- ◆ Аз нимаи дуҷуми асри XVI ...

Аз нимаи дуҷуми асри XVI чорраҳаи савдои Европа ба соҳилҳои баҳри Шимолӣ кўчиданд. Дар ин ҷо шаҳри **Антверпени** шоҳии Нидерланд маркази асосии савдой шуда монд. Аммо Антверпен низ мавқеи худро гум кард. Тараққиёти пуравчи Англия пойтахти он шаҳри Лондонро ба маркази асосии савдои Англия табдил дод. **Лондони** воқеъ дар соҳили дарёи Темза хеле пеш рафт, дар шаҳр бандарҳои нав, биноҳои бисёррошона барои коргарон, растаҳои савдо ва боғҳои истироҳат пайдо шуданд.

Парижи аз асрҳои миёна ба шаҳри азимтарини Европа табдилёфта тараққиётро давом дод. Он ба пойтахти яке аз давлатҳои мутамаркази Европави Фарбӣ – пойтахти Франция табдил ёфт. Аммо дар ҷангҳои динии асри XVI ва эпидемияи вабо даҳҳо ҳазор парижиро вафот карданд, инкишофи шаҳр суст шуд.

Пешрави илм, техника ва саноат дар Даври нав қиёфаи иҷтимоию иқтисодии кишварҳои Европави Фарбиро дигар кард. Иқтисодиёти нав ва муносибатҳои капиталистӣ ташаккул ёфт. Синфҳои асосии ҷамъияти нав-капиталист ва пролетариат пайдо шуданд. Тамаддуни нави индустриалӣ барқарор шуд, ки арзиши асосии он озодӣ ва баробарҳуқуқии инсон буд.

Капитал – мулк, воситаи иловгии сарват ёфтани бо истифода аз меҳнати кироӣ.

Гилдия – иттиҳодияи савдогарон ва ҳунармандон, ки барои ҳимояи манфиатҳои аъзоёнаш ташкил мешуд.

Пролетариат – коргарони кироӣ аз олооти олоту воситаи истеҳсолот маҳрумшуда.

1. Биржа ва банкҳои барои инкишофи савдою саноати Европа чӣ гуна рол бозиданд?
2. Чорраҳаҳои савдой аз нимаи дуҷуми асри XVI ба кадом ҳудуди Европа кўчид ва чаро?
3. Дар Европави Фарбӣ муносибатҳои капиталистӣ чӣ гуна ташаккул ёфтанд?
4. Аввалин банки намуди ҳозирадошта кай ва дар кучо пайдо шуд?

Супориш оид ба кор бо интернет

Аз интернет оид ба мавзӯи «Ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ дар кишварҳои Европа дар ибтидои Даври нав» суратҳо ёбед ва кластери расмнок созед.

Истилоҳроеро, ки дар матн бо ранги сиеҳ дода шудаанд, аз адабиётҳои иловагӣ мустақилона ёфта, маънои онҳоро чуқур омӯхта, ба дафтаратон нависед.

Мавзӯи 3-юм: РЕФОРМАТСИЯ ДАР ЕВРОПА

Чамъияти Европа дар арафаи реформатсия. Дар асрҳои миёна дин дар ҳаёти чамъияти Европайи Ғарбӣ таъсири калон дошт. Аммо ба охири давр омада, дар байни одамон аз тартиботи мавҷудаи динӣ эътироз пурзӯр шуд. Акнун тартиботи калисо аксари европоӣро қонеъ намекард. Маросимҳои калисо ба забони латинӣ мегузаштанд, ин забон барои одамони оддӣ нофаҳмо буд. Инчунин, онҳо китоби муқаддаси насронӣро – Инҷилро ҳам намефаҳмиданд. Рӯзгор мушкил шуд.

Дар ибтидои Даври нав деҳқонон ва камбағалони шаҳр бо душворӣ пул кор карда, як қисми пули барои оила базӯр кифояро ба калисою рӯҳониён додан намехостанд. Либосҳо ва чизҳои зинатии рӯҳониён, ҳайкалҳо ва расмҳои барои зеб додани калисо ғазабӣ тадбиркорони сарфаҷӯро меоварданд. Як қисми калони бойгарӣро, ки рӯҳониён ғун мекарданд, **индулгенсия**ҳо – пули фуруши ёрлиқи махсуси папайи Рим барои авфи гуноҳҳо ташкил менамуданд. Одамони пулдор, ҳатто барои гуноҳи ҳоло содирнакарда индулгенсияҳо харида мегузариданд. Папа ва кардиналҳо бо роҳҳои ҳилаву найранг ба корҳои дохилии давлатҳо даҳлат мекарданд, аз ин ҳукмдорон норозӣ буданд.

Оғози реформатсия. Дар шароити норозигии умумии чамъият ҳаракат барои ислоҳ кардани калисои насронии Европайи Ғарбӣ сар шуд, ин чараён **Реформатсия** (*реформа* – ислоҳот) ном гирифт. Дар ибтидои Даври нав дар корҳои дохилии Германия, ки аз князӣҳои пароканда иборат буд, калисои католикӣ ба роли асосӣ даъво дошт. Дар Германия заминҳои хеле калон, ҳатто шаҳрҳои том мансуби калисои католикӣ буданд. Рӯҳониёне, ки индулгенсия мефуруштанд ва андозчиён сартосари Германия мегаштанд.

Дар асрҳои миёна калисои католикӣ бо кадом сабабҳо ба қудрат соҳиб шуда буд?

Реформатсия бо даъвати профессори илоҳиёти донишгоҳи Виттенберги Германия Мартин Лютер, ки бар зидди индулгенсия бо номи «**95 тезис**» тартиб дода буд, **соли 1517** сар шуд. Аслан ин тезисҳо барои мунозираи илмӣ таҳия шуда буданд, аз латинӣ ба немисӣ баргардонида

Реформатсия дар Европа дар (асри XVI)

шуда, тамоми Германияро ба ҳаяҷон оварданд. Ин қори М. Лютер ғазбаи папайи Римро овард. Ў М. Лютерро ба суди шаҳри Вормс ҷеғ зад.

Папа аз М. Лютер даст кашидан аз ғояҳои талаб кард, лекин аз итоат ба папа ва маъқул до-нистани фуруши индугенсияҳо сар тофт, дар суд нутқи аҷоиб эрод кард. Нутқи М. Лютер дар суд халқро ба ҳаракат овард. Тарафдорони ӯ мазҳаб ва калисои худро ташкил карданд. Онҳо **лютеранҳо** ном гирифтанд.

Мартин Лютер

Дар Европа **Реформатсия** — ҷараёни ислоҳи калисои католикӣ ҳамин тавр оғоз ёфт.

Ҷанги деҳқонон. Дар Европа инқирози ҷамъияти анъанавӣ ва инкишофи муносибатҳои капиталистӣ мақсади зиёд намудани даромадро дар байни ашрофон ва князҳо пурзӯр кард. Онҳо заминҳои ҷамоавиро ишғол карда, саҳми деҳқононро кам намуда, андозҳои пулиро молӣ, ӯҳдадорӣҳои деҳқононро бештар карданд. Дар натиҷаи омадани ғаллаю нуқраи зиёд аз Америка инқилоби нарх рӯй дода, аввалан, деҳқонони Европа азият мекашиданд. Аҳволи вазнини деҳқонон онҳоро ба шӯриш роҳнамун кард.

Шӯриши деҳқонон тобистони **соли 1524** дар Германия сар шуд. Ба ин шӯрише, ки номи **Реформатсияи халқиро** гирифт, **Томас Мюнсер** раҳбарӣ мекард. Шӯриш ба зудӣ дар тамоми Германияро паҳн шуд ва номи **Ҷанги бузурги деҳқононро** гирифт. Дар он даҳҳо ҳазор нафар деҳқонон иштирок карданд. Шӯриш як сол бештар идома ёфт ва аввали соли 1526 мағлуб шуд. Аксари иштирокчиён ҷазо диданд, Т. Мюнсер қатл гардид.

◆ Лютеранҳо — ин ...

◆ Реформатсия — ин ...

◆ Мазмуну моҳияти «95 тезис» — ин ...

Баъд католикҳои дар рейхстаг (парламент) аксарият буда, бо ташаббуси бекор кардани комёбиҳои Реформатсия баромаданд. Тарафдорони М. Лютер ба ин эътироз карданд. Аз он вақт сар карда, онҳоро **протестантҳо** (*протест* — норозигӣ) номиданд.

Калвинизм ва паҳншавии Реформатсия дар Европа. Реформатсия дар саросари Европа паҳн шуд. Маҷроҳои нави протестантҳо пайдо шуданд. Ба яке аз онҳо дар шаҳри Женева **Жан Калвини** франсуз асос гузошт.

Шиори «Дуо хону кор кун!» асоси таълимоти Ж. Калвин шуд. Ин шиор ба ашрофони нав ва буржуазия, ки мақсади асосиашон гункунии сарват буд, маъқул омад. Онҳо Ж. Калвинро дастгирӣ карданд.

Реформатсия ба яккаҳукмронии калисои католикӣ дар Европа нуқта гузошт. Сарфи назар аз пурзӯршавии муборизаи зидди Реформатсия якчанд кишварҳои Европа ба папаи Рим итоат намекардагӣ шуданд. Дар кишварҳои протестантҳо ҳокимияти шохӣ пурзӯр шуда, ба мустақилии ноил гаштанд. Дар аксари кишварҳо калисоҳои миллӣ ташкил

ёфтанд. Мустақил хондани Инчил дар протестанти, ҳисси ҷавобгарии шахсӣ дар назди Худо барин ҷиҳатҳои он дар байни аҳоли ба инкишофи **индивидуализм** ёри расонд. Эҳтиёҷи мустақил хондани Инчил одамонро ба саводнокӣ ҳидоят кард, болоравии савод дар кишварҳои протестанти омили муҳим шуд.

Протестантизми дар натиҷаи реформатсия ба вучудомада дар тамоми Европа паҳн гашт ва ба ташаккули таълимотҳои нави насроният ва калисоҳои нав оварда расонд.

Муборизаи зидди Реформатсия (контрреформатсия). Калисои католикӣ бо Эҳё ва бо Реформатсияи эътирози диниро ифоданамуда муросо кардан нахост. Аз ин сабаб папаи Рим барои муборизаи зидди Реформатсия соли 1540 «Ҷамъияти Исо» ё ордени иезуитҳоро (Иуезус-Иусис, Исо) ташкил кард. Дар назди иезуитҳо вазифаи «ба калисо баргардонидани оммаи роҳгумзада» гузошта шуд. Асосгузори «Ҷамъияти Исо» ашрофи испан Игнатий Лойола шуд. Папаи Рим, ки дар аксар кишварҳои Европа ҳукмрониро аз даст дода буд, бо ҷидду ҷаҳд мавқеъашро мустаҳкам кардани шуд. Италияи аз нигоҳи сиёсӣ пароканда ҳамаи даҳшатҳои реаксияи Папаро аз сар гузаронд. Папа барои ҷазодиҳии аз дин баргаштаҳоро ба инквизитсия дод. Аз дин баргаштагон ба гулхан партофта мешуданд.

Игнатий Лойола дар хузури папаи Рим

Соли 1524 дар Германия шӯриши деҳқонон сар шуд. Ба ин шӯрише, ки номи Реформатсияи халқиро гирифт, Томас Мюнсер раҳбарӣ мекард.

Папаи Рим соли 1540 барои муборизаи зидди Реформатсия «Ҷамъияти Исо» ё ордени иезуитҳоро (Иуезус-Иусис, Исо) ташкил кард.

Калисои католикӣ бар зидди тафаккури пешқадами илмию фалсафӣ мубориза бурд. Рӯйхати китобҳои сӯзондашаванда ва манъшуда эълон гардид. Ҳамаи тадбирҳои калисои католикӣ бар зидди протестантҳо дар таърих **контрреформатсия** ном гирифт.

Дар ҷараёни контрреформатсияи асри XVI Европайи Фаврбӣ ба қисмҳои католикӣ ва протестанти ҷудо шуд. Аҳолии давлатҳои Франция, Германия барин давлатҳо ба ду мазҳаби ба якдигар душман ҷудо шуд, бар зидди якдигар ҷанг эълон кард. Дар ин ҷангҳо даҳҳо ҳазор одамон ҳалок шуданд. Аммо муборизаи зидди Реформатсия пурра ғалаба наме-

кард. Зеро дар ин давр дар Европа болоравии илму маданият, муносибатҳои капиталистӣ давом мекарданд, кӯшиши одамон барои озодию мустақилии асосҳои калисои католикиро заиф менамуд. **Реформатсия**-даври инқирози калисои католикии шуд.

- ◆ Протестантҳо – ин...
- ◆ Индивидуализм – ин...
- ◆ Калвинизм – ин...
- ◆ Контреформатсия – ин...

Реформатсия дар таърих нақши худро гузошт, хусусиятҳои маънавӣ, сиёсӣ ва иқтисодии ҷамъияти Европаро тағйир дод. Дар натиҷаи Реформатсия калисоҳои миллӣ пайдо шуданд, ҳокимияти дунёвӣ мустақам шуд, барои ташаккули миллатҳо ва инкишофи давлатҳои миллӣ шароит фароҳам омад. Реформатсия қарорёбии тамаддуни индустриалиро тезонид, ба озодию ташаббускориҳои шахс роҳи васеъ кушод, арзишҳои демократӣ ташаккул ёфтанд.

1. Барои оғози Реформатсия дар Европа кадом омилҳо сабаб шуданд?
2. Сабабҳои асосии Ҷанги бузурги деҳқонӣ дар Германия чӣҳо буданд?
3. Калвинизм ҳамчун таълимоти протестантии динӣ бо кадом ҷиҳатҳои омаро ба худ ҷалб намуд.
4. Мақсади «Ҷамъияти Исо» ё ордени иезуитҳо чӣҳо буд?
5. Ба тамоили кадом тариқати осӣи миёнагии Асрҳои миёна монанд будани шиори «Дуо хону кор кун»-ро ёбед. Мисолҳо оред.

Супориш оид ба кор бо харита

Аз харита истифода бурда, худудҳои, ки дар Европайи Ғарбӣ Реформатсия баргузор шудааст, аниқ кунед.

Истилоҳҳои, ки дар матн бо ранги сӣҳ дода шудаанд, аз адабиётҳои иловагии мустақилона ёфта, маънои онҳоро чуқур омӯхта, ба дафтарадон нависед.

Мавзӯи 4-ум: ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТИ ДАВРИ НАВ ДАР ЕВРОПАИ ҒАРБӢ

Маданияти даври Эҳё. Дар ибтидои Даври нав аксари кишварҳои Европа болоравии беназири маданияро аз сар гузарониданд. Комёбиҳои инкишофи илм тасавури одамонро оид ба олам тағйир дод, барои вусъати

алоқаҳои маданӣ уфқҳои навро боз кард. Дар соҳаи илму санъат таҳаввулот азим рӯй дод. Олимон, эҷодгарон идеал ва намуна чуста, ба маданияти Даври антиқӣ муроҷиат намуданд.

Ба ҷои забони латинӣ забони илму адабиёт шуда акнун забонҳои италиянӣ, испанӣ, франсузӣ ва монанди инҳо инкишоф ёфтанд. Як шоири франсузи асри XVI ин ҷараёнро чунин тасвир кардааст:

*Дирӯзро омӯхта, раҳ ёфтам аз баҳри худ,
Гардид нутқам бонизому ҳар сухан пурмаъно шуд.
Аз шеър бурдам ман низом, аз нағмаву оҳанг завқ,
Инак фарангӣ мӯҳтарам чун румиву юнонӣ шуд.*

Ҳамин тариқ, маданияти антиқӣ, ки дар асри XIV фаромӯш гардид, аз нав зинда шуд ва ин ҷараён **Ренессанс** — **Эҳё** номида шуд. Ренессанс ҷамъияти дар остонаи Даври нав истодаро аз нигоҳи маънавӣ нав карда, роли калон бозид. Пайдоиши эҳсосоти худшиносии ҷои худ дар ин дунё, инъоми сарнавиштро мунтазир нашуда, фаъол шудан яке аз омилҳои асосии ташаккули тамаддуни нави индустриалӣ шуд.

Гуманизм. Дар даври Эҳё дар соҳаи муносибати инсонӣ гардиши кулли ба амал омад. Одамон ба қадри хушиҳои зиндагӣ мерасидагӣ шуданд, ба табиат, ҷамъият, инсон назари нав пайдо гардид. Онҳоеро, ки ба олами атроф на ба як чизи илоҳӣ, балки ба як чизи дунёӣ нигоҳ мекарданд, **гуманист** (*humanus* — инсонӣ) номиданд. Гуманистҳо тасаввуроти асримиёнагиро оид ба инсон рад карда, онҳо ҳар як шахс ноёб ва қадрнок буданашро исбот кардани шуданд. Дониш ва фикри озод ба худ роҳ кушод. Баъди маҳдудиятҳои асримиёнагӣ илму санъат аз таъқиби дин баромаданд.

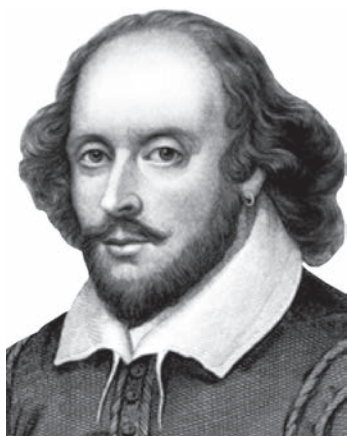
Гуманистҳоро пеш аз ҳама калисо таъқиб намуда, асарҳояшон сӯзонда шуданд. Аммо дар асри XVI аксари рӯҳониён ва ҳатто папаҳои Рим ҳам ба ғояҳои гуманизм таваҷҷӯҳ зоҳир карда, ба гуманистҳо барои изҳори ақида имкон доданд.

Гуманизм аввал дар миёнаҳои асри XIV дар Италия пайдо шуд. Баъд дар дигар кишварҳо пайравон ва тарафдорони гуманистони италиянӣ афзуданд.

Ғояҳои онҳо дар Англия ба сиёсатмадори доно ва вазири якуми шоҳ **Томас Мор** (1478–1535) таъсир кард. Ӯ дар асари худ намунаи давлати идеал

Томас Мор

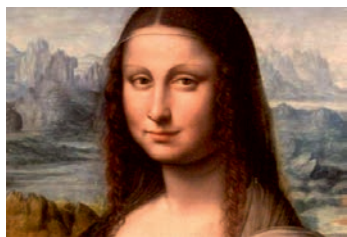

Уилям Шекспир

наслҳои оянда «Отелло», «Ҳамлет», «Шоҳ Лир» ва «Ромео ва Чулетта» барин асарҳои машҳуро мерос гузошт.

Мигел де Сервантес

«Мона Лиза»

Дар ин асар Мона Лиза ба тамошобин рӯйирост нигоҳ мекунад, дар лабонаш табассуми сеҳрангез, «он чунон дилангез аст, ки суратро тамошо карда, аз одамгарӣ дида бештар лаззати илоҳӣ мегиред...» навишта буд як аз муаррихони он давр. Боз як рассоми бузурги он давр **Рафаэл**

лиро нишон дода, онро «Утопия» номид. Утопия маънои «замини номавҷуд»-ро дорад. Аз ҳамон вақт ҳар гуна асарҳо ё гояҳои оид ба ҷамъияти одили набударо «утопия» мегӯянд.

Адабиёт ва санъат. Дар адабиёт ва санъати даври Эҳё шахсони бузурги он давр эҷод карданд. Табиат ба онҳо қобилияти ноёби эҷодро инъом карда буд. Яке аз онҳо **Уилям Шекспир** (1564–1616) буд.

Ӯ инсонро мӯъҷизаи аҷоибӣ табиат мешумурд. Шекспир ба табиат муҳаббат дошт. Ҳамчун актёр ва драматург хизмат кард. Вай олами инсонҳоро ихотакардари сахна, одамонро актёрон тасаввур мекард. Шекспир ба

Боз як арбоби бузурги адабиёти ин давр нависандаи испан **Мигел де Сервантес** (1547–1616) буд. Қаҳрамони асари машҳури вай «Дон Кихот» Дон Кихоти ҷаҳонгашта дар олами беадолат ритсари охирин аст. Беадолатиҳои атроф ғазаби қалби ин инсонӣ аҷоибро меорад. Ӯ ҳамчун ритсари ҳаққонӣ мазлумонро ба ҳимояи худ мегирад.

Санъати тасвирӣ. Боз як нафар намояндаи бузурги даври Эҳё **Леонардо да Винчӣ** италиягӣ (1452–1519) буд. Вай дар як вақт рассом, шоир, меъмор, ҳайкалтарош, мусиқор ва олими ихтироъгар буд. Леонардо санъати расмкаширо «маликаи санъатҳо» номид.

Қаҳрамонони асарҳои Леонардо на худову авлиёҳо, балки одамони оддӣ буданд. Яке аз асарҳои машҳури ӯ «Мона Лиза» («Ҷоконда») аст.

Сантти италян (1483–1520) буд. Ў 37 сол умр дид, аммо дар ин умри кўтоҳ асарҳое офарид, ки номашро абадзинда карданд. «Маддонаи Сикстин» дар байни асарҳои ӯ машхуртарин аст.

Дар он Биби Мпрями пойлуч гўе абрҳоро зер намекунад, оҳиста-оҳиста аз болои онҳо гўе парвоз карда, қисмати худро пешвоз мегирад. Нигоҳҳои Исои ҳоло кўдак мисли калонсолон чиддист. Ў гўе азобу марги ояндаро қаблан ҳис менамояд. Дар нигоҳи модар низ андўҳ ва хавотири ҳувайдост. Вай пешаки чиҳо шуданаширо гўе ҳис мекунад.

Сарфи назар аз он бар ивази ҳаёти писараш ба тарафи роҳҳои Ҳақ, ба сўи одамон ба пеш меравад.

Боз як нафар rassomi номӣ **Рембрандт** (1606–1669) буд, асари машҳури ӯ «Бозгашти писари роҳгумкарда» аст. Писарак оиларо партофта, дер вақт сарсон шуда мегардад, ҳама сарваташ тамом мешаваду ба ақиб бармегардад, падар бошад ўро бахшида, ба хона роҳ медиҳад.

Рембрандт дар асари худ лаҳзаи воҳўрии падар ва писарро инъикос кардааст. Писари роҳгумкарда дар остонаи хонадон зону зада нишастааст. Либоси дарида ва мўйҳои рехтааш аз кулфатҳои умр дарак медиҳанд.

Ангуштони падари пиронсоли чашмаш нобино ба китфони писар гузошта шудааст. Ҳаракати дастонаш мамнуният ва муҳаббати беандозаи инсон, ки пештар умедашро аз дунё карда буд, ифода кардааст.

«Маддонаи Сикстин»

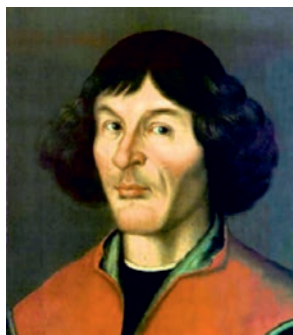
«Бозгашти писари роҳгумкарда»

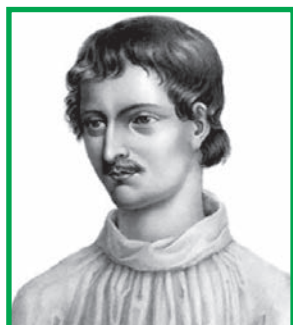
- ◆ Фаъолияти Уилям Шекспир – ...
- ◆ Фаъолияти Леонардо да Винчи – ...
- ◆ Ренессанс – ин ...
- ◆ Утопия-ин ...

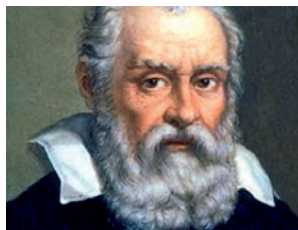
«Давид»

Николай Коперник

Чордано Бруно

Галилео Галилей

Ҳайкалтарошӣ. Ҳайкалтарошони ин давр ин соҳаро дар байни санъатҳо беҳтарин донистаанд. Ба фикри онҳо ҳайкалтарош зебоии инсонро беҳтар аз дигар намуди санъатҳо шарафманд менамояд.

Ҳайкалтароши машҳур **Микеланжело Буопарротии** италиявӣ (1475–1564) бо асарҳои безаволи худ дар таърих ном гузоштааст.

Ҳайкали «Давид»-и офаридааш ўро ба абадиёт дахлдор намуд. Бино ба ривоятҳои Инҷил чўпони ҷавон Давид бо Голиафи девсифат ба ҷанг мебарояд ва ўро санг зада мекушад.

Ҳайкалтарош Микеланжело Давиди дар арафаи ҷанг истодаро тасвир кардааст. Рўи вай дарғазаб аст. Ин ҳайкал бо баландиву зебоияш то ин вақт яке аз асарҳои беҳтарин дониста мешавад.

Илм. Таваҷҷўҳи инсон ба олами атроф афзуд ва ин яке аз хусусиятҳои Даври нав гардид. Дар ин давр олимони кашфӣҳои оламшумул намуданд.

Астрономи бузурги поляк **Николай Коперник** (1473–1543) дар давоми 30 сол ҷисмҳои осмониро мушоҳида карда, оид ба атрофи Офтоб ва меҳвари худ давр задани Замин хулоса баровард. Ин хулоса дар илм навигарии бебаҳо буд.

Чордано Бруно италиявӣ (1548–1600) олам мавҷудоти абадист, он ҳеҷ гоҳ нобуд намешавад, гуфта хулосаи ҷасурона гуфта назарияи беканорию безаволии оламо пешниҳод кард. Калисо ин фикрро шаккоқӣ гуфта, олимро ба гулхан партофтанд ҳукм намуд.

Дигар олими бузурги италиявӣ **Галилео Галилей** (1564–1642) таълимоти Коперникро давом дода, ба назарияи гелиосентрӣ асос гузошт. Ҳиссаи Галилей дар бобати омўхтани олами атроф калон аст. Ў аз байни олимони европоӣ нахустин шуда ҷисмҳои осмониро бо ёрии телескоп мушоҳида кард.

Дар бобати пеш бурдани илми Европа хизмати олими англис **Исаак Нютон** (1643–1727) беқиёс аст. Нютон асосҳои назарии механика ва астрономияро офарид, қонуни кашими олавро тадқиқ кард, телескопи оинадорро кашф намуд.

Олими дигари англис **Чон Локк** (1632–1704) ба инкишофи фалсафа саҳми калон гузошт. Хизмати вай аз ин иборат аст, ки ӯ ҳуқуқҳои табиӣ инсон: таълимро оид ҳуқуқҳои зистан, мулкӣ ва озодиро офарид.

Ӯ таълимоти тақсимои ҳокимиятро, яъне ба ҳокимияти қонунбарор ва иҷроияро кор карда баромад.

Дар асрҳои XVI –XVIII дар Европа маданияти Даври нав ташаккул ёфт. Санъат ва илм ривож кард. Ғояҳои озодӣ ва баробарии инсон, ки дар ҷараёни инқилоби буржуазии Англия, муборизаи Америкаи Шимолӣ барои мустақилӣ, инқилоби франсуз пайдо шуда буд, боз дер вақт ба мазмуни муборизаи бисёр халқҳоро ташкил кард.

Исаак Нютон

Чон Локк

1. Хусусияти хоси эҷоди Уилям Шекспир аз чӣ иборат буд?
2. Асоси эҷодиёти Леонардо да Винчи ва Рафаэл Сантиро кадом ғояҳо ташкил додаанд?
3. Дар асрҳои XVI–XVIII илми астрономия кадом муваффақиятҳоро ба даст овард?
4. Ғояҳои Чон Локк имрӯз дар идоракунии давлат чӣ гуна рол мебозанд?

Фаъолияти намоёндогони маданияти Даври нави Европаро бо ёрии матни китоби дарсӣ таҳлил карда, дар асоси он кластер тайёр намоед.

Бо ёрии интернет ба *даври маданияти Ренессанси Европа* экскурсияи виртуали ташкил кунед. Таассуротатонро дар дафтратон дар шакли ҷадвал қайд намоед.

Филми бадеии «Мерос»-ро ба намоёндогони даври Эҷоии Италия бахшида шудааст, тамошо карда, хулоса бароред.

БОБИ II. КИШВАРҶОИ ЕВРОПА ВА АМЕРИКА ДАР АСРҶОИ XVI–XVIII

Мавзӯи 5-ум: ПУРЗӢРШАВИИ ҲОКИМИЯТИ ШОҲ ДАР АНГЛИЯ. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ АНГЛИЯ ДАР АСРИ XVII

Пурзӯр шудани ҳокимияти шоҳ (корол). Абсолютизм. Пешрафти савдо ва саноат дар Англия даромади андозро якбора зиёд кард. Акнун амалдорон аз давлат маош гирифта, армияи доимӣ ҳар гуна амри шоҳро иҷро карда метавонист. Ин ҳолат шоҳро аз таъсири ашрофони бой халос намуд. Дар натиҷа оид ба ҳокимияти номаҳдуди шоҳ ғоя пайдо шуд. Дар асоси ин ғоя дар кишварҳои Европайи Ғарбӣ ҳокимият **монархияи мутлақ** ё **абсолютизм** номида шуд.

Дар Англия ҳуҷҷати «Хартияи бузурги озодӣ» кай қабул шудааст?

Абсолютизм дар Англия дар асри XVI ташаккул ёфт. Дар ин давр ҳокимияти шоҳ пурзӯр шуда, **Генрихи XVIII Тюдор** на фақат калисоро,

балки парламенти иборат аз намояндагони табақҳоро ба худ тобеъ кард, баъзе графҳои мустақили шимолӣ ва Уэлс ҳам ҳокимияти шохро эътироф намуданд.

Елизавета I-уми соли **1558** ба тахтомада дар 45 соли ҳукмронияш барои инкишофи суръатфизои Англия, ба давлати пешқадами дунё табдилёбии он саҳм гузошт. Дар кишвар Реформатсия ба охир расид. Давлат пурқудрат шуд, дар соҳаи хоҷагидорӣ ва савдои баҳрӣ ба комёбиҳо ноил шуд. Англия оҳиста-оҳиста ба давлати тавоноии баҳрӣ – «маликаи баҳрҳо» табдил ёфт.

Соли 1603 бо вафоти Елизавета I ҳукмронии сулолаи тюдорҳо ба поён расид. Баъд ба тахти Англия намояндаи сулолаи стюартҳо **Якови I** нишаст. Стюартҳо шотландӣ буданд. Дар замони вай таназзули абсолютизм пурзӯр шуд, барои инқилоби буржуазӣ асосҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғоявӣ пухтанд. Ин ҳама дебочаи инқилоби буржуазии соли **1640** дар Англия шуданд.

Англия дар арафаи инқилоби буржуазӣ. Дар бобати барқарорёбии тартиботи ба муносибатҳои нав, капиталистӣ инқилоби буржуазии англис аҳамияти калон дошт. Ин инқилоб на фақат дар Англия, балки дар тамоми Европа ба тартиботи ҳукмрон табдилёбии муносибатҳои капиталистӣ замина гузошт. Дар ин давр дар натиҷаи сиёсати фаъоли хориҷӣ Британия асосҳои империяи мустамликадориро офарид. Ба мустамликаҳои нахустин дар Америка-Виржиния асос гузошта шуд. Дар соҳаи илм Фрэнсис Бэкон, дар адабиёт Уилям Шекспир барин номҳои арбобон машҳури дунё гаштанд.

Сабабҳои инқилоб. Дар натиҷаи инкишофи муносибатҳои капиталистӣ ва Реформатсия дар ҷамъияти англис ҷудошавӣ рӯй дод. Агар ашрофзодагони нав тарафдори инкишофи капитализм бошанд, шоҳ ва амалдорон тартиботи кӯҳнаро нигоҳ доштани буданд. Дар ин шароит сулолаи нави шоҳии стюартҳо бар зидди парламенти англис ва калисои **пуританӣ** (калвинистҳоро дар Англия чунин номиданд) муборизаро саркард. Ин зиддиятҳо боиси асосии инқилоб шуданд.

Елизавета I – маликаи Англия

- ◆ Дар соли 1603 ...
- ◆ Дар соли 1640 ...

Инқилоби буржуазии Англия

Низои байни шоҳ ва парламент дар замони Карли I боз ҳам тезу-
тунд шуд. Шоҳ парламентаро пароканда кард.

Дар Англия якҷаҳукмронии Карли I қарор ёфт, ин замон савдога-
рон, дворянҳои нав, диндорони озодфикр аз корҳои давлат пурра дур
карда шуданд.

Оғози инқилоб. Аввали соли 1640 ҳазинаи давлат холи шуд. Дар
кишвар гуруснаҳо шӯриш намуда, дар Лондон беназмиҳои кӯчагӣ авҷ
гирифтанд. Шотландия зидди Англия ҳаракати ҷарбиرو оғоз намуд.

Дар ин шароит соли 1640 парламенти нав чамъ омад. Барои дер вақт
пароканда нашудани ин парламент он бо номи «**Парламенти дарозмуд-
дат**» ба таърих даромад. Ин оғози инқилоб буд.

Парламенти дарозмуддат якчанд ислоҳоти муҳимро амалӣ кард. Яке аз қарорҳое, ки парламент бар зидди абсолютизм қабул намуд, ин оид ба суд кашидани вазирони шоҳ буд. Чанд нафар амалдорони калон, епископҳо, судяҳо ба асирий гирифта шуданд. Аслан ин дигаргунсозиҳо мувофиқи моҳияташ дар низоми давлатии Англия табaddулотии инқилобӣ буд.

Чанги дохилии байни шоҳ ва парламент. Тарафдорони парламент ва шоҳи Англия ба лагери ба ҳам душман ҷудо шуданд. Парламентро савдогарон, тадбиркорон ва дворянҳои нав дастгирӣ карданд. Заминдорони калон-асилзодаҳо ва деҳқонони ба онҳо мутеъ, амалдорони дарбор, калисои англисӣ, ки аз нигоҳдории тартиботи кӯҳна манфиатдор буданд, зери байрақи шоҳ муттаҳид шуданд.

Дар охири **соли 1643** аз чор се қисми ҳудуди кишвар зери ҳукмронии шоҳ буд. Парламент аз даъвати мардум ба ҷанг метарсид. Аммо дере нагузашта армияи Шотландия, ки иттифоқчии нави парламент буд, ба ҳудуди Англия даромада омад. Лашкари муттаҳидаи шотландҳо ва тарафдорони парламент бар лашкари шоҳ ғолиб омаданд.

Дар ин ғалаба аскарони савораи таҳти қумондонии **Оливер Кромвел** роли асосӣ бозиданд. Шоҳ ва аз дунболи он тамоми лашкар гурехта рафт. Ҷанг бо ғалабаи пурраи парламент анҷом ёфт.

Ислоҳоти парламент. Торумор шудани армияи шоҳ ба парламент дари имкониятро барои дигаргунсозиҳои муҳим боз кард. Ашрофони заминдор аз пардохти андозҳои феодалӣ барои тахт озод шуданд. Замин ба мулки хусусӣ табдил дода шуд. Савдогарон акнун барои савдо рухсатномаро харида намегирифтагӣ шуданд. Калисо ба парламент тобеъ карда, заминҳои тарафдорони он ва епископҳо мусодира гардиданд.

Оливер Кромвел

Барои дер вақт пароканда нашудани парламенти **соли 1640** даъватшуда бо номи «Парламенти дарозмуддат» ба таърих даромад.

Ба охири **соли 1643** омада, аз чор се қисми ҳудуди кишвар зери ҳукмронии шоҳ буд.

Хотимаи инқилоб. Ба монархияи конституционӣ табдилёбии Англия. Бо қарори парламент дар Англия ҳокимияти шоҳ ва палатаи лордҳо бекор карда шуд. **19-уми май соли 1649** Англия республика эълон шуд.

Армияи инқилобӣ тахти фармондеҳии О. Кромвел барои Ирландия-ро тобеъ кардан ба ин ҷо ҳамла овард. Дар ҷараёни ҷарбу зарб қисми калони аҳолии Ирландия ҳалок шуд. Армияи инқилобии О. Кромвел ҳамин тариқ ба армияи таҷовузгар табдил шуд. Ин лашкар баъди Ирландия ба Шотландия низ ҳамла кард. Баъди ҷангҳои шадид мағлуб шуд, Шотландия мустақилии худро эълон кард.

Сипас, парламенти кӯҳна пароканда карда шуд. Дар кишвар протекторати О. Кромвел (*протектор* – ҳомӣ, ҳимоятгар) барқарор шуд. Ҳокимияти иҷроия пурра ба дасти протектор гузашт.

«Инқилоби шарафманд»-и соли 1688. Баъди марги Кромвел соли 1660 Карли II ба тахт омаду аз даъвои ҳукмронии мутлақ даст накашид. Вориси ӯ Якови II барои аз нав барқарор кардани дини католикӣ ҳаракат мекард. Пас аз ин соли 1688 парламент Якови II-ро аз тахт маҳрум намуд. Ба тахти Англия ҳукмдори Голландия шаҳзода Виллем ван Ораней таклиф карда шуд. Ӯ дар асоси талабҳои парламент ба тахт нишаст. Аз давр эътиборан масъалаҳои муҳимтаринро на шоҳ, балки парламент ҳал мекардагӣ шуд. Ҳокимияти шоҳро парламент маҳдуд кард. Ҳамин тариқ, дар Англия **монархияи номаҳдуд ё монархияи конституционӣ** барқарор шуд. Ин дар таърихи Англия **«Инқилоби шарафманд»** ном гирифт.

◆ Охири соли 1643 ...

◆ 19-уми май соли 1649 ...

◆ Фаъолияти Чон Лилберн ...

◆ Соли 1688 ...

Натиҷаҳо ва аҳамияти таърихӣ инқилоби буржуазии Англия. Инқилоби буржуазии Англия абсолютизмро нест кард. Инқилоб ба мулки феодалӣ зарба зад, аммо ба охир нарасонд, зеро деҳқонро ба соҳибони ҳақиқӣ замон табдил надод ва онҳоро аз феодалон озод накард.

Сарфи назар аз ин, инқилоб дар инкишофи минбаъдаи муносибатҳои капиталистии Англия аҳамияти ҳалкунанда дошт. Дар натиҷаи ин инқилоб дар соҳаи кишоварзӣ ҳам муносибатҳои капиталистӣ зуд инкишоф ёфтанд, табaddулоти саноатӣ оғоз ёфт.

Дар ҷамъият низ тағйирот рӯй дод-буржуазияи саноатӣ ва синфи коргар инкишоф ёфт.

Англия асри XVIII. Дар асри XVIII ҳокимият пурра ба парламенти иборат аз ду палата-палатаи лордҳо ва палатаи ҷамоаҳо гузашт.

Соли 1707 парламент унияи (иттифоқи) байни Англия ва Шотландияро қонунӣ кард. Акнун мамлакат **Британияи Кабир** ном гирифт.

Соли 1714 охирин вакили сулолаи оранейҳо дар тахти Англия вафот намуд. Бар асоси «Билли оид ба ворисии тахт», ки соли 1701 қабул шуда буд, парламент аз сулолаи князиҳои немиси ганноверӣ, аҷдоди Якови I, Георгии I-ро ба тахти Англия таклиф кард. Ганноверӣҳо аз протестантҳо буданд ва тахти англисро аз асри XVIII то ибтидои асри XIX идора намуданд. Дар давоми асари XVIII дар ҷараёни муборизаҳои пуршиддат бо Франция Британияи Кабир аксар ҳудудҳои Америкаи Шимолиро, Ҳиндустонро, Африкаро забт кард ва ҳамин тариқ ба империяи мустамликадорӣ Британияи Кабир асос гузошта шуд. Англия ба «ҳукмронии бахрҳо» табдил ёфт.

Дар кишвар барпошавии давлати ҳуқуқӣ, ҷамъияти шахрвандӣ сар шуд. Инқилоби буржуазии Англия ва ғояҳои он ба инкишофи дигар кишварҳои Европа таъсири калон расонд. Тамоилҳои эълонкардаи инқилоб ва тартиботи иқтисодӣ ба тамаддуни нави индустриалӣ асос гузошт.

Абсолютизм – шакли идоракунии давлат. Дар он ҳокимияти монарх мутлақо маҳдуд нест.

Пуританҳо – яке аз мазҳабҳои диние, ки дар асри XVI дар асоси калвинизм дар Англия ташаккул ёфт.

Палатаи лордҳо – палатаи болои парламенти Англия.

Протекторати Кромвел – (*протектор* – ҳомӣ, ҳимоятгар) марҳилаи хотимагии инқилоби буржуазии Англия. Дар ин давр ҳукмдори Англия, Шотландия ва Ирландия протектор Оливер Кромвел буд.

1. Абсолютизм дар Англия дар кадом аср ташаккул ёфт?
2. Дар таърихи Англия намояндагони сулолаи тюдорҳо кадом корхоро анҷом доданд?
3. Сабабҳои саршавии инқилоби буржуазии Англия чиҳоянд?
4. О. Кромвел дар таърихи Англия чӣ гуна рол бозид?

Супориши кори эҷодӣ

Матни мавзӯро дар асоси ҷадвали «Insert» таҳлил кунед ва маълумотҳои матнро оид ба ин ҳудуд нақл кунед.

Аз харита истифода бурда, ҳудудҳоеро, ки инқилоби буржуазии Англия шуда гузашт, аниқ намоед.

Бо истифодаи интернет ҷараёнҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсиро, ки дар даври сулолаи тюдорҳо дар таърихи Англия ба амал бароварда шуданд, таҳлил кунед. Воқеаҳоеро бар асоси пайдарҳамии хронологӣ дар дафтарадон нависед.

Сериали оид ба мавзӯё-«Тюдорҳо»-ро бинед ва хулоса бароред.

Мавзӯи 6-ум: МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Дар даври нав харитаи сиёсии Европа намуди замонавиро касб намуд. Дар асрҳои XVII–XVIII муборизаи давлатҳои Европа барои доираи таъсир ба ҷаҳон ва ҳудудҳо барои даврҳои минбаъда аҳамияти калон дошт. Тамаддуни Европа ба қувваи пешбарандаи иқтисодӣ, технологӣ ва ҷарбию сиёсии ҷамъияти ҷаҳонӣ табдил ёфт. Муборизаи дарозмуддат барои паҳн кардани арзишҳои тамаддуни Европа дар рӯи дунё сар шуд. Дар аснои ин мубориза тамаддуни Европа бозори ҷаҳониро ба вучуд овард, халқҳои кишварҳои мустанлика ва ниммустанликаҳои худро ба ин ҷараёнҳо ҷалб карда, ба тамаддуни аввалини умумиҷаҳонӣ табдил меёфт. Айнан ин ҷараёнҳо мазмуни муносибатҳои байналмилалиро дар асрҳои XVI–XVIII ташкил дод.

Барои муносибатҳои байналмилалии Европа «Ҷанги садсола», ки дар Асрҳои миёна рӯй дода буд, чи гуна аҳамият дошт?

Моҷароҳо ва ҷангҳои асрҳои XVI–XVIII якчанд сабабҳо доштанд. Аввал, оид ба ояндаи Европа ду нуқтаи назар мавҷуд буд, сулолаи габсбургҳои ҳукмрони Австрия бо сарвари императори католик империяи ягона лозим мегуфт, Англия ва Франция дар Европа мавҷуд будани давлатҳои мустақили милли буданд.

Дуҷум, дар асри XVI Европа ба мазҳабҳои католикӣ ва протестантӣ чудо шуда рафта буд. Зиддиятҳои байни онҳо ба ҷангҳои динии саросари Европа овард.

Сеюм, зиддиятҳои иқтисодӣ – муборизаҳо барои ҳукмронӣ бар мустанликаҳо, бозорҳо ва роҳҳои баҳрии савдой низ сабабгори ҷангҳо шуданд.

- ◆ Дар асрҳои XVII–XVIII давлатҳои Европа ...
- ◆ Мазмуни муносибатҳои байналмилалӣ дар асрҳои XVI–XVIII – ...
- ◆ Дар асри XVI ...

Дар ин давр манфиатҳои Франция, Испания ва Англия ҳамеша ба ҳам бармехӯрданд. Хусусан, байни давлатҳои ҳамсарҳади Франция ва Испания барои ҳудудҳои марзӣ ва давлатҳои ҳамсоя, дар навбати аввал барои таъсиррасонӣ ба Италия зиддиятҳо мудом рӯй медоданд. Ин зиддиятҳо дар ниҳояти қор ба ҷангҳои Италия овард. Бар оқибати ҷанг Италия ба шоҳи испан мутеъ шуд.

Боз як омили муҳими муносибатҳои байналмилалӣ империяи Усмонӣ буд, ки ба Европа хавфи доими дошт. Империяи Усмониҳо дар Осиё ва Африка ҳудудҳои зиёдро забт карда буданд. Туркҳо бевосита ба сарҳадҳои империяи габсбургҳо хавф оварданд. Франция ва Англия барои заиф сохтани қудрати Габсбургҳо бо империяи Усмониҳо муносибатҳоро нағз карданд.

Ҷанги сисола. Дар ибтидои асри XVII аксари давлатҳои Европа барои нигоҳ доштани мувозинат байни католикҳо ва протестантҳо, ки бар асоси мазҳаб сабабгори моҷарои байналмилалӣ буданд, ҷалб гардиданд. Ҷанг дар солҳои 1618–1648 ба амал омад ва дар таърих бо номи **Ҷанги сисола** дохил шуд. Ҷанг ҳамчун моҷарои динии байни католикҳо ва протестантҳо оғоз шуд. Ҷанг асосан дар ҳудуди Германия давом кард ва ба халқҳои тамоми Европа кулфатҳои зиёд ба бор овард.

Ҷанги сисола соли 1648 бо сулҳи Вестфал анҷом ёфт. Сулҳи Вестфал ба муносибатҳои нави байни давлатҳои Европа асос гузошт. Мувофиқи сулҳ мустақилии Голландия аз Испания эътироф шуд.

Сулҳи Вестфал ба душманиҳои байни католикҳо ва протестантҳо хотима гузошт. Баробарии калосоҳои католикҳо ва протестантҳо эътироф гардид. Германия аз князихоии пароканда иборат шуда монд. Дар Европа роли Франция афзуд. Ҷанги сисола нишон дод, ки моҷароҳои динӣ бо роҳи ҷарбӣ ҳал карда намешаванд. Дар айни вақт ҷанг дар муносибатҳои байналмилалӣ ҳатти муҳим шуд ва дар Даври нав ба тараққиёти Европа натиҷаи ба худ хос гузошт.

Мубориза барои тахти Испания. Соли 1700 шоҳи Испания Карли II вафот кард. Бино ба васияти ӯ набераи шоҳи Франция **Филипп Анҷуй** ба тахти Испания нишаст. Давлатҳои аз ин ҳол норозӣ ҷанг сар карданд. Ин ҷанг Франсияро хаста кард. Бино ба сулҳи соли 1714 Филипп Ан-

чуй аз ҳуқуқи тахти Франсия маҳрум карда шуд. Дар оқибати ҷанг ҳам франсузҳо, ҳам габсбургҳо заиф шуданд. Ин боиси пурзӯршавии Англия шуд.

Яке аз моҷароҳои калоне, ки дар асри XVIII рӯй дод, ҷанги байни Россия ва Шветсия аст. Ин ҷанг бо номи **Ҷанги шимолӣ** (1700–1721) дар таърих дохил шуд, бо ғалабаи Россия поён ёфт.

Дар натиҷаи **ҷанги ҳафтсолае** (1756–1763), ки қариб ҳамаи давлатҳои Европа иштирок карданд, сарҳадҳои Европа дигар нашуд. Ҷоидаи калони ҷангро Англия гирифт. Мустамликаҳои Франсия дар Ҳиндустону Америкаи Шимолӣ ба Англия гузашт. Англия ба империя бузурги мустамликадор табдил ёфт.

Султони Усмониҳо Мустафои III соли 1768 бар зидди Россия ҷанг сар кард. Ҷанг соли 1774 бо шартномаи Кучукқайнарҷи тамом шуд. Дар ҷанг империяи Россия ғалаба кард. Бино ба шартнома хонии Қрим ба давлати мутеи Россия табдил ёфт ва баъдтар ба таркиби Россия даромад. Россия ҳуқуқи доштани флоти ҳарбиро дар баҳри Сиёҳ пайдо кард.

Дар ин давр давлатҳои дар Асрҳои миёна аз нигоҳи ҳарбӣ пурқудрат, мисли Хитой ва империяи Усмониҳо ролшон дар муносибатҳои байналмилалӣ наст шуд. Дар Европа инкишофи капитализм ба ташаккули миллатҳо овард. Вале ҷараёни ташкилҳои давлатҳои миллӣ ба воситаи муборизаи шадид ба амал омад.

Дар ин давр муборизаҳо барои забти роҳҳои баҳрӣ дар байни давлатҳои Европа, дар Америка, Осиё ва Африка соҳиби мустамликаҳо шудан асоси муносибатҳои байналмилалиро ташкил дод. Дар натиҷаи ин муборизаҳо низоми мустамликавии ҷаҳонӣ ташаккул ёфт. Ҳодисаи нафратангеи Даври нав-савдои ғуломон низ хоси ин давр аст.

1. Сабабҳои моҷароҳои байналмилалӣ ва ҷангҳои асрҳои XVI–XVIII аз ҷиҳати иборатанд?
2. Мазмуни шартномаи сулҳи Вестфал аз ҷиҳати иборат аст?
3. Моҳияти Ҷанги ҳафтсола байни қариб ҳамаи давлатҳои Европа аз ҷиҳати иборат аст?
4. Мазмуни шартномаи Кучукқайнарҷи аз ҷиҳати иборат аст?

Супориши кори эҷодӣ

Аз матн маълумотҳои оид ба шартномаи сулҳи Вестфал ва шартномаи сулҳи Кучукқайнарҷиро ёбед ва дар ду сутуни ҷадвал таҳлил кунед.

Бо истифодаи интернет бо фаъолияти Карли II ва Филипп Анҷуй шинос шуда, таҳлил кунед.

Аз харита истифода бурда, муносибатҳои байналмилалии асрҳои XVII–XVIII-ро таҳлил кунед.

Мавзӯи 7-ум: МОНАРХИЯИ МУТЛАҚ ДАР ФРАНСИЯ ИНҚИЛОБИ БУЗУРГИ БУРЖУАЗИИ ФРАНСИЯ

Тараққиёти иқтисодӣ, иҷтимоию сиёсии Франция дар асри XVII хактари тазоднок дошт. Афзоиши иқтисодӣ, мустақкамшавии абсолютизм, зиёдшавии андозҳо дар натиҷаи сабзидани муносибатҳои капиталисти ба бадшавии аҳволи оммаи халқ, шӯришҳои доимии халқ сабаб шуданд. Муносибатҳои нави иқтисодӣ хусусан дар деҳот бо душворӣ роҳ меёфтанд.

Дар охири асри XVI – ибтидои асри XVII Франция болоравии бо-суръати иқтисодиро аз сар мегузаронд. Зеро шоҳ андозҳоро кам карда, барои мануфактураҳо шароити мусоид фароҳам шуд, ҷорӣ шудани боҷи рағбаткунандаи истеҳсолот, дастгирии навигариҳои техникӣ омили муҳим гардид. Иттифоқи байни шоҳу буржуазия мустақкам шуд, эътирози мардум кам гардид.

Вусъати бозори дохилӣ ба афзоиши аҳоли оварда расонд. Дар арафаи инқилоб Франция аз рӯи шумораи аҳоли дар Европа давлати калонтарин буд. Аммо амалӣ нашудани ислоҳоти оғозёфта бо абсолютизм ҳамоҳанг наомадани ислоҳоти сиёсӣю иқтисодиро нишон дод. Дар ҷамъият зиддиятҳои иҷтимоӣ пурзӯр шуда, мамлакат ба вартаи инқилоб омада монд.

Оғози инқилоби бузурги буржуазии Франция. 5-уми май соли 1789 шоҳ Людовики XVI маҷлиси Штатҳои генералиро кушод. Ӯ дар нутқи худ ҷорӣ шудани андозҳои навро эълон намуд. Нутқи шоҳ боиси эътирози намояндагони табақаи сеюм гардид. Аҳолии Париж аз депутатҳои қарори қатъиро талаб намуда, ба сӯи Версал ҳаракат карданд. Баъд депутатҳои табақаи сеюм ҷамъомади худро Шӯрои милли номид. Депутатҳои табақаи якум ва сеюми тарафдорони ислоҳот ба онҳо ҳамроҳ шуданд. Шӯрои милли ба хотима гузоштани абсолютизм қарор намуд.

Дар Франция Штатҳои генерали кай ва ба кадом мақсад даъват шуда буданд?

Ифодагари нуқтаи назарҳои табақаи сеюм **Габриэл де Мирабо** шуд. Ӯ аз оилаи бой ва машҳур баромада, арбоби таҷрибанок ва доно буд. Мирабо табақаи сеюмро ба якдили ҷеғ зад.

Дар ин байн Шӯрои милли худро **Маҷлиси муассисон** эълон кард. Газетаҳои Париж «инқилоб бе реҳтани як чакра ҳам хун анҷом ёфт» гуфта навиштанд. Аммо Париж хотирчамъ набуд.

- ◆ Табақаи якум – рӯҳониён.
- ◆ Табақаи дуюм – дворянҳо.
- ◆ Табақаи сеюм – савдогарон, хунармандон, деҳқонон, буржуазия.

Гирифта шудани Бастилия. Мардуми аз дигаргуниҳои норозӣ **14-уми июли соли 1789** ба қалъаи Бастилия зада даромад. Лашкари дар қалъабуда таслим шуд, комендант (сарвар) қатл гардид. Ҳамин тариқ, инқилоб бо террори бешафқати мардум сар шуд. Людовики XVI ба тарафи шӯришгарон гузаштанро маъқул кард. Шоҳ Маҷлиси муассисонро тан гирифт. Дар пойтахт ҳокимият ба дасти шӯрои шаҳр – Коммунаи Париж гузашт. Сари вақт ҳал нашудани зиддиятҳо аз тарафи доираҳои мавҷудаи ҳукмрон ба инқилоб оварда расонд. Монархияи абсолютӣ сарнагун шуд.

Буржуазия дар сари ҳокимият. Бо сарнагун шудани абсолютизм ҳокимият ба буржуазияи калон гузашт, аммо дар кишвар сулҳ нашуд. Тамоми кишварро мавҷи инқилоб ва шӯришҳо фаро гирифт. Маҷлиси муассисон «**Баёнияи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандон**»-ро қабул кард. Он озодиҳои сухан ва матбуот, даҳлатнопазири мулки хусусиро эълон намуд. Моҳияти баёния дар се калима «**Озодӣ, Баробарӣ, Бародарӣ!**» ифода шуда буд.

Сентябри соли 1791 Маҷлиси муассисон дар таърихи Франция конститутсияи аввалинро қабул кард. Дар он ҳокимияти шоҳ маҳдуд шуд. Ҳамин тавр дар Франция ҳокимияти буржуазияи калон барпо шуда, марҳилаи якуми инқилоб поён ёфт.

Дар ҷараёни инқилоб ҷамъияти франсуз ба якчанд равияҳои сиёсӣ ҷудо шуд. Маҷлиси муассисон депутатҳои тарафдори шоҳро рост ё **роялистҳо** (роял – шоҳ) номид. Аз сабаби он, ки аксари депутатҳои чап аз вилояти Жиронда интиҳоб шуда буданд, онҳо номи **жирондистҳо** гирифтанд.

Аммо ҳанӯз инқилоб ба охир нарасида буд, буржуазияи хурду миёна ба ҳокимият наомад, ба деҳқонон замин дода нашуд, гуфта фикр

Инқилоби буржуазии Франция

мекард аксарият. Ин нуқтаи назар дар фаъолияти равияи чапи **якобинчиён** (онҳо дар китобхонаи Авлиё Якоб ҷамъ омада буданд) ифодаи худро ёфт.

- ◆ 5-уми май соли 1789 ...
- ◆ Охири асри XVI – ибтидои асри XVII ...
- ◆ Фаёолияти Дюдовики
- ◆ Фаёолияти Габирэл де Мирабо ...

Аз тахт рафтани шоҳ ва эълон шудани республика. Соли 1791 Маҷлиси нави қонунбарор ба қор сар қард. Вай бо хулосаи гӯё ҷанги муваффақиятомез эҳсоси ватанпарвариро пурзӯр қарда ва ҳолати инқилобиро бартараф менамояд, бар зидди Австрия ҷанг эълон қард. Франция ба Белгия лашкар даровард, ҷавобан ба он австриягиҳо ва пруссҳо ба Франция зада даромаданд ва якчанд қалъаро забт намуданд. Бар ҷанги зидди Франция Англия низ ҳамроҳ шуд.

Маҷлиси қонунбарор ба халқ зери шиори «Ватан зери хавф аст!» муроҷиат қард. Дар ҷанги назди деҳаи Валми лашкари франсузҳо армия пруссҳоро баргардонд. Ин офози озодқунии кишвар аз истилогарон буд. **22 сентябри соли 1792** Конвент дар бораи бекор қардани монархия ва барпо шудани сохти республика дар Франция декрет қабул қард.

Дар пойтахт Гвардияи миллӣ ва лашкари ихтиёриён қасри шоҳро муҳосира қарданд. Шоҳ Людовики XVI бо оилааш ҳабс шуданд. Ҳамин тариқ, дар марҳилаи дуҷуми инқилоб монархия барҳам хӯрд. Якчанд газетаҳои монархистӣ пӯшида, вазирони собиқ ба ҳабс гирифта шуданд. Ба ҳамаи мардонии 25-сола ҳуқуқи интихобот дода шуд.

- 14-уми июли соли 1789** қалъаи Бастилия гирифта шуд.
- Сентябри соли 1791** Маҷлиси муассисон дар таърихи Франция аввалин конституцияро қабул намуд.
- 22-юми сентябри соли 1792** декрет оид ба барпо шудани сохти республикаи Франция қабул шуд.

Барпо шудан ва ҳалокати диктатураи яқобинчиён. Бино ба қарори Конвент январӣ соли 1793 Людовики XVI қатл қарда шуд. Қатли шоҳ Англия ва Испанияро ба ҷанги зидди Франция роҳнамун қард. Армияи Австрия ба ҳуҷум нузашт. Лашкари франсузҳо ба мағлубият дучор омад. Яқобинчиён ва халқи оддӣ дар он жирондистонро айбдор қарданд. Дар ин замон обрӯи яқобинчиён боло рафта, дар Франция ҳокимият ба онҳо ва роҳбарони онҳо-Робеспейр, Марат ва Дантон

гузашт. Онҳо идоракунии бешафқати террориро ҷорӣ карданд. Депутатҳои жирондист қатл карда шуданд. Аксулинқилобиён аз ҳабсхонаҳо бароварда берун аз шаҳр парронда шуданд. Бешафқатии яacobинчиён сарҳад ва маъно надошт.

Дар Конвент зидди Робеспейр ва тарафдорони ӯ фитна тайёр мешуд. 27-уми июли соли 1794 дар Конвент Робеспейр таҳти чапакзанӣ ба ҳабс гирифта шуд. Робеспейр ва тарафдорони он ғайриқонунӣ эълон шуд, ки ин маъноӣ қатли бесудро дошт. Чамъ қариб сад нафар қатл шуданд, онҳо асосан аъзоёни Коммунаи Париж буданд. Коммуна бекор шуд.

- ◆ Дар январи соли 1793 ...
- ◆ Дар 27-уми июли соли 1794 ...
- ◆ Фаъолияти Робеспейр, Марат, Дантон – ин ...

Боз як марҳилаи инқилоби бузурги буржуазии франсуз ҳамин тавр поён ёфт. Халқ аз муҳтоҷӣ, ҷанг ва террор хаста шуд. Диктатураи яacobинчиён афтид.

Инқилоб тартиботи кўҳнаро нобуд кард: қоидаҳои феодалӣ ва абсолютизм хатм ёфт. Франция республика эълон шуд. Барои ташкили давлати ҳуқуқӣ ва ҷамъияти шахрвандӣ асос гузошта шуд. Мулкдории буржуазӣ барно шуда, барои табодули саноатӣ шароит фароҳам омад.

Табақаи сеюм – тибқи тартиботи дар Франция ҷоришуда ғайр аз рӯҳониён ва дворянҳои соҳиби имтиёзбуда дигар ҳамаи одамон.

Маҷлиси муассисон – парламент барои қабулкунии конституция.

Коммуна – органи худидоракунии маҳаллӣ.

Абсолютизм – усули идоракунии давлат. Онро соҳиби ҳокимияти номаҳдуд монарх идора мекунад.

1. Сабабҳои оғоз ёфтани инқилоби бузурги буржуазии франсуз аз чиҳо иборат аст?
2. Дар «Баёнияи ҳуқуқҳои инсон ва шахрвандон» кадом ҳуқуқҳо кафолат дода шуда буданд?
3. Даъвати «Ватан зери хавф!» дар Франция бо кадом мақсад ва аз тарафи кадом ташкилот тайёр шуд?
4. Чаро диктатураи яacobинчиён ба ҳалокат дучор шуд?

Супориш оид ба кор бо харита

Аз харита истифода бурда, ҳудудҳои инқилоби буржуазии Францияро таҳлил кунед ва дар чадвали дусутуна ҳудуд (дар якум) ва воқеаҳоро (дуюм) қайд намоед.

Дар асоси чадвали концептуали хусусияти хоси инқишофи Францияро дар асри XVIII таҳлил кунед.

Мавзӯи 8-ум: ПОЁН ЁФТАНИ ИНҚИЛОБИ БУЗУРГИ БУРЖУАЗИИ ФРАНСУЗ ВА АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ ОН

Шӯриши халқии соли 1795. Термидорон (онҳое, ки дар рӯзи 9-уми моҳи термидори тақвими франсузӣ ба ҳокимият омадаанд) та- рафдори республикаи мулк ва тадбиркории озодро ҳимоякунанда бу- данд. Онҳо маҳдудкунӣ дар савдору бекор намуданд. Озодии савдо сар шуд, нархи наво чандин бор боло рафта, пул якбора беқадр гардид.

Франсия аз кадом аср зери итоати ҳокимияти ягонаи марказӣ даромад?

Халқи заҳматкаш гурусна буду, «бойҳои нав» барои ғанимат донис- тани вақт ва дидани завқи ҳаёт ҳаракат менамуданд. Дар табақаи бо- лоии ҷамъияти буржуазӣ ахлоқи асилзодагон аз нав эҳё ёфт.

Ҳамин тариқ, **апрели соли 1795** шӯриш сар шуд. Ҳазорон одамони бесилож сӯи Конвент ҳаракат карданд. Тарафи шом Гвардияи миллӣ Конвентро ишғол карда, халқро сар дод. Париж дар ҳолати муҳосира эълон шуд. Моҳи май ин воқеаҳо такрор шуда, шӯришгарон Конвентро гирифтанд. Издиҳом тамоми биноро ишғол кард. Дар ду рӯз алангаи ғазаб авҷ гирифт. Дар охири рӯзи дуюм шӯришгарон торумор гардиданд ва бесилож, пешвоёни онҳо-якобинчиёни охири қатл карда шуданд. Ин шӯриш охири баромади оммавии аҳоли дар даври инқилоби бузур- ги франсуз буд.

Конститутсияи соли 1795 ва Директория. Августии соли 1795 Кон- вент Конститутсияи навро қабул кард, ӯ дар Франция сохти республи- каро мустақкам кард, лекин ҳуқуқии умумии интиҳоботро бекор на- муд. Акнун ҳокимияти қонунбарор ба палатаи қонунгузори иборат

аз ду палата-Шӯрои панҷсадиҳо ва Шӯрои мӯйсафедон дода шуд. Ҳокимияти иҷроия ба Директорияи иборат аз панҷ нафар, ки онро Шӯрои мӯйсафедон таъин менамуд, супурда шуд. Конституцияи соли 1795 қонунӣ будани ҳамаи муваффақиятҳои зиддифеодалии инқилобро тасдиқ кард.

◆ Апрели соли 1795 ...

◆ «Халқ, бедор шав! Фурсат расид!» – ...

◆ Дар августи соли 1795 ...

Конституцияи нав тарафдорони монархияро пурзӯр кард. Онҳо зидди Конвент исён бардоштанд. Генерал Наполеон Бонопарт бо ёрии артиллерия исёнгаронро торумор карда, наҷотбахши Конвент шуд.

Ҷангҳои директория. Генерал Бонопарт.

Буржуазияи калони ба сари ҳокимият омада аз забти дигар заминҳо манфиатдор буд ва ҷангҳои Франция дар замони Директория характери истилогарона доштанд. Соҳили чапи Рейн ва Белгия ба Франция ҳамроҳ карда шуд, Голландия ба республикаи тобеъ табдил ёфт. Дар заминҳои истилошуда франсузҳо тартиботи феодалиро бекор намуданд. Аммо заминҳои истилошуда тороч карда, корвонҳои пур аз озуқа ва асарҳои санъат ҳамчун ғанимати ҷарбӣ ба Париж меоманданд.

Наполеон Бонопарт

Обрӯи Наполеон Бонопарт дар ин ҷангҳо ғолибшуда хеле баланд шуд. Хусусан баъди ҷанги зидди Италия ва тобеъ кардани он Наполеон машҳур гардид. Дар заминҳои истилошуда Наполеон мутеъгии феодалиро нест карда, калисо ва ибодатхонаҳоро аз хирочҳо маҳрум намуд, қонунҳое қабул кард, ки ҳуқуқҳои инсонро як андоза мустаҳкам менамуданд.

Ҳалабаҳои Наполеон обрӯи армияро низ боло бурд. Наполеон айнан дар Италия худро на ҳамчун генерал, балки ҳамчун шахси бузурге, ки ба тақдири мардум таъсир расонида метавонад, ҳис мекард. Соли 1798, баъди юриш ба Миср Наполеонро барои ҳокимияти сиёсӣ ҳидоят кард.

Августи соли 1795 Конвент Конституцияи нави Франсияро қабул кард.

Соли 1798 баъди юриш ба Миср Наполеонро барои ҳокимияти сиёси ҳидоят кард.

Табаддулоти давлатии 9-уми ноябри соли 1799. Ҳокимияти директория дар байни мардум обрӯ надошт, «бойҳои нав» ҳам онро писанд наметодид. Газетаҳои талаби «Барпо кардани ҳокимияти пурзӯр»-ро дар саҳифаҳои аввал инъикос мекарданд. Дар чунин шароит зидди ҳокимият фитна тайёр карданд. Фитнагарон аз Наполеони аз Миср баргашта ҳамчун қувва истифода бурдани шуданд, ӯ ҳам ба ин таклиф розӣ шуд. Шӯрои мӯйсафедон ва Шӯрои панҷсадиҳо ҳангоми гузаронидани маҷлис ихота карда шуданд. Шӯрои мӯйсафедон ба тарс омада, пешниҳодро оид ба усули идоракунии консулиро дарҳол тасдиқ кард. Ин қарорро Шӯрои панҷсадиҳо низ тасдиқ намуд. Консули иборат аз се нафар ҳокимияти иҷроия буда, ҳар кадоме аз онҳо унвони «Консули республикаи Франция»-ро гирифтанд. Аз се нафари интихобшуда яке Наполеон Бонапарт буд.

Консулҳо оид ба садоқат ба республика савганд хӯрданд.

Инқилоби буржуазии Франция поён ёфт. Ин инқилоб дар таърихи дунё низ нуқтаи гардиш ҳам шуд. Ғояҳои пешниҳод кардаи вай «Озодӣ, Баробарӣ, Бародарӣ!» ба инкишофи минбаъдаи тамоми дунё таъсири муайян расонд.

Ғайр аз ин таърихи инқилоб барои бисёр халқҳо сабақ ҳам шуд. Кушторҳои бешафқат, истифодаи террор ҳамчун воситаи ҳалли муаммоҳо, ҷисмонан нобуд кардани мухолифати сиёсӣ ва монанди инҳо воқеияти мудҳиши инқилоб буданд.

Термидор — номи моҳи тақвими нав, ки солҳои инқилоби Франция қабул шуда буд.

Конвент — органи намояндагӣ, ки дар баъзе кишварҳо ваколати алоҳида дорад.

Директория — шакли идоракунии коллегиалӣ, ҳокимияти иҷроия дар Франция ҳангоми инқилоби буржуазӣ.

Консул — яке аз се раҳбарони ҳокимияти иҷроия, ки солҳои инқилоби буржуазӣ дар Франция ҷорӣ шуда буд.

Террор (тарс, даҳшат) — рақибро нобуд кардан ё тарсондан, ангехтани воҳима дар байни аҳоли.

1. Шӯриши халқии соли 1795 чӣ гуна сар шуд?

2. Конститутсияи соли 1795-уми Франция кадом қоидаҳои асосиро ҷорӣ кард?

3. Кадом омилҳо обрӯи Наполеон Бонопартро боло бурданд?

4. Аҳамияти таърихии инқилоби бузурги буржуазии франсуз аз чиҳо иборатанд?

Супориши кори эҷодӣ

Дар мавзӯи «Аҳамияти инқилоби буржуазии Франция иборат аз он, ки...» эссе нависед.

Бо истифода аз интернет ба *даври инқилоби буржуазии франсуз* сайёҳати виртуали ташкил кунед ва дар асоси материалҳои азбаршуда воқеияти таърихро таҳлил кунед.

Мавзӯи 9-ум: ИМПЕРИЯИ ГЕРМАНИЯ ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Аҳволи иқтисодӣ. Германия дар тараққиёти иқтисодӣ аз Англия, Голландия ва Франция барин давлатҳо ақиб монда буд. Ҳатто дар нимаи дуоми асри XVI қарахатии иқтисодӣ сар шуд. Ин пеш аз ҳама оқибати ба беш аз 300 то князиҳои (давлатҳои) хурд тақсим шудани Германия буд. Парокандагии сиёсӣ барои пайдоиши бозори ягонаи дохили имкон намедод.

Дар асрҳои миёна баъди кадом ҷанг ҳуҷумҳои венгерҳо ба Германия қатъ ёфтанд?

Ғайр аз ин дар ин давр дар натиҷаи кӯчидани роҳҳои савдоии баҳри ба уқёнуси Атлантика роҳҳои савдоии аз Германия мегузашта аҳамияти худро гум карданд. Ҳол он ки то миёнаҳои асри XVI алоқаҳои бозорҳои тамоми Шарқ ба Европайи Ғарбӣ ба воситаи Италияи Шимолӣ аз заминҳои Германия мегузаштанд.

Роли иқтисодии Германияро дар арсаи дунё бо истеҳсоли мис яқум ҷойро ишғол намудани он муқаррар менамуд. Мис дар соҳаи савдо воситаи асосӣ буд. Аммо аз Америка ба Европа ба миқдори зиёд овардани тилло ва нуқра аҳамияти миси Германия футур расонд.

Маҳсулоти саноатии кишвар ба маҳсулоти саноатии давлатҳои хориҷӣ рақобат карда натавонист. Чунки дар Германия истеҳсоли мануфактура фақат дар шаҳр ба роҳ монда шуд.

Он ба деҳот роҳ наёфт, дар кишоварзӣ муносибатҳои хоҷагии натуралӣ монда, талабро нисбат ба маҳсулоти саноатӣ қонеъ намекард.

Шикастхӯрии ҷанги деҳқонон дар солҳои 1524–1526 умри муносибатҳои феодалии Асрҳои миёнаро дароз кард ва сабаби идома ёфтани парокандагии сиёсии кишвар шуд.

Ниҳоят, дар ҷанги сисолаи байни давлатҳои Европа (1618–1648) асосан князҳои немис зарар дида, дар ботлоқи ақибмодагӣ мон-

Округҳои империяи муқаддаси Рим

данд. Бино ба натиҷаҳои Ҷанги сисола дар Европа Франция гегемони сиёсӣ шуд.

Германия бошад, ба таназзули иқтисодию сиёсӣ рӯ ба рӯ омад. Парокандагии сиёсӣ боз ҳам пурзӯр шуд.

- ◆ Аз нимаи дуюми асри XVI – ...
- ◆ Ҷанги сисола – ...
- ◆ Солоҳи 1524–1526 – ...
- ◆ То миёнаҳои асри XVI – ...

Соҳти сиёсӣ. Германия ба ном империяи ягона ҳисоб мешуд, онро император идора менамуд. Дар амал ягонагии он дар коғаз буд.

Дар ин империяи то соли 1806 «Империяи муқаддаси Рим» номдошта ҳатто шаҳрвандии ягона ҳам набуд. Аҳолии шаҳрвандони князиҳо ба ҳисоб мерафтанд.

Императори Германия, ки аз сулолаи габсбургҳо буд, ғайр аз заминҳояш дар Австрия ягон ҳокимияти воқеӣ надошт. Рейхстаги империя қарори барои ҳамаи князиҳо маҷбуриро қабул карда наметавонист. Гарчанде қабул мекард, он дар амал иҷро намешуд. Дар ин шароит ҳар як князӣ на фақат дар сиёсати дохили, балки дар сиёсати хориҷӣ барои мустақилии кӯшиш доштанд.

Аҳволи байналмилалӣ Германия. Парокандагии сиёсӣ дар нимаи дуюми асри XVII Германияро ба лўхтаки давлатҳои пурзӯри Европа табдил дод.

Франсия шаҳри Страсбург ва заминҳои соҳили чапи дарёи Рейнро гирифт.

Соли 1683 князиҳои Германия дар муборизаи зидди истилои Туркия аввалин бор қарори яқдилонаи таърихӣ қабул карданд ва лашкари миллию озодихоҳиро ташкил намуданд. Ҳамон сол лашкари усмониҳо дар остонаи Вена торумор гардид. Ин ғалабаи Германия Европайи Марказиро аз ҳамлаи усмониҳо нигоҳ дошт.

Ташкилҳои шоҳии Пруссия. Австрия ва Бранденбург дар байни князиҳои Германия пурзӯр буданд. Асри XVII дар Германия муборизаи ин ду князӣ барои гегемонӣ авҷ гирифт.

Австрияро сулолаи габсбургҳо, Бранденбургро сулолаи гогенсоллернҳо идора мекарданд. Пойтахти яке шаҳри Вена, дигаре шаҳри Берлин буд.

Соли 1683 князиҳои Германия дар муборизаи зидди истилои Туркия аввалин бор қарори яқдилонаи таърихӣ қабул карданд.

Асри XVII дар Германия муборизаи байни князиҳои Австрия ва Бранденбург барои гегемонӣ авҷ гирифт.

Соли 1701 ба ҷои князии Бранденбург шоҳии Пруссия ташкил ёфт. Князи Бранденбург бо номи Фридрихи I шоҳи Пруссия эълон шуд.

Аз ҳамин давр сар карда, аз шароити мусоиди байналмилалӣ ва заифии дигар князиҳои немис истифода бурда, Пруссия ба давлати пурқудрат табдил ёфт ва лашкари тавоноро низ ташкил дод.

Дар охири асри XVIII Пруссия аз ҷиҳати масоҳат дар Европа ба ҷои сеюм, аз ҷиҳати шумораи лашкар ба ҷои чорум баромад.

Дар замони ҳукмронии Фридрихи II (1740–1786) Пруссия ба монархияи мутлақ табдил ёфт.

Реал — дар амал мавҷудбуда; амали шаванда; ичрояш имконпазир.

Гегемонӣ — бартарии сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, ҳукмронии як давлат бар дигараш.

1. Оид ба сабабҳои ақибмонии иқтисодии империяи Германия чиҳоро доништа гирифтед?
2. Парокандагии сиёсӣ дар Германия ба кадом оқибатҳо овард?
3. Ғалабаи князиҳои Германия бар лашкари усмонӣ дар соли 1683 барои Европа чӣ аҳамият дошт?
4. Шоҳии Пруссия дар кадом шароит ташкил ёфт?

Супориши кори эҷодӣ

Дар мавзӯи «Ташкилҳои империяи Германия» кори мустақил нависед.

Аз интернет истифода бурда, ба империяи Германия сайёҳати виртуали ташкил кунед ва дар асоси материалҳои азбаршуда воқеаҳои таърихро таҳлил кунед.

Мавзӯи 10-ум: ИМПЕРИЯИ РОССИЯ ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Якшавии заминҳои Рус. Ҷараёни муттаҳидшавии заминҳои Рус дар атрофи Москва баъди озодшавӣ аз юғи Ёрдаи Тиллоӣ дар ибтидои асри XVI ба охир расид. Давлати мутамарказ ташкил шуд ва он акнун «Рус», «Россия» ном гирифт.

Ба давлати Руси Киевӣ кай ва аз тарафи кӣ асос гузошта шуда буд?

Ивани IV, ки соли 1547 ба тахт нишаст, бори аввал дар таърихи Россия тоҷи подшоҳиро пӯшид ва номи «тсар»-ро гирифт. Дар Рус қабл аз ин ҳукмдорон «князи бузург» ном доштанд. Ба Ивани IV дода шудани унвони подшоҳӣ онро ба шоҳони Европай Ғарбӣ баробар намуд. Ивани IV дар сиёсати дохилӣ мақсад дошт, ки ба воситаи пурзӯркунии табақаи дворянҳо мавқеи боярҳоро суст намояд. Аз ин сабаб ӯ соли 1549 бори аввал ҷамъомади намояндагони табақаҳои гуногуни озоди аҳоли — **Собори Земство** ҷеғ зад.

Ивани IV дар Собори Земство ҳокимияти боярҳоро саҳт танқид кард. Собор оид ба маҷмӯи нави қонунҳо — **Судебник** қарор қабул кард. Мувофиқи он акнун дворянҳо барои ҷинояти содир кардашон ё рафтори ношоямашон ба суди боярҳо дода намешуданд. Ба ҳазор нафари дворянҳо аз уезди Москва ҷою мулк дода шуд. Ба лавозими давлатӣ фақат аз насли ашрофон гузоштан низ манъ карда шуд.

Ҷамъоварии андоз аз аҳоли барои боярҳо бекор гардид. Дар ҷойҳо мақомоти худидоракунии маҳаллӣ — **земство** сохта шуд. Мувофиқи Судебник деҳқонони крепостной дар як сол фақат 26-уми ноябр аз заминдор ба дигараш гузашта метавонистанду халос.

Опричина. Бо мақсади зарба додан ба ҳокимияти боярҳо Ивани IV соли 1565 қисми калони заминҳои кишварро барои онҳо ҷудо кард. Ин заминҳо **опричина** (ҷудодода) ном гирифтанд. Опричина лашкари худро дошт. Вай ба аслиҳаи ҷазодиҳии рақибони подошоҳ табдил ёфт. Дар кишвар даври террор, қатл ва бадарғаи бешафқат сар шуд. Аз ин боис Ивани IV лақаби «**Грозний**»-ро (бераҳм, даҳшатнок) гирифт.

Опричина бар зидди боқимондаҳои парокандагии феодалии Россия зарбаи саҳт расонд. Аммо ба хоҷагии кишвар талафоти калон овард. На танҳо боярҳо, балки даҳҳо ҳазор одамони оддӣ ҳам қурбони он шуданд.

Ин боиси пурзӯршавии эътироз дар байни табақаҳои гуногуни ҷамъият аз опричнина гардид.

Дар ин давр ҳудуди Россия аз ҳисоби ҷангҳои истилогарона ба шарқу ҷануб васеъ шуд. Чунончи, дар нимаи дуюми асри XVI хониҳои Қазон, Аштархон (Астрахан) ва Сибир истило карда шуданд. Ҳудуди Россия қариб ду баробар васеъ шуд.

◆ Соли 1547 – ...

◆ Соли 1549 – ...

◆ Солҳои 1565–1572 – ...

◆ Дар нимаи дуюми асри XVI – ...

«**Даври ошӯбҳо**». Баъди вафоти Ивани IV ба тахти писари ӯ Фёдор Иванович омад. Соли 1598 ӯ ҳам вафот кард. Вай фарзанд надошт ва вориси тахт намонд. Ҳамин тариқ, ба ҳукмронии сулолаи Рюриқҳо, ки Россияро 700 сол идора карда буд, хотима гузошта шуд. Дар чунин шароит Собори Земство Борис Годуновро подшоҳ интихоб намуд.

Баъди вафоти Борис Годунов дар таърихи Россия даври ноорому пуризитироб сар шуд. Дар муддати кӯтоҳ чандин бор подшоҳ иваз шуд. Инчунин, давлатҳои хориҷӣ – Полша ва Шветсия ба қорҳои дохилии Россия даҳлат мекарданд. Полша ҳатто Москваро ишғол кард. Дар чунин шароити вазнин қувваҳои ватанпарвари Россия бо сарварию оқсоқоли деҳа Кузма Минин ва лашкаркаш Дмитрий Пожарский лашкари халқӣ ҷамъ карданд. Дар ҷангҳои барои Москва онҳо лашкари Полшаро мағлуб карданд ва Москва аз истилогарони хориҷӣ озод гардид. Сарфи назар аз вазъияти нгувори дохилию хориҷии Россия вай мустақилии худро нигоҳ дошт. Акнун масъалаи интихоби подшоҳи навро бояд ҳал намуд.

Дар Собори Земствои соли 1613 хеши зани Ивани IV Грозний Михаил Фёдорович Романов подшоҳ интихоб шуд. Ҳамин тариқ, ба тахти Россия сулолаи нав-сулолаи Романовҳо омад, ки мамлакатро то феввали соли 1917 идора намуд.

Инкишофи иқтисодӣ. Аз асри XVII дар иқтисодиёти Россия аломатҳои нав пайдо шуд. Аввалан, маҳсулот барои бозор, яъне мол бештар шуд, мануфактураҳо пайдо шунданд. Аз ин ҷараён соҳаи кишоварзӣ низ дар канор намонд. Маҳсулоти асосии озуқаворӣ – галла дар ҳама ҷо ба мол табдил ёфт.

Дар Россия аз XVII сар карда шахрҳо пеш рафтанд. Онҳо ба марказҳои савдою саноат табдил ёфтанд.

Пешравию ҳунармандӣ ба пешравию кишвар, вусъати алоқаҳои иқтисодии вилоятҳо, пайдо шудани бозори ягонаи дохилии умумироссия оварда расонд.

Ҳамин тавр, дар иқтисодиёти Россия гарчанде оҳиста буд, муносибатҳои нави капиталистӣ ташаккул меёфтанд.

Барпо шудани монархияи мутлақ. Барқарор шудани монархияи мутлақ дар Россия бо номи Пётри I вобаста аст. Ў соли 1689 ба тахт нишаст. Яке аз мақсадҳои асосии вай дар сиёсати хориҷӣ Россияро ба давлати дорои флоти ҳарбии баҳрии пурзӯр табдил додан буд. Ў ин вазифаро бомуваффақият иҷро кард.

Соли 1700 Россия барои баромадан ба баҳри Балтика бар зидди Шветсия ҷанг сар кард. Ин ҷанг дар таърих бо номи «Ҷанги шимолӣ» дохил шуд. Ҷанг соли 1721 ба ғалабаи Россия анҷом ёфт. Ҳамон сол дар шаҳри Ништадти Финляндия шартномаи сулҳи Россия ва Шветсия имзо шуд.

Бинобар он Россия ҳуқуқи баромадан ба баҳри Балтикаро гирифт. Акнун Россия ба яке аз давлатҳои қудратманди Европа табдил ёфт. Соли 1721 Пётри I император эълон шуд. Россия империя шуд ва дар кишвар монархияи мутлақ барпо гардид.

Ташаккули миллати рус. Маданият. Дар натиҷаи якшавии заминҳои Рус алоқаҳои маданӣ мустақкам шуд ва маданияти рус инкишоф меёфт. Инкишофи маданият баробари болоравии иқтисодӣ ба ташаккул ёфтани миллати рус оварда расонд. Оҳиста-оҳиста шеваҳои маҳаллӣ барҳам хӯрданд, ягонагии забонӣ ва маданӣ ба вучуд омад. Ягонагии маданияти рус дар эҷодиёти даҳонии халқ, санъати меъморӣ, тасвирӣ ва дар адабиёт ифодаи худро ёфт. Аммо сарфи назар аз пешравию маданият қисми асосии аҳоли бесавод, побанди ҷаҳолат буд. Аз ин сабаб аз асри XVIII дар кишвар чандин мактабҳо кушода шуданд. Мактаби математика ва навигатсияи Москва, мактабҳои артиллерия, тиббиёт аз ҷумлаи онҳо буданд. Файр аз Москва дар дигар ҳудудҳо низ мактабу омӯзишгоҳҳо ташкил шуданд.

Дар ин давр дар Петербург Академияи фанҳо, баъдтар дар назди он гимназия ва донишгоҳ ташкил ёфтанд. Соли 1755 бо ташаббуси олими бузурги рус М.В.Ломоносов университети (донишгоҳи) Москва ташкил шуд. Муваффақиятҳои илми Россия дар ин давр бо фаъолияти донишгоҳи Москва ва М.В. Ломоносов вобаста буданд.

Империя Россия дар нимаи дуими асри XVIII

Он солҳо илми географии рус ба комёбиҳои калон ноил шуд. Дар байни Осиё ва Америка гулӯгоҳи Беринг кашф шуд, экспедицияи Лаптевҳо Уқёнуси яхбастаи шимолро аз Мурманск то Чукотка омӯхт.

С.И. Челюскин кунҷи шимолии Осиёро кашф кард. Ҳоло ин ҷо димоғаи Челюскин номида шудааст.

Дар ин давр дар бобати инкишофи техника низ комёбиҳо ба даст омад. И.И. Ползунов, И.П. Кулибин барин олимони чандин ихтироъҳои техникро ба амал бароварданд.

Мошинҳо, ки олимони ва ихтироъгарони Россия кашф карданд, дар қатори аввали муваффақиятҳои илму техникаи ҷаҳон меистоданд. Аммо дар Россияи ақибмондаи крепостной ин мошинҳо қор фармуда наменашданд.

Опричина сиёсати паҳши душманҳои ҳокимияти подшоҳ ба воситаи зӯри ва террор буд.

Соли 1612 дар ҷангҳо барои Москва лашкари Полша шикаст хӯрд.

Соли 1755 бо ташаббуси олими бузурги рус М.В. Ломоносов Донишгоҳи Москва ташкил ёфт.

Дар асрҳои XVI–XVIII адабиёти рус низ роҳи инкишофро тай кард. Дар ин давр шоирон ва нависандагон аз ҷумлаи **Г.Д. Державин**, **Д.И. Фонвизин** дар ташаккули адабиёти замонавии рус ҳиссаи калон гузоштанд. Масалнависи машҳур **И.А. Крилов** ҳам дар ин давр ба эҷод сар карда буд.

Аз замони Пётри I сар карда дар Петербург ва Москва корҳои бузурги сохтмон сурат гирифт. Дар он солҳо дар меъморӣ рус омехта шудани анъанаҳои меъморӣ Европа ва миллии рус ба вуҷуд омад.

Театри миллии рус ташаккул ёфт. Асосгузори он савдогар **Ф.Г. Волков** дар тарбияи як насли актёрони рус хизмати бузург кард.

Дар асрҳои XVI–XVIII дар таърихи Россия даври муҳим шуд. Дар ин давр Россия ҳамчун империя ташкил ёфт, ҳудуди он ду баробар афзуда, ба давлати калонтарин ва аз нигоҳи ҷарбӣ қудратманд табдил ёфт. Аммо ба тӯфайли муносибатҳои ақибмондаи иҷтимоӣ Россия дар таъриқиёти иқтисодӣ ва маданӣ аз Европа ақиб монда буд.

Думаи боярӣ – Шӯрои олии давлатии аввал князҳо, баъд дар ҳузури подшоҳ дар давлати Рус.

Судебник – маҷмӯи қонунҳо.

1. Ба давлати мутамарказ табдилёбии Рус кай сар шуд ва аҳамияти таърихии он аз ҷиҳи иборат аст?
2. Дар Россия чӣ гуна сохти идоракунӣ барпо шуд?
3. Опричинае, ки Ивани IV Грозний ҷорӣ карда буд, чӣ буди чӣ мақсад дошт?
4. Дар Россия ҳукмронии сулолаи Романовҳо чӣ гуна барқарор шуд?

Рӯйхати корҳои муҳимтаринеро, ки шоҳони Англия, Франция ва подшоҳи Россия дар сиёсати худ амали намуданд, дар дафтарадон нависед.

Аз интернет истифода бурда, ба империяи Россияи асрҳои XVI–XVIII сайёҳати виртуалӣ ташкил кунед ва дар асоси материалҳои азбаршуда воқеаҳои таърихию ро дар шакли хронология оваред.

Мавзӯи 11-ум: АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ ДАР АСРИ XVIII. ТАШКИЛӢИ ШТАТӢОИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА

Мустамликаҳои англис дар Америкаи Шимолӣ. Баъди кашфиётҳои бузурги географгарчанде Испания ва Португалия дар Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ мустамликаҳо ташкил карданд, Америкаи Шимолӣ асосан таҳти истилои Англия ва Франция буд.

Соли 1607 якумин манзилгоҳи Англия дар Виржиния-Ҷеймстаун ташкил ёфт. Сафи мустамликадорони англис сол то сол меафзуд. Ба ин ҷо ҷамоаҳои пуританҳо, деҳқонони аз заминҳояшон маҳрумгашта, ҳазорон ҷавонон кӯчида омаданд. Инчунин ҷиноятгарони коршоям низ аз тарафи ҳукумат ба мустамликаҳо бадарға мешуданд.

Дар асрҳои миёна кадом халқҳои Америка давлати худро ташкил карда буданд?

Муносибати байни мустамликадорон ва ҳиндуён хеле мураккаб буд. Ҳиндуён аз технологияи нав ва савдо фоида меиданд, лекин англисҳо бо худ бемориҳо оварданд, чашмгуруснагии онҳо ба тарзи зисти анъанавии онҳо зарари ҷидди мерасонд.

Дар мустамликаҳо хоҷагиҳои хурди фермерӣ вусъат ёфтанд. Бо мурури замон саноати вобаста ба кишоварзӣ низ пеш рафт. Дар нимаи дуюми асри XVII мануфактураҳои нахустин пайдо шуданд. Дар баробари инкишофи муносибатҳои капиталистӣ дар кишвар ғуломдории плантатсияҳои америкой боқӣ монда буд.

Аз асри XVII сар карда аз Африка ғуломони сиёҳпӯст оварда мешуданд.

Ташаккули миллати замонавӣ. Баъди инқилоби буржуазии Англия дар мустамликаҳои америкой низ усулҳои идоракунӣ ва тарзи зисти буржуазӣ ташаккул меёфтанд. Дар миёнаҳои асри XVIII дар мустамликаҳо бозори ягонаи дохилӣ пайдо шуда, алоқаҳои савдо пеш рафтанд.

- ◆ Аз нимаи дуюми асри XVII ...
- ◆ Аз асри XVII сар карда, ...

Дар асоси таҷрибаи таърихии бо ҳам зистан дар Америка тақдирӣ ягонаи таърихии муҳочирон ба вучуд омад. Забони англисӣ барои онҳо забони умумӣ гардид. Расму оин, тарзи зист ҳам якранг шуда мерафт.

Дар миёнаҳои асри XVIII аксарияти аҳолии Америка худро америкой мегуфтагӣ шуданд. Дар айни вақт ҷараёни ташаккули маданияти ба худ хоси миллӣ низ рӯй дод. Ҳамин тариқ, миллати **америка** ташаккул ёфт.

Сабабҳои ҷанг барои мустақилий. Шоҳи Британияи Кабир, ашрофон ва тадбиркорон барои зиёд кардани ғолида аз мустамликаҳо ҳаракат менамуданд. Онҳо аз мустамликаҳо ашёи хоми қиматбаҳо, ҷарм ва пахта мебурданд, ба мустамликаҳо маҳсулоти тайёр меоварданд, андоз ва хирочоро ғун менамуданд. Парламенти Британияи Кабир барои тадбиркорони Америка ҳар гуна манъу маҳдудкуниҳо ҷорӣ кард. Баромадҳои аввалини эътирозии америкоӣҳо ҳам бар зидди ҳамин манъу маҳдудкуниҳо нигаронида шуда буд.

Оғози ҷанг. Моҳи сентябри соли 1774 дар Филадельфия Конгресси аввалини қитъа баргузор шуд. Конгресс ҳоло барои ба миёнгузори масъалаи ҷудошавӣ аз Британияи Кабир ҷуръат накард, лекин сиёсати онро маҳкум намуд. Конгресс барои идоракунии иқтисодиёт ташкилоти «Иттиҳодияи Континентал»-ро ташкил кард. Ин ташкилоти тарафдори мустақилий дар байни ҷамъият кайфияти инқилобиро боло бурд. Бо лашкари англисҳо аввалин задухӯрди мусаллаҳона ба амал омад.

Муборизони роҳи истиқлол бо ғояи дар Америка таъсис додани республика баромаданд. Моҳи майи соли 1775 дар Конгресси дуҷуми қитъа оид ба оғоз кардани ҷанг баҳри мустақилий қарор қабул шуд.

Полковники виржиниягӣ **Чорҷ Вашингтон** сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи Америка таъин шуд. Кайфияти республикаҳоҳон табақҳои гуногуни аҳолиро фаро гирифт.

Декларатсияи (Баёниҳои) мустақилий. Моҳи майи соли 1776 қарор дар бораи мустақилий аз Британияи Кабир қабул шуд. Барои таҳияи баёноти расмӣ таҳти сарвари Томас Чейфферсон виржиниягӣ комиссия ташкил карда шуд.

Баёниҳои мустақилий, ки 4-уми июли соли 1776 қабул шуд ва асосан маҳсулоти заковати Т. Чейфферсон буд, дар дунё аз ташкилҳои давлат нав ва ҷаҳонбинии оид ба озодии инсонро, ки ба қувваи пешбаранда табдил ёфта буд, дарак дод.

Эълон шудани мустақилии ШМА

Соли 1607 якумин мустамликаи Англия дар Америкаи Шимоли дар Чеймстаун ташкил ёфт.

Сентябри соли 1774 дар Филадельфия Конгресси аввалини қитъа даъват шуд.

4-уми июли соли 1776 Баёнияи мустақилии ШМА қабул шуд.

Дар баёния қайд шудааст: *«Мо, намояндагони Штатҳои Муттаҳиди Америка, аз номи халқ ва ваколати он эълон мекунем, ки ин мустамликаҳои муттаҳид аслан, дар бобати ҳаққу ҳуқуқ озод ва штатҳои мустақил бояд бошанд. Аз ин дақиқа эътиборан, онҳо аз ҳар гуна мансубият ба тахти Британия озод карда мешаванд».*

Дар Баёнияи мустақилии ҳамчун асоси сохтмони давлати принсипи соҳибхитории халқ эълон шуд, ҳуқуқи халқ барои исёни зидди золимон, зистан, озод будан, баробарӣ эътироф гардид. Ҳар сол **4-уми июл** дар ШМА **Рӯзи мустақилии** қашн гирифта мешавад.

Характер ва хусусиятҳои инқилоби Америка. Ҷанг барои мустақилии дар Америкаи Шимолӣ дар айни вақт инқилоби буржуазӣ ҳам буда, вай ду муаммо: ноил шудан ба мустақилии миллӣ ва дар Америка барқарор кардани муносибатҳои капиталистиро ҳал бояд мекард.

Хусусияти асосии инқилоб иборат аз он буд, ки он дар шакли ҷанги миллию озодихоҳӣ гузашт. Дар даври ҷанг якчанд тағйироти демократӣ ба амал омад.

Ҷараёни ҳаракатҳои ҷангӣ. Британияи Кабир мустақилии Америкаро якбора тан нагирифт, бар зидди тарафдорони истиқлол муборизаи қатъӣ бурд. Ҳаракатҳои ҳарбӣ асосан дар шимолӣ кишвар ба амал омад. Дар даври инқилоб армияи республикачиён мушкилиҳоро аз сар гузаронд. Аскарон ба қори ҳарбӣ омода набуданд, аслиҳа, тир, озуқаворӣ намерасиданд.

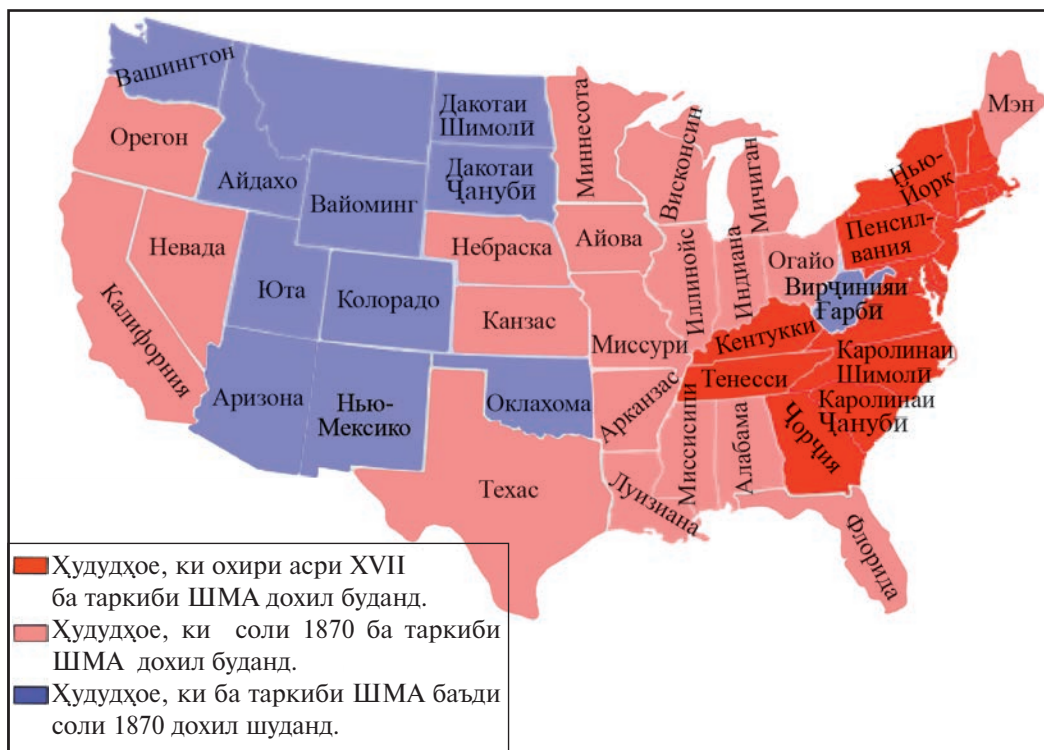
Дар чунин шароит Франция ба Америка бо яроқ ёри расонд. Байни Америка ва Франция «Шартномаи дӯстӣ ва тиҷоратӣ» ба имзо расид. Иттифоқи Франция – Америка натиҷаҳои хуб дод. **Соли 1782** қисми асосии лашкари англис таслим шуд. Пас аз он ҳукумати Британияи Кабир барои музокираи сулҳ дар Париж розӣ шуд. Дар музокираҳо аз тарафи Америка Бенжамин Франклин, Ҷон Адамс ва Жон Жей иштирок карданд.

Соли 1783 байни Британия ва собиқ мустамликаҳои он дар Америка сулҳи **Париж имзо** шуд. Мувофиқи сулҳ Британияи Кабир ташкили Штатҳои Муттаҳидаи Америка, мустақилии, озодӣ ва соҳибхиттиёрии онро эътироф кард.

Ҷанг поён ёфт. Акнун дар пеш вазифаи муттаҳид кардани давлат, беҳтаркунии аҳволи иқтисодӣ меистод.

Конститутсияи соли 1787. Бомуваффақият анҷом ёфтани инқилоб ба америкоӣҳо барои дар конститутсия ифода кардани орзуи умедҳо ва ғояҳои, ки дар Баёнияи мустақилии зикр шуда буданд, имконият дод. Қариб ҳамаи штатҳо конститутсияи худро доштанд.

Аммо дар кишвар муаммои дар асоси як қонун як кардани штатҳо, идора кардан, соҳти ягонаи иқтисодиро ташкил додан мавҷуд буд. Барои ҳалли онҳо дар моҳи май соли 1787 дар ҷамъомади Конвенти Федералӣ, ки дар Филадельфия қор сар кард, намояндагони интихобшуда аз штатҳо, арбобҳо гирди ҳам омаданд. Дар байни онҳо Ҷорҷ Вашингтон, Жейм Уилсон, Бенжамин Франклин, Жеймс Медисон, Александр Гамилтон барин шахсони машҳур-«Падарони Америка» буданд.

ШМА дар солҳои 70-уми асри XIX

- ◆ Соли 1783 ...
- ◆ Моҳи май соли 1787 ...
- ◆ Фаъолияти Б. Франклин, Ж. Адамс ва Ж. Жей – ...

Фикру мулоҳиза, баҳс тўл кашид. Баҳс хусусан дар атрофи масъалаи мақоми Конгресс, ҳукумати федералӣ ва Суди олий, муносибатҳои байни ҳокимияти марказӣ ва штатҳо сурат гирифт.

Дар натиҷа, 17-уми сентябри **соли 1787 Конституцияи ШМА** қабул шуд.

Конституция дар ШМА сохти республикаро барпо кард. Барои идоракунии ҳокимияти иҷроия лавозими президенти ШМА ҷорӣ шуд, ки вай барои 4 сол интихоб шуда, ваколати васеъ дошт. Дар интиҳоботи **соли 1789 Ҷорҷ Вашингтон** президенти нахустини ШМА интихоб шуд.

Дар натиҷаи инқилоб ШМА ба давлати мустақил табдил ёфт, сохти республика барпо шуд, ҳамаи мамониатҳо дар роҳи пешрафти савдо ва саноат бартараф шуд, ба ташаббуси шахсӣ ва фаъолият, тадбиркорӣ роҳи васеъ боз гардид. Аммо дар штатҳои ҷанубӣ плантатсияҳои ғуломдорӣ монда буд.

Баёнияти Мустақилӣ ва Конститутсияи ШМА ба тафаккури пешқадами Европа таъсири калон расонд, ғояҳои онҳо характери ғояҳои умумиинсонӣ дошта, ба мазмуни муборизаи бисёр халқҳо табдил ёфтанд.

Декларатсия – ҳуҷҷате, ки дар он қоидаҳои муҳим эълон шудааст.

Ҳукумати федералӣ – органи идоракунии марказии давлати федеративӣ.

Конвенги федералӣ – иттиҳодияи континентали, иттиҳодияи қитъа, ташкилоти умумиқитъавӣ.

Федерал – мафҳум оид ба ҳамаи субъектҳои, ки ба таркиби федератсия (иттифоқ) даромадаанд.

1. Сийсати мустамликадорӣи Англия дар Америкаи Шимолӣ чӣ хел татбиқ шуд?
2. Омилҳои, ки ба ташаккули миллати америка оварданд, чиҳоянд?
3. Сулҳи Париж кай имзо шуд ва моҳияти он аз чӣ иборат аст?
4. Чиҳатҳои ба худ хоси Конститутсияи ШМА аз чиҳи иборатанд?

Супориши кори эҷодӣ

Маълумотҳои оид ба Томас Чезферсон, Чорч Вашингтонро ёбед ва ба фаъолияти шахсони таърихӣ баҳо диҳед.

Аз харита истифода бурда, сохти маъмурию ҳудудии ШМА-ро дар дафтарадон қайд кунед.

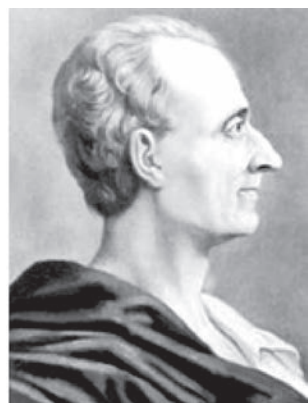
Мавзӯи 12-ум: АСРИ МАЪРИФАТ

Ғояҳои иҷтимоию сиёсӣ. Асри XVIII дар таърихи Европа бо номи «Асри маърифат» даромадааст. Илму фане, ки пештар ҳамчун мулки олимон дар доираи танг мемонд, акнун берун аз университетҳои баромада, ба аҳли ҷамъият паҳн мешуд.

Адибон, рассомон, файласуфони кайфияти пешқадам дошта, ҳолатҳои азият дидани инсон, маҳдудшавии қобилият ва поймолкунии қадри

Волтер

Шарл Монтескё

онро дида, саҳт танқид мекарданд. Онҳо таълимоти калисо ва умуман динро ҳам танқид менамуданд, ба абсолютизм ва ҳамаи тартиботи феодалӣ зид баромаданд, бар зидди ҳамаи иллатҳои умраш ба охиррасидаи тарзи зисти феодалӣ мубориза бурданд.

Маърифатпарварони асри XVIII бо дарки бовариашон ба қудрати имконияти бепоёни инсон, зарурияти саросар маърифатнок намудан аз дигарон фарқ мекарданд. Аз ин сабаб маърифатпарварӣ ҳаракати бузурги давр буд.

Иштирокчиёни ин ҳаракат дар таърих номи «**маърифатпарварон**»-ро гирифтанд. **Волтер, Шарл Монтескё, Жан Жак Руссо, Дени Дидро**и франсуз ва маърифатпарвари англис **Адам Смит** алломаҳои машҳуртарин буданд.

Маърифатпарварон ба қудрати офарандагии шуури инсон саҳт боварӣ намуда, нисбат ба усулҳои инқилобии муборизаи зидди тартиботи феодалӣ муносибати худро баён карданд. Онҳо фикр мекарданд, ки инкишофи маърифат худаш ба тағйироти тартиботи мавҷуда оварданаши мумкин.

Маърифатпарварон ба таври муқобил ба назарияҳо ва ғояҳои қўҳна ғояҳои нави барои он давр инқилобиро пешниҳод мекарданд.

Боварии комил ба имкониятҳои илм дар бобати муносиб зиндагӣ кардани инсон ва фароҳам овардани шароити меҳнат ғояи асосии Асри маърифат буд. Аз ин сабаб суханони «Илм ва тараққиёт» ба шиори маърифатпарварон табдил ёфт. Боварии бузург ба қудрати офарандагии инсон маърифатпарваронро ҳамеша илҳом мебахшид.

Адабиёти бадеии Асри маърифат. Асри маърифат яке аз марҳилаҳои асосӣ дар таърихи маданияти Европа буда, бо инкишофи илм, фалсафа ва афкори иҷтимоӣ вобаст аст. Асоси Асри маърифатро озодфикрии ташкил медиҳад.

Қаҳрамони дӯстдоштаи бачагон Робинзон Крузо дар Асри маърифат ба дунё омад. Адиби англис **Даниэл Дефо** (1660–1731) қаҳрамони худро

кордон, меҳнатдӯст, ба қувваи худ бовардошта карда офаридааст. Робинзон дар ҷазираи беодам ғайрат ва якравӣ карда, хона, чизҳои рӯзгор, мебел месозад, ҳайвонҳоро хонагӣ мекунад. Романи «Ҳаёт ва саргузаштҳои ғароибӣ Робинзон Крузо» мадҳияи меҳнат, фикри аниқӣ инсонӣ, кӯшиш ва ҷасорат шуда монд.

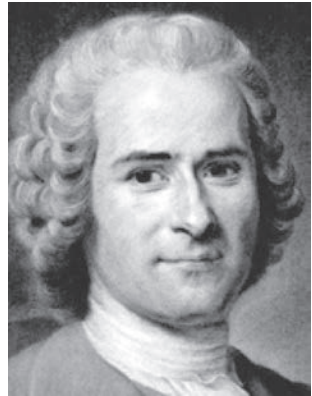
Рӯҳонии деҳот, баъдтар раҳбари ибодатхонаи Дублини Ирландия **Жонатан Свифт** (1667–1745) ғояҳои бисёр аҷибӣ маърифатпарварон одамонро дигар накарданаширо, ҷамъияти буржуазӣ ҳам мисли ҷамъияти феодали аз мукамалӣ хеле дур буданаширо дар романаи «Саргузаштҳои Гулливер» фош менамояд.

Қаҳрамони Свифт Гулливер бо Робинзон ҳамзамон, одамони Асри маърифатанд, лекин нигоҳҳои Гулливер хеле чуқур аст. Эҳтимол аз ин сабаб сайёҳатҳои вай ба кишварҳои дурдаст мароқангез ба итмом мерасанд.

Аммо мақсади Свифт на табиати инсонро бепарво мушоҳида кардан, балки нисбати инсонҳо дилсӯзӣ зоҳир кардан, барои аз инсонгарӣ дур, ёбӣ нашуданашон кӯмак расонидан аст. Ба гуфти Свифт «Инсон аз он дараҷае, ки шумо фикр мекунад, ақлноктар аст». Ин гуфтаи вай Асри маърифатро бо нури безавол равшан менамояд.

Даъвати вай оид ба нигоҳ доштани инсонгарӣ дар ҳолатҳои вазнин имрӯз низ аҳамияти худро гум накардааст.

Шоири бузурги немис **Иоганн Волфганг Гёте** (1749–1832) қаҳрамони аз пайи қаҳрамони ифодагари асри шуур ва равшанӣ дар бораи доктор Фауст афсонаи қадими немисиро аз нав навишт. Барои офаридани ин драмаи фалсафӣ вай 60 сол сарф кард, дар асар баробари таъкиди мубориза барои ғоя муборизаи бузургтарин аст, моҳияти Асри маърифатро кушода медиҳад.

Ж.Ж. Руссо

Д. Дефо

Ж. Свифт

Фаусти пиронсол ҳақиқати абади ро дарк мекунад:

И.В. Гёте

*Бозгашта раҳи дури ҳаётим, охир
Дарёфтаам ҳақиқати ин олам.
Ҳам баҳри ҳаёти хушу ҳам озодӣ
Бояст мубориза барод ҳар одам.*

Санъати тасвирӣ. Дар нимаи якуми асри XVIII дар санъати тасвирии Европа ҳанӯз ҳам нишонаҳои санъати дарборӣ авҷ гирифта буд. Дар ин давр «мусаввири аввалинмақоми шоҳ», устои бузурги саҳнаҳои афсонавӣ **Франсуа Буше** (1703–1770) буд. Суратҳои вай аз ҳаёти реали (воқеӣ) хеле дур буданд, аммо дар қасрҳои аристократҳо зинати аҷоиб мебахшиданд.

«Бепарво»

Боз як рассом **Антуан Ватто** (1685–1781) буд, суратҳои ӯ боз ҳам маъноӣ чуқур доштанд. Асарҳои ӯ кашидаи вай ҳиссу орзуҳои хеле нозуқро, кайфияти пинҳон аз чашми қаҳрамонро ифода менамуд. Асарҳои «Таклифи мушқил», «Бепарво» аз байни асарҳои Ватто хеле машҳуранд.

Муסיқа. Оҳангсози немис **Йоганн Себастьян Бах** (1685–1750) дар замони зиндагиаш чандон машҳур набуд. Асарҳои ӯ барои одамон хеле ҷиддӣ менамуд. Калисо барои аз Худо тарсидан оҳангҳои вай кофӣ нест гуфта, ӯро қабул намекард. Ҳатто писари Бах низ эҷоди падарашро ноумедона, кӯҳна меҳисобид. Қисми зиёди дастанависҳои ба онҳо меросмонда сӯхта мешаванд.

И.С. Бах

Асари бузурги Бах барои хор, солистон ва оркестр бо номи «Мусибати бузурги Матто баённамуда» азобу уқубат, ҳиссу ҳаяҷони Исои Маҳсуро дар асоси ҳикояҳои шогирдаш Матто ифода кардааст. Бах бар асоси афсонаи Инҷил қаҳрамони худро, ки барои наҷот додани инсонҳо худро қурбон мекунад, ҳамчун драмаи халқӣ талқин баён менамояд.

Волфганг Амадей Мотсарт (1756–1791) боз як шахсе буд, ки ба санъати мусиқии Асри маърифат ҳиссаи бузург гузоштааст. Ӯ дар шаҳраки зебои Австрияи қадим ба дунё омад.

Ҳамзамонон Мотсартро мӯъҷизаи ҳаққонии асри худ медонистанд. Зиндагии вай хеле кӯтоҳ, дар қашшоқӣ, хӯрӣ ва танҳо гузашта бошад ҳам, аммо дар он сурур ва муҳаббати бузург, бахт ва ҳаракат ба сӯи эҷод болотар меистод.

Ӯ аз 3-солагӣ мусиқаро омӯхт, дар 4-солагӣ нахустин концертро навишт, дар 12-солагиаш нахустнамоиши операи вай дар театри Милан ба сахна гузошта шуд, Мотсарт дар 14-солагиаш академики академияи бонуфузи мусиқии Италия гарид. Ӯ даҳ соли охири умрашро дар Вена гузаронд. Операи «Хонадоршавии Фигаро» оҳангсозро хеле машҳур намуд. Оҳангҳои ин опера дар ҳама ҷо: кӯчаву майдонҳо, ошхонаҳо садо медоданд, ҳатто мусиқорони кӯчагӣ низ онро иҷро мекарданд.

Асари охирини оҳангсоз «Реквием» (*requiem*-оҳанги мотам, ором) дар калисоҳо ба хотираи марҳумон иҷро карда мешуданд. Он асарест дар бораи ҳаёт ва мамот, қисмати инсон дар ин дунё. То иҷрои аввалини асар умр ба Мотсарт вафо накард.

Людвиг ван Бетховен (1770–1827) худро шогирди оҳангсои бузург Мотсарт мешуморид. Вай аз 22-солагӣ дар Вена зист. Бетховен дар оқибати бемории вазнин азият кашида, гӯшаш намешунид, Бетховен таслим нашуд. Вай барзидди беморӣ мубориза бурда, асарҳои аз якдигар зебо офарид ва одамонро ба ҳайрат гузошт.

«Соната дар роҳи фантазия» асари оҳангсоз дар бораи муҳаббати бадбахт мебошад. Симфонияи «Қаҳрамонона»-и ӯ бо рӯҳи воқеаҳои инқилобие, ки дар охири асри XVIII дар Франция рӯй доданд, ҳамоҳанг аст.

Симфония аввал ба Бонопарт бахшида шуд. Баъди он ки Наполеон худро император эълон кард, Бетховен номи онро дигар карда, «Қаҳрамонона» номид.

Образи исёнгари саркаш, қиёфаи инсони ба зарбаҳои қисмат пуртоқат ва матин дар маркази симфония намоён мешавад.

В.А. Мотсарт

Л.В. Бетховен

Бетховен то охири умраш баҳшида ба шуур, тантана ва ғалабаи қувваҳои некро асар навиштанро орзу карда буд.

Асри XVIII ба таърих ҳамчун Асри маърифат, ки он бар зидди асосҳои ҷамъияти табақавии Европа, ҳокимияти абсолютии монархҳо бо даъвати маънавӣ баромадааст, дохил шуд. Ғояҳои маърифатпарварӣ шуури инсонҳоро забт намуда, ба қувваи моддӣ табдил ёфта, қиёфҳои тамаддуни Европаро тағйир дод.

Ғояҳои маърифатпарварӣ дар солҳои ҷанг барои мустақилии дар Америкаи Шимолӣ, дар замони инқилоби бузурги франсуз характери оммавӣ касб намуд. Аксар ғояҳои даври маърифат дар асри XIX, хусусан дар асри XX ба асоси амалиёти сиёсии кишварҳои демократӣ, нормаҳои ҳуқуқӣ табдил ёфта, дар байни табақаҳои васеи ҷамъият эътироф шуданд.

Ғояҳои аз қабилҳои озодӣ ва баробарии инсон, ки дар Асри маърифат ташаккул ёфтанд, дар асрҳои минбаъда дар байни аҳолии Осиё ва Африка паҳн шуда, мазмуни муборизаи ин халқҳоро ташкил карданд.

1. Ғояҳои ҷтимоию сиёсии Асри маърифат бо номи кадом мутафаккирон вобаста буданд?
2. Кадом намоёндагони адабиёти бадеии Асри маърифатро ва кадом ғояҳои асосии онҳоро медонед?
3. Аз намоёндагони санъати тасвирии даври маърифатпарварӣ кихоро медонед ва асарҳои онҳо чӣ фарқ доранд?
4. Асри маърифат ба дунёи санъати мусиқӣ кадом оҳангсозони машҳурро дод?

Романи «Саргузаштҳои Гулливер»-и Ж. Свифтро аз китобхона гирифта хонед ва таассуротатонро дар дафтаратон нависед.

Аз интернет истифода бурда, симфонияи «Реквием»-и Мотсарт ва «Қаҳрамонона»-и Бетховенро шунавед ва дар асоси онҳо эссеи «Сеҳри мусиқа»-ро нависед.

Филми «Мотсарт»-ро бинед ва хулоса бароред.

БОБИ III. КИШВАРҶОИ ОСИЁ ВА АМЕРИКА ДАР АСРҶОИ XVI–XVIII

Мавзӯи 13-ум: ХУСУСИЯТҶОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ КИШВАРҶОИ ОСИЁ ДАР АСРҶОИ XVI–XVIII

Дар фанни таърихи Европа шакли тараққиёти шарқонаро «тамаддуни анъанавӣ», «ҷамъияти анъанавӣ» мегӯянд. Ба он аксарият тарзи зис-ти хоксорона, сабру тоқати динӣ, шакли ба худ хоси заминдорӣ, аз тарафи давлат ба тартиб андохтани ҳаёти одамон ҳамчун нишонаҳои асосӣ мансуб медонанд.

Тамаддунҳои қадим дар кадом ҳудудҳо пайдо шудаанд?

Самтҳои асосии тараққиёт. Дар кишварҳои Осие Даври нав бо мус-тамлика шудани онҳо вобаста аст. Дар асрҳои миёна кишварҳои Шарқ

ба туфайли инъоми табиат афзалиятҳои географӣ ва таърихии худро намоиш доданд. Ба тақсимои инкишофёфтаи иҷтимоии меҳнат, ба дараҷаи хеле баланди тараққиёти маданӣ, ба ташаккули соҳти динию ахлоқӣ, ки зинаи болои пешрафти маънавӣ инъикос мекард, расида буд. Бартарии Шарқ аз Ғарб хусусан дар имкониятҳои маънавии бо мурури асрҳо ҷамъшуда, қувваи интеллектуалӣ, ки ба таҷрибаю до-нишҳо така менамояд, бараъло намоён гардид.

Дар ин давр инноватсияҳои техникӣ, технологӣ, ташкилӣ ва ма-данӣ васеъ паҳн шуда, аксари онҳо пас аз 300–500, ҳатто 1000 сол дар Европа пайдо шуданд, қисман аз Шарқ омӯхтанд. Суръати афзо-иши аҳоли низ аз баланд будани имкониятҳои иқтисодӣ далолат ме-доданд.

Аммо дар ибтидои Даври нав дар тараққиёти кишварҳои Шарқ нис-бат ба Ғарб ақибмони ҷиддӣ сар шуд. Сабабҳои асосии онҳо зеринанд:

– *дар давлатҳои Шарқ хароҷоти ҳарбӣ нисбат ба давлатҳои Ғарб хеле зиёд буд;*

– *аз асрҳои XVI–XVII сар карда дар кишварҳои Шарқ суръати ин-кишофи воситаҳои нақлиёт (сохтмони киштиҳо, бандарҳо, каналҳо) ва коммуникатсия (чопи китоб, сатҳи савод) нисбат ба кишварҳои Ғарб наст буд;*

– *аз охирҳои Асрҳои миёна дар кишварҳои Шарқ ба усулияти танҳои ё «дарҳои пӯшида» асос намуда, сиёсати фаъоли хориҷӣ бурда нашуд;*

– *дар арафаи дохил шудани мустамликадорони европоӣ дар аксар кишварҳои Шарқ ба ҷои инкишофи сарватҳои моддӣ, иҷтимоию маъ-навӣ, ки таърихан офарида шуда буданд, дар натиҷаи истифодаи экстенсивии тӯлонии ресурсҳои табиӣ бӯҳрони иҷтимоию иқтисодӣ ба назар мерасид.*

Экспансия ва мустамликадории Европа ба сохтори иқтисодию иҷти-моии мамлакатҳои Шарқ таъсири хеле зиддиятнок расонд. «Мулоқоти» байни тамадунҳо боиси бисёр маҳрумиятҳо дар байни одамон шуд. Дар аксар ҳолатҳо мустамликадорӣ аз тороҷгариӣ бузургмиқёс иборат шуда монд.

Аммо дар миёнаҳои асри XVII афзалияти Ғарб нисбат ба Шарқ фа-қат зоҳиран буд, дар ин давр Шарқ дар қори ҳарбӣ, офаридани неъмат-ҳои моддӣ аз Европа хеле пеш рафта буд. Аммо як хел набуд. Дар Шарқ якчанд намуди тамаддунҳоро дидан мумкин буд.

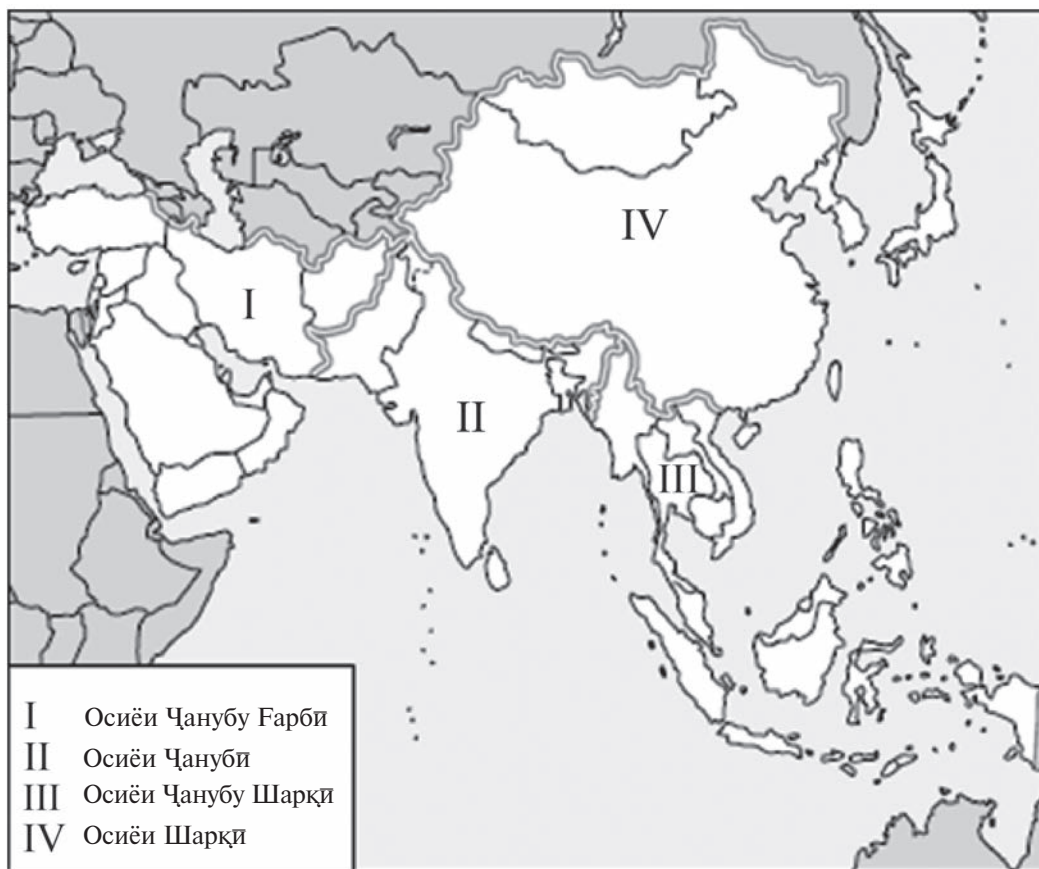
Тамаддуни Хитойю конфутсиягӣ дар асри XVI тамаддуни аҳолиаш аз ҳамма бисёр ва қисми бойи дунё ба шумор мерафт. Тарзи зисти хоксо-

ронаи одамон, сабру тоқати динӣ, шакли ба худ хоси заминдорӣ, аз тарафи давлат ба тартиб андохтани ҳаёти одамон ҳамчун нишонаҳои асосӣ мансуб мебуданд.

Тамаддуни Япония тамоман характери дигар дорад. Вай аз Хитой бисёр навигариҳоро: алифборо, қисми зиёди маданияти модиро гирифта буд.

Аз ин сабаб тамаддуни Японияро як соҳаи тамаддуни Хитой ҳам мегӯянд. Аммо дар тафовут аз Хитой дар ҷамъияти япон шахс ва ҳуқуқи интихоби роҳи ҳаёт рад намешавад.

Дар таркиби аҳолии Япония чун дар ҷамъияти дворянҳои Европа ритсарҳои олиҳиммат (самурайҳо) ва князҳо мавҷуд буданд, ки ин ҳолат

Минтақаҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқӣ

дар дигар кишварҳои Шарқ набуд. Дараҷаи баланди инкишоф аз хусусиятҳои ноёби ин тамаддун дарак меод. Фақат режими Токугава тартиботи хитоиро қорӣ карду инкишофи ҷамъияти япон суҷт шуд, онро аз робитаҳои фаъоли байналмилалӣ канда намуд.

Тамаддуни ҳинд ба Ҳиндустон ва кишварҳои Осиёи ҷанубу шарқӣ паҳн шуд. Ҷиҳати ба худ хоси ин тамаддун аз он иборат буд, ки дар ҷамъияти ҳинд ҳолати иҷтимоии одамон аз омили таваллуд, яъне аз мақоми волидайнаш дар ҷамъият вобаста буд. Одамон ба каста (табақа)-ҳо ҷудо шуда, мавқеи инсон дар ҷамъият бо кастаи вай муайян карда мешуд.

Ҷиҳатҳои ба худ хоси **тамаддуни ислом** аз ин иборат буд, ки дини ислом, ки асоси онро ташкил меод, на фақат ба ҷаҳонбинии мусулмонҳо, балки тарзи зисти онҳоро муқаррар менамуд. Дини ислом ҳамаи мусулмонҳоро баробар дониста, дар байни бисёр халқҳо паҳн шуд.

Аз асрҳои XVI–XVII сар карда дар кишварҳои Шарқ суръати инкишофи сохтори воситаҳои нақлиёт ва коммуникатсия нисбат ба кишварҳои Фарб паст буд.

Дар Шарқ бӯҳрони сохти асримиёнагӣ, аввало, дар вайрон шудани заминдорӣ давлат, суҷтии ҳокимияти марказӣ ва низоми андоз намоён шуд. Дар кишварҳои Шарқ сохти феодалии чандин асрҳои инкишоффта якчанд ҷиҳатҳои хос дошт. Ба ин ҷиҳатҳо баланд будани роли давлат дар ҷамъият ва боқӣ мондани муносибатҳои хешу таборӣ ва ғуломдорӣ, паст будани роли шаҳрҳо дар ҳаёти иқтисодии ҷамъиятро дохил кардан мумкин.

Дар асрҳои XVII–XVIII дар муносибатҳои байни халқҳои Европа ва Осиё тағйироти чуқур рӯй доданд. Пештар дараҷаи инкишофи техникаи ҷарбӣ, ҳунармандӣ ва савдо ба якдигар наздик буд. Аммо дар даври минбаъда барои европоӣҳо хеле қулай омад. Халқҳои Осиё бошанд, аз зулми империяҳо озод шуда, ҳар дафъа анъанаҳоро аз нав зинда намуда, барои барқарор кардани тарзи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии то даври истило кӯшиш менамуданд. Ин тартибот барои ашрофон ва аҳолии маҳаллӣ нисбат ба тартиботи ҷорикардаи истилогарон беҳтар, боадолаттар менамуд. Ба мантиқи бозгашт ба ҳаёти кӯҳна ҳам дар Хитой, ҳам дар Ҳиндустон, ҳам дар аксар кишварҳои исломӣ қатъӣ амал мекарданд.

- ◆ Тамаддуни Хитою конфутсиягӣ – ин ...
- ◆ Тамаддуни Япония – ин ...
- ◆ Тамаддуни ҳинд – ин ...
- ◆ Тамаддуни ислом – ин...

Дар даври нав низ идеал намудани тартиботи анъанавии ташаккул-ёфта, ҳама одаткарда ҷиҳати муҳими тамаддуни Шарқ шуда монданд. Айнан ҳамин ҷиҳат агар аз як тараф барои ҳифзи асосҳои тамаддуно дар шароити истилои беруна имкон дода бошад, аз дигар тараф суръати инкишофи онро суст намуд, барои татбиқи навигариҳои илму техника, ҷорӣ кардани усулҳои нави ташкили ҳаёти иҷтимоӣ ва истеҳсолот монегӣ кард.

Экстенсив – афзоише, ки на дигаргуниҳои сифатии пешрафт, балки ба пешравии шумора ва ба натиҷаҳои фаври (зуд) нигаронида шудааст.

1. Ҷиҳатҳои ба худ хоси тамаддуни Хитою конфутсиягӣ аз ҷиҳе иборат аст?
2. Ҷиҳатҳои ба худ хоси тамаддуни Япония аз ҷиҳе иборат аст?
3. Фарқияти тамаддуни ҳинд аз дигарон аз ҷиҳе иборат аст?
4. Фарқияти тамаддуни Ислом аз дигарон аз ҷиҳе иборат аст?

Супориши кори эҷодӣ

Дар асоси технологияи Т умумият ва фарқияти тамаддуноҳои хитой-конфутсиягӣ, япония, ҳинд, исломро дар дафтарадон нависед.

Аз харита истифода бурда, мавқеи ҷойгиршавии тамаддуноҳои хитой-конфутсиягӣ, япония, ҳинд, исломро ёбед.

Мавзӯи 14-ум: ХИТОӢ ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Ҳаёти сиёсӣ. Дар охири асри XVI – ибтидои асри XVII дар Хитой аз сиёсати сулолаи мин норозигӣ авҷ гирифт. Дар мамлакат қувваҳои тарафдори ислоҳот пайдо шуданд. Ислоҳи идоракунии давлат, боло бурдани роли бевоситаи император дар идоракунии кишвар, инчунин, барои афзун намудани самаранокии дигаргунсозии иқтисодӣ

ва сифати маҳсулот хусусӣ кардани мануфактура ва устохонаҳо, қатъ сохтани кашида гирифтани замини деҳқонон, ба тартиб андохтани ниЗОМИ андоз ва монанди инҳо ҶОИ МУҶИМ ДОШТАНД.

Дар Хитой муносибатҳои мулк ба замин кай ташаккул ёфта буд?

Дар ибтидои асри XVII ислоҳотчиён ҳокимиятро дар Пекин гирифтанд ва барномаи худро дар амал татбиқ кардани шуданд. Аммо ба тӯфайли муқовимати асилзодагони дарбор ислоҳотпарастон аз ҳокимият дур, аксарияташон бадарға карда шуданд. Хӯрдани хазинаи давлат, кашида гирифтани замини деҳқонон, зиёдкунии андозу маҷбуриятҳо давом мекард. Аҳволи байналмилалии Хитой торафт вазнин мешуд.

Аммо барои ҳокимияти минҳо беш аз пеш авҷ гирифтани исёни деҳқонон бар зидди сохти ҳукмрон хавфнок шуда монд.

Ҳукмронии сулолаи чин (син). Дар охири асри XVI дар ҷануб аз дарёи Амур иттифоқи қабилаҳои манҷур пайдо шуд. Манҷурҳо давлати худро ташкил карда, Муғулистони ҳамсояро мутеъ гардониданд. Соли 1636 сардори манҷурҳо Абахай худро хон, давлати навро бошад. Чин (яъне «соф», «тоза») номид.

Чинҳо барои забт кардани Хитой дуру дароз мубориза бурданд. Дар ин давр авҷи исёни мардум дар Хитой ва аз тарафи як гурӯҳи шӯришгарон забт шудани Пекин ба чинҳо ёри расонд. Соли 1644 ҳукмдори манҷурҳо Шунҷжи ба Пекин омада, худро императори Хитой эълон кард.

Чинҳо шӯриши деҳқонони Хитойро пахш намуданд. Кӯшиши ватандӯстони маҳаллӣ барои ташкили fronti ягонаи зидди чинҳо дар шаҳри Нанкин низ ба муваффақият нарасид. Шӯришҳои пайи ҳам баъди чанд сол низ аз тарафи лашкари чинҳо бераҳмона пахш карда шуд.

Тамоми ҳудуди Хитойро забт кардан барои чинҳо осон нашуд. Ҷар як шаҳр ҷангҳои шадид кард. Баъди ҷангҳои тӯлонӣ Тайван низ истило шуд ва Хитой пурра ба итоат даромад. Сулолаи чини манҷурҳо дар Хитой то соли 1911 ҳукм ронд. Чинҳо дар асрҳои XVII–XVIII сиёсати истилогаронаи худро давом доданд. Корея, Муғулистони Фарбӣ ва Шимоли, Ветнам, Қашқар забт шуд, Бирма ҳам нисбат ба чинҳо вассалиро эътироф кард.

Ҳаёти иқтисодӣ. Дар ибтидои асри XVI дар Хитой соҳаи аграрӣ хеле пеш рафт, кишоварзӣ дар иқтисодиёти кишвар нақши асосӣ дошт. Олоти меҳнат гарчанде оддӣ буд, деҳқонон аз шолӣ – озуқавории асосии аҳоли ҳосили баланд мегирифтанд. Онҳо дар ин соҳа технологияи нав, усулҳои нави коштан, тухмиҳои сифатнокро ҷорӣ намуданд. Деҳқонони Хитой ғайр аз шолӣ, дар бобати парвариши пахта низ ба комёбиҳои калон ноил шуданд.

Дар Хитой ду намуди асосии мулк ба замин-давлатӣ ва хусусӣ мавҷуд буд. Аммо заминҳои хусусӣ дар асри XVI кам шуданд. Заминҳои деҳқонон ба дасти заминдорони калон, судхӯрон ва амалдорон гузаштанд. Қисми калони замин бевосита ба мулки император табдил ёфт.

Деҳқонон заминро ба иҷора гирифта, зироат мекоштанд. Ҳаққи иҷора 50 фоизи ҳосилро ташкил мекард ва он деҳқононро беҳол намуда, сабаби эътирозашон мешуд. Ин замон андоз низ зиёд шуда мерафт. Андоз натуралӣ, яъне бо шолӣ гирифта мешуд ва фақат аз асри XVI андоз бо тангаи нуқрагин ҷорӣ карда шуд. Ин душвориҳо боиси чандин шӯриши деҳқонон гардид, онҳо тамоми ҳудуди империяро фаро гирифтанд.

Шумораи аҳолии шаҳр нисбат ба деҳот хеле кам буд. Шаҳриён асосан бо ҳунармандӣ ва савдо машғул буданд. Барои истеҳсоли матоъ дастгоҳҳои барои ҳамон давр мукамал, аз ҷумла, ускунаҳои бо ёрии об даврзананда истифода мешуд.

Барои сохтмони биноҳо аз воситаҳои ба кран монанд истифода мекунанд. Биноҳои он замон бунёдшуда имрӯз низ бо мукамалӣ ва шаҳоматашон касро ба ҳайрат меоранд.

Киштисезон киштиҳои калон ва мустақкам сохта, ба комёбиҳои техникӣ ноил шуданд.

Хитой аз нигоҳи тараққиёти техникӣ аз Фарб гарчанде ақиб меомонд, то охири асри XVIII аз ҷиҳати иқтисодӣ чун яке аз давлатҳои пурқудрат монд.

Ба Хитой омадани европоӣ. Хитой ҳамчун кишвари бою афсонавӣ тавачҷӯи европоӣро ҳамеша ҷалб мекард. Европоӣҳо барои аз худ кардани комёбиҳои техникӣ Хитой мекушиданд. Ин ҷараён баъди кашфиёти бузурги географӣ дар асри XVII низ давом кард. Испания баъди истилои Филиппин ҳазорон шаҳрвандони Хитойро, ки дар ҷазираҳои атроф бо савдо машғул буданд, нобуд кард. Ин гуна бадкорӣ минбаъд низ давом кард.

Дар асри XVII дар соҳилҳои Хитой киштиҳои голландиҳо пайдо шуданд. Онҳо як қисми қазираҳои Тайванро ишғол намуданд. Инчунин, Англия низ ба ин ҳудудҳо мароқ зоҳир кард. Англичҳо дар ҳудуди Гуанчжоу қойгир шуда, барои тиҷорат аз ҳукумати Хитой рухсат пурсиданд. Европоиҳо аз Хитой абрешим ва чинӣ бурда, ба ин ҷо тамоку ва силоҳҳои оташфишон меоварданд.

Дар солҳои 70-уми асри XVIII Россия бо Хитой алоқаҳоро ба роҳ мондани шуд. Аммо мубориза барои зери таъсири худ даровардани Шарқи Дур ва Осиёи Марказӣ байни ин ду давлат барои муносибати нек роҳ наметод. Байни онҳо задухӯрдҳои мусаллаҳона низ рӯй доданд.

Европоиҳо аз Хитой абрешим ва чинӣ бурда, ба ин ҷо тамоку ва силоҳҳои оташфишон меоварданд.

Дар солҳои 70-уми асри XVIII Россия бо Хитой алоқаҳоро ба роҳ мондани шуд.

Маданияти Хитой дар асрҳои XVI–XVIII. Дар замони минҳо маданияти Хитой гул-гул шукуфт. Чамъият анъанаҳои беҳтарини даврҳои пешинаро аз худ карда, марҳилаи нави тараққиётро аз сар гузаронд.

Дар ин замон маданияти бар дин ва ҷаҳонбинии қадим асосёфтаҳо ба талабҳои Даври нав мутобиқ кардани шуданд. Яке аз олимони машҳури Даври минҳо Ван Янмин аз асоси ҷаҳонбинии хитоӣ-конфутсиягӣ даст нақаша, ин таълимотро ба вазъияти тағйирёфтаи таърихӣ онро мутобиқан шарҳ медод.

- ◆ Соли 1636 – ...
- ◆ Соли 1644 – ...
- ◆ Асри XVI – ...
- ◆ То охири асри XVI–XVIII – ...

Дар замони чинӣ адабиёт низ ба муваффақиятҳо ноил шуд. Дар асоси афсонаҳои қадимии халқ романи «Сайёҳат ба Фарб» офарида, дар он таассуроти рӯҳонии хитоӣ, ки аз пайи мўъҷиза ба Ҳиндустон рафтааст, ифода ёфтааст.

Дар асрҳои XVI–XVII яке аз намудҳои машҳури санъати театр–кунсую ба театри умумимиллӣ табдил ёфта буд. Дар он актёрҳо ниқоб пӯшида, рол мебозиданд. Операи Пекин дар асоси кунсую ташаккул ёфта, дар сартосари дунё машҳур гашт.

Дар санъати тасвири анъанаҳои мозӣ давом дода шуд. Дар замони минҳо Академияи санъати тасвири аз нав ташкил шуд. Санъати ороиши тасвири ба асарҳои бадеи инкишоф ёфт, санъати пейзаж пеш рафт. Устоёни Хитой дар офаридани асарҳои чинӣ, аз матоъ ва миниатюраҳои локшуда на фақат дар диёри худ, балки дар кишварҳои Европайи Фарби ба муваффақиятҳо сазовор шуданд.

Ҳамин тариқ, дар замони сулолаи чин Хитой ба қуллай қудрати худ баромад. Дар охири асри XVIII давлатҳои Фарб ба Хитой даромада, нақшаи ба мустамлика табдил додани онро амалӣ кардани мешуданд, аммо Хитой ҳамчун давлати аз ҳама калон ва пурқудрати Осиё монд. Лекин дар оқибати ақибмонию иқтисодию сиёсӣ Хитой ба ниммустамликаи Фарб табдил ёфт.

Санъати пейзаж — жанри инъикоси табиат дар санъати тасвири.

1. Дар бораи фаъолияти сардори манчурҳо Абахай чиҳо медонед?
2. Дар бораи сиёсати истилогаронаи Хитой дар асрҳои XVII–XVIII чиҳо дониста гирифтед?
3. Чиҳатҳои ба худ хоси муносибатҳои Россия ва Хитой дар солҳои 70-уми асри XVIII аз чиҳо иборат буданд?
4. Дар асрҳои XVI–XVIII чиҳатҳои ба худ хоси инкишофи маданияти Хитой аз чиҳо иборат буданд?

Супориши кори эҷодӣ

Дар асоси ҷадвали концептуали чиҳатҳои ба худ хоси тараққиёти Хитойро дар асрҳои XVI–XVIII таҳлил намоед.

Аз харита истифода бурда, ба сарҳадоти Хитой дар асрҳои XVI–XVIII аниқӣ дароред.

Мавзӯи 15-ум: ҲИНДУСТОН ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Асосгузори ба империяи Бобуриҳо. Дар асри XVI Ҳиндустон парокандагии сиёсиро аз сар гузаронида, кишварро ҷангҳою муқовиматҳои дохилии беҳол карда буд. Ҳокими Кобул Заҳириддин Муҳаммад Бобур

вазъияти дохилии сиёсии Ҳиндустонро кунҷқовона мушоҳида карда, аз ин ҳолат истифода карданӣ шуд ва барои забти Ҳиндустон юриши ҳар-биरो сар кард. Дар ин давр дар султони Деҳлии Ҳиндустони Шимоли намояндаи сулолаи лӯдиёни афғонҳо Иброҳими Лӯди ҳукмронӣ мекард.

21-уми апрели соли 1526 ӯ дар ҷанги зидди лашкари Бобур дар ҷанги Панипат мағлуб шуда, ҳалок гардид.

Дар асрҳои миёна дар Ҳиндустон кадом сулолаҳо ҳукмронӣ кардаанд?

Ба тахти султони Деҳлӣ Бобур омад ва ба сулолаи бобуриҳо асос гузошт. Бобур то вақти вафоташ (соли 1530) дар Ҳиндустон ҳукмронӣ кард. Бино ба васияти ӯ ба тахт писараш Ҳумоюн нишаст. Аммо ашрофони маҳаллӣ бар зидди Ҳумоюн як шуда, соли 1540 ӯро аз тахт афтонданд. Ҳумоюни дар ҷанг мағлуб дар дарбори шоҳи Эрон Таҳмаспи I паноҳ ёфт. Тахти Ҳиндустонро сардори қабилаи сури афғонҳо Шерхон гирифт. Ҳумоюн баъди муборизаҳои тӯлонӣ соли 1555 Деҳлиро баргардонида гирифт. Вале дере нагузашта, вафот кард. Ба тахт писари Ҳумоюн Акбар омад. Ӯ аз байни ворисони Бобур аз ҳама машҳур, ислоҳотгари бузург буд. Ин шоҳ дар таърихи Ҳиндустон бо номи «Акбари Бузург» машҳур аст. Акбар солҳои 1556–1605 Ҳиндустонро идора кард. Вай бо ёрии усулҳои ҳарбӣ ва дипломатӣ ҳамаи бекҳои мусулмон ва роҷаҳои ҳиндро ба итоати худ даровард.

Ислоҳоти Акбаршоҳ. Солҳои ҳукмронии Акбаршоҳ даври тиллоии империя шуданд. Акбаршоҳ бо мақсади ташкили давлати мутамарказ ва ҳокимияти тавоно империяро ба вилоятҳо чудо карда, ба онҳо ноибони худро таъин намуд. Низоми андоз ҳам ислоҳ шуд, дар ҳудуди империя андози ягонаи савдо татбиқ гардид, аз заминҳои холиса ва ҷогирдорон андозаи як хел, яъне баробар ситонида мешуд. Барои тамоми империя воҳидҳои ягонаи дарозӣ ва вазн ҷорӣ шуд ва бар асоси низоми Мирзо Улуғбек тақвими ягона татбиқ гардид. Дар кишвар қасрҳо, иншоотҳои меъмории ва боғҳо барпо гаштанд. Илму фан, санъат ва деҳқонӣ пеш рафт. Ба таъмири роҳҳо, сохтмони корвонсаройҳо ва ба корҳои тиҷорат бо кишварҳои Европа ба воситаи роҳҳои баҳрӣ эътибори калон дода шуд.

Аз байни ислоҳотҳои Акбар ислоҳоти динӣ ба ӯ шӯҳрати калон овард. Дар Ҳиндустони бисёрдинӣ, ки одамон ба ислом, ҳиндуизм ва боз ҷан-

дин динҳо эътиқод доштанд, Акбаршоҳ сиёсати муросои байни динҳоро бурд.

Ў дар идоракунии мамлакат баробари мусулмонон ҳиндҳоро низ ҷалб кард, андози сари ҷонии ғайримусулмонон – **қизяро** бекор намуд, андозҳое, ки аз зиёратгоҳҳои ҳиндҳо ситонида мешуданд, низ манъ гардид. Акбаршоҳ дар кишвараш сиёсати таҳаммули диниро пеш бурда, дар байни ҳиндҳо паҳн шудани дини исломро рағбатнок кард ва ҳар гуна поймолкунии ҳиндҳоро бекор намуд.

Акбаршоҳ подшоҳи бомаърифат буд, илмҳои фалсафа, дин, адабиёт ва таърихро нағз медонист. Ў ба ҳамзистии осоиштаи ҳиндӣ ва мусулмонон муваффақ шуд. Сиёсати одилонаи Акбаршоҳ барои империяи бузург табдил ёфтани давлати Бобуриҳо, аз тарафи аҳолии маҳаллӣ ва амалдорон дастгирӣ шудани он роли калон бозид. Ин дар навбати худ ба боз ҳам тавонотар шудани империя ва шўҳрати он хизмат кард.

Ба туфайли сиёсати одилонаи Акбаршоҳ дар Ҳиндустон ў ба номи «Подшоҳи миллӣ», «Ҳукмдори халқ» сазовор шуд. Вай соли 1605 вафот кард.

Акбари Бузург

- ◆ 21-уми апрели соли 1526 ...
- ◆ Соли 1530 ...

- ◆ Солҳои 1556–1605...
- ◆ Акбаршоҳ – ...

Ислоҳоти Акбаршоҳ ба эътирози ашрофони мусулмон ва мутаассибони динӣ сабаб шуд. Дар байни норозиҳо писари Акбаршоҳ, вориси тахт Ҷаҳонгир Мирзо ҳам буд. Ў ба тахт омада, аксар ислоҳоти падарро бекор кард.

Оғози таназзули империя. Сиёсати ворисони Акбаршоҳ аҳволи иқтисодии империяро вазнин намуд. Даромад ба хазинаи давлат кам шуд. Дар ин ҳол кайфияти ҷудоихоҳӣ аз империя пурзӯр шуд. Дар натиҷа империяи Бобуриҳо рӯ ба таназзул овард.

Ин гуна ҳолат, хусусан, дар солҳои ҳукмронии писари Шоҳ Ҷаҳон Аврангзеб Оламгир (1658–1707) авҷ гирифт. Аврангзеби дар оқибати

хунрезихои дохилӣ ба тахт омада, барои нигоҳ доштани империяи пароканда шудаистода қоидаҳои дини исломро қатъӣ қорӣ кард. Барои ғайримусулмонон андози ҷизя аз нав қорӣ шуд, барои ҳиндувон дигар андозҳоро ду ҳисса зиёд намуд, ба онҳо ҷашнҳояшонро манъ кард, барои вайронкунии ибодатхонаҳояшон амр дод. Ниҳоят, дар кишвар шӯришҳои халқӣ сар шуданд.

Дар ибтидои асри XVIII империя ба парокандагӣ сар кард. Армия қудраташро гум кард, мустақилии ҳокимиони маҳаллӣ пурзӯр шуд. Дар чунин шароит ба кишвар аввал эронӣҳо, баъд афғонҳо зада даромада, онро тороҷ карданд. Ҳокимияти подшоҳи бобурӣ торафт заиф мешуд. Кишвар ба парокандагии феодалӣ бозгашт, барои дохилшавии европоӣҳо шароити мусоид фароҳам омад.

◆ Солҳои 1658–1707 ...

Ба Ҳиндустон даромадани европоӣҳо. Мақсади давлатҳои Европа соҳибӣ кардани сарвати бузург, заминҳои серҳосили Ҳиндустон буд. Ба туфайли инқирози империяи Бобуриҳо ҳукмдорони Европа нақшаҳояшонро амалӣ кардани шуданд.

Соли 1757 Британияи Кабир Банголоро ишғол кард. Ин ҳудуди бой барои минбаъд давом додани нақшаҳои истилогаронаи Британияи Кабир таъягоҳ шуд. Ҳамин тариқ, даври ба мустамликаи Британия табдилёбии Ҳиндустон сар шуд. Дар ин қараён компанияи Ост-Индияи Британияи Кабир роли калон бозид. Дар охири асри XVIII компанияи Ост-Индия ҳамаи рақибҳояшро мағлуб карда, дар мутеъ кардани Ҳиндустони пароканда ва заиф раҳнамо шуд.

Маданият ва санъат. Дар замони Бобуриҳо илм, маданият ва санъати Ҳиндустон қуллаҳои навро фатҳ намуд. Дар Ҳиндустон илмҳои математика, тиббиёт нисбат ба илми Европа хеле пеш рафта буданд. Адабиёт низ пеш рафт. Дар қасри Акбаршоҳ асарҳои машҳури адабиёти ҳинд, ба монанди «Маҳабҳората», «Рамайна» тарҷума шуданд. Шоири бузурги халқҳои Шарқ, олими мутафаккир Мирзо Абдулқодир Бедил дар ин давр дар Ҳиндустон эҷод кард.

Дар байни эҷодгарон ду нафар шоири бузурги ҳинд-Тулсидас ва Судрас фарқ мекунанд. Тулсидас дар асоси сужетҳои «Рамайна» дostonи хеле бузурги «Ҷасоратҳои Рама»-ро таълиф кард. Бино ба ривоятҳои Судрас модарзод кӯр буд, оид ба ҳаёти Кришна дostonҳо офарид.

Ҳиндустон дар асри XVIII

Шаҳмати меъмории даври бобуриҳо, ороиши нотакрор, ҷамоҳангии анъанаҳои меъмории дарбории мусулмонӣ ва ҳинд ҷозибачи доштанд. Дар ин давр обидаҳои машҳури меъмории қадимӣ рост карданд, яке аз онҳо дурдонаи ноёби санъати меъмории дунё мақбараи Тоҷмаҳал буд. Онро

Точмаҳал

Шоҳ Чаҳон ба хонуми дўстдоштааш Мумтоз Маҳал бахшида бунёд кунонида буд.

Ҳамин тариқ, Ҳиндустони дар даври бобуриҳо марҳилаи нави тараққиётро аз сар гузаронида, аз асри XVIII эътиборан ба мустамликаи англисҳо табдил меёфт.

Карахтии иқтисодӣ, парокандагии сиёсӣ ва ҷангҳои дохилӣ дар кишвар барои Ҳиндустонро забт кардани англисҳо имконият офариданд.

1. Империяи Бобуриҳо дар Ҳиндустон чӣ гуна барпо шуд?
2. Сиёсати Акбаршоҳ ва Аврангзебро дар империя қиёс кунед ва ҷиҳатҳои монанд ва фарқи онҳоро ёбед.
3. Омилҳои оғози таназзули империяи Бобуриҳоро қайд кунед.
4. Кадом омилҳо барои ба Ҳиндустон даромадани европоиҳо имкон доданд?

Супориши кори эҷодӣ

Аз асарҳои «Бобурнома» ва Ҳумоюннома» истифода бурда, дар мавзӯи «Саҳми сулолаи Бобуриҳо дар тамаддуни дунё иборат аз ин, ки...» эссе нависед.

Аз интернет истифода бурда, ба *Ҳиндустони даври Бобуриҳо* сайёҳати виртуали ташкил кунед ва дар асоси материалҳои азбаршуда воқеаҳои таърихиро таҳлил намоед.

Мавзӯи 16-ум: ЯПОНИЯ ВА КОРЕЯ ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Япония дар Шарқ Дур, ҷазираҳои уқёнуси Ором ҷойгир буда, онро «кишвари офтоббаро» меноманд.

Дар Япония муносибатҳои заминдорӣ кай пурра ташаккул ёфта буд?

Дар асрҳои миёна Хитой ба тараққиёти Япония таъсири мусбӣ расонд. Ин таъсир хусусан дар даври ҳукмронии сулолаи мин ба маданият, санъати расомӣ, адабиёт, меъморӣ, фалсафа ва соҳаи ҷарбӣ нағз эҳсос мешуд.

Сохти сиёсӣ. Дар асрҳои XVI–XVIII аҳолии Япония ба табақаҳо ҷудо шуда, вилоятҳоро феодалҳо-даймёҳо назорат мекарданд, дар дасти онҳо дворянҳо-самурайҳо хизмат мекарданд. Дар тахти кишвар расман император менишаст, аммо ҳокимияти сиёсӣ дар амал дар дасти ҳокими ҷарбӣ – сёгун буд.

Воқеаи муҳими сиёсии ин давр ба давлати мутамарказ муттаҳид шудани Япония мебошад. Дар муттаҳид шудани кишвар хизмати се шахси таърихӣ: Ода Нобунага, Тоётоми Хидеёси ва Токугава Иеасу беқӣс аст. Онҳо якҷоя армияи тавоно ташкил карда, кишварро аз гирдоби ҷанги дохилӣ раҳо доданд. Аз онҳо Токугава Иеасу соли 1603 унвони сёгунро қабул кард ва шаҳри Эдуро (Токиои ҳозира) пойтахт карда, ба сеюмин сёгунӣ асос гузошт. Ин давлат сёгунӣ То-

Токугава Иеасу

кугава ном гирифт. Токугаваҳо кори муттаҳид кардани Японияро ба охир расонда, онро то соли 1867 идора намуданд. Дар кишвар ҳокимияти мутлақи сулолаи токугава барпо шуд. Аммо ин сулола ба номаш ҳокимияти императорро нигоҳ дошт. Чунки император барои халқи япон авлоди Худо ба ҳисоб мерафт.

Худро чудо кардан. Баъди кашфиётҳои бузурги географӣ дар Япония европоӣҳо пайдо шуда, ин ҷо дини насронӣ низ паҳн гардид. Миссионерҳои европоӣ онро байни японҳо тарғиб менамуданд. Аммо аксари миссионерҳо мақсад доштанд зери ниқоби дин халқи японро ба аросот монда, ба истиқлоли Япония нуқта гузошта, онро истило кунанд. Бино ба қонуне, ки охири асри XVI қабул шуд, ҳамаи миссионерҳои насронӣ аз кишвар бароварда шуданд.

Соли 1614 сёгун қонуни манъ кардани дини насрониро баровард. Қонун ин динро душмани кишвар эълон кард. Аз онҳое, ки дини буддоиро ҳурмат намекарданд, талаб намуданд, ки Японияро тарк кунанд. Ҳамин тариқ, мустамликахоҳони Европа аз Япония пеш карда шуданд. Ин ҳол ба муносибатҳои Япония бо Европа таъсир накарда намонд.

Дар натиҷа, Япония худро аз дунёи беруна чудо кард. Сёгун ба воситаи сиёсати худро ҷудокунӣ ният дошт, ки хавфи ба мустамлика табдилёбии Японияро баргараф намояд.

- ◆ Соли 1603 ...
- ◆ Соли 1867 ...

- ◆ Аз миёнаҳои асри XVI ...
- ◆ Соли 1614 ...

Соли 1603 дар Япония ҳукмронии сулолаи сеюми сёгун – хонаводаи Токугава сар шуд.

Ислоҳоти Ёсимуне. Ёсимуне ҳамчун арбоби машҳури давлатии сулолаи токугава ном баровард. Ӯ ҳаштумин сёгун аз сулолаи токугава буд, солҳои 1716–1745 ҳукмронӣ кардааст. Ёсимуне аз ҳисоби азхудкунии заминҳои хушк сиёсати рағбаткунии деҳқонро пеш бурд. Шабаккаи иншоотҳои обёрикуниро такмил дод. Қонуни манъкунии заминҳарӣ, фуруҳтан ё ба гарав гузоштанро баровард. Маҷмӯаи қонунҳо бо номи «Фармони 100 модда», ки ӯ ҷорӣ кард, барои ба тартиб даровардани ҳаёти кишвар ва ҷамъият аҳамияти калон дошт.

Корея дар асрҳои XVI–XVIII

Таҷовузи Япония. Торафт таназзулҳои давлати мутамаркази Корея дар асри XVI боиси таҷовузҳои ҳамсоғон шуд. Хусусан, аз ҷануб хавфи Япония пурзӯр гардид.

Кадам омилҳо ба се шоҳи тақсим шудани Чосони қадим оварда расонданд?

Соли 1592 лашкари Япония ба ҳудуди Корея даромад ва муқобилияти лашкари корейсҳоро шикаст дода, Сеул, Пхенянро ишғол кард. Қисми калони кишварро японҳо истило намуданд. Онҳо нисбат ба аҳоли хеле бераҳмиҳо карданд.

Дар мамлакат бар зидди истилогарони япон ҷанги халқӣ сар зад. Дар ҷойҳои истилошуда гурӯҳҳои партизани халқӣ «Барои кори ҳақ» ташкил ёфтанд. Ба ҳаракатҳои лашкари халқ ғалабаҳои флоти корейсҳо таҳти қумондонии Ли Сун Син мадад бахшид. Флоти Ли Сун Син флоти японро мағлуб кард.

Лашкари панҷоҳ ҳазорнафараи лашкари Хитой муборизаи корейсҳоро бар зидди японҳо осон намуд.

Соли 1593 лашкари ягонаи Хитой ва Корея Пхенян ва Сеулро озод кард.

Соли 1592 лашкари Япония ба ҳудуди Корея даромад.
Соли 1593 лашкари ягонаи Хитой ва Корея Пхенян ва Сеулро озод кард.

Таҷовузи японҳо боиси талафоти азими маънавию моддии кишвар шуд. Заминҳои кишт хеле кам шуд. Дар байни амалдорон порахӯрӣ ва ҷиноятгарӣ, дар байни халқ бошад, гуруснагӣ ва вабо авҷ гирифт. Кишвар акнун худро барқарор кардани буд, аммо ҳуҷуми манчурҳо сар шуд.

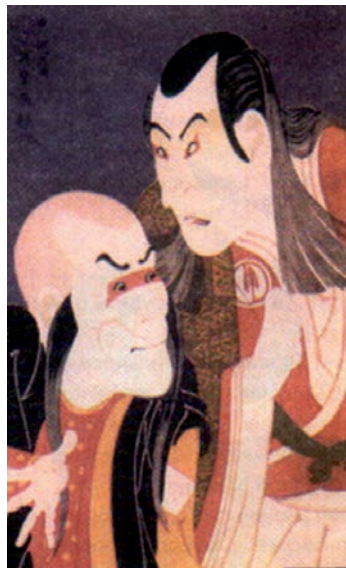
Таҷовузи манчурҳо ба Корея. Манчурҳои дар Хитой ҳукмронии худро ҷорӣ мекардагӣ соли 1627 ба Корея зада даромаданд. Онҳо муқобилияти лашкари корейсҳоро шикаст дода, якчанд шаҳрҳоро ишғол ва тороҷ намуданд. Ҳукумати корейс бо истилогарон музокираҳо бурд. Бино ба

шартномаи сулҳи тарафайн Корея бояд аз ёрии Хитой ва муносибатҳои иттифоқчигӣ даст мекашид.

Лашкари манчурҳо ба Корея ҳучуми нав сар кард. Манчурҳо шаҳри Сеулро гирифтанд. Корея ноилоҷ монд ва таслим шуд. Бино ба шартномаи нави соли 1637 шоҳи Корея худро вассали манчурҳо эътироф кард. Ҳукумати корейсҳо маҷбурияти қатъи Ҳама гуна муносибатҳо бо сулолаи минҳо ва дар ҷанги зидди Хитой ба манчурҳо ёри додан, ҳар сол товон доданро бар зимма гирифт. Товони калони ба манчурҳо сурдашаванда аҳолиро хонавайрон мекард ва аҳоли Кореяро боз ҳам бад намуд.

Тараққиёти иҷтимоӣ. Инқирози вазнини иқтисодию сиёсӣ ҳокимони Кореяро барои гузаронидани ислоҳот маҷбур сохт. Табақаи пешқадами аҳоли низ ҳукуматро ба он даъват мекард. Сарфи назар аз мамониати муносибатҳои феодалӣ дар кишвар бозори маҳаллӣ ташаккул ёфта, ярмарка ва марказҳои бузурги савдо пайдо шуданд, робитаҳои савдой бо Хитой ва Япония вусъат ёфтанд.

Дар замони **шоҳ Ёонгчо** (1725–1776) бо мақсади тараққи додани кишвар ислоҳот гузаронида шуд. Сарбандҳо, обанборҳо, барои пешгирии гуруснагӣ анборҳои ғалла сохтанд. Аз биринҷ тайёр кардани нӯшокии спирти манъ шуд ва баъзе андозҳои давлатӣ бекор ё кам карда шуд. Ҳангоми истинтоқ намуди саҳти азобдихӣ (шикастани пой) манъ гардид.

Актёрони театри Кабуки

Дар замони шоҳ Ёонгчо баёния дар бораи бекор кардани мутеъгии шахсии деҳқонон аз заминдорони калон ва набераи зани ғулом шахси озод буданаш қабул шуд.

Ин кўшишот барои мустаҳкам намудани соҳти заифшудаи феодалӣ дар ҳучҷати «Маҷмўаи бузурги қонунҳо», ки соли 1785 қабул шуд, ифодаи худро ёфт. Аммо қисман гирифтани тарафи заминдорони калон ва амалдорон барои мустаҳкам намудани ҳукмронии онҳо инқирози чуқури соҳти феодалиро дошта на-тавонист. Кишвар ба ҳудуди давлатҳои тавонии мустамликавӣ табдил ёфт.

Маданият ва санъат. Дар ҳаёти японҳо санъат нақши алоҳида дорад. Кўшиш барои ҳис намудани ҳамоҳангии олам, қобилияти дарки

зебоии атроф яке аз ҷиҳатҳои хоси характери японҳо мебошад. Дар асрҳои XVI–XVIII санъати офаридани боғи япон дар атрофи қалъаи дар мобайни ҷойгиршуда инкишоф ёфт. Биноҳои биёрқабатаи нӯги бомаш қач паррандаи калони парвоз кардаистодаро ба ёд меовард.

Дар асри XVII театри анъанавии япон – **кабуки** (суруд, рақс, маҳорат) пайдо шуд. Актёрони ин театр фақат аз мардон иборат буда, рӯяшон грими мураккаб дошт.

Дар Даври нав шеърҳои япон низ боло рафт. Жанри бештар аз ҳама паҳншудаи назм шеърҳои иборат аз панҷ қатори беқофия буда, онҳо дар асоси принципи «Дар чакраи об уқёнусро бояд дид» эҷод мешуданд. Он жанри хокку ном гирифта, намоiendaи бузурги ин жанр Масуо Басё буд.

Дар Даври нав дар Корея санъати сарояндагии ба бахшигии монанд васеъ паҳн шуд. Бо ин жанр эҷодиёти даҳонии халқ мақоми адабиётро гирифт.

Дар санъати тасвири инъикоси эҷодиёти халқ, лавҳаҳои ҳаёти корейсҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Усули пейзажи Хитой низ даромада омад. Он жанри «тасвири кӯҳу об» ном гирифта, расмҳои дар ин жанр эҷодкардаи Чон Сон, Ли Мёнук, Ким Хондо хеле машҳур буданд.

Ҳамин тавр, дар давоми асрҳои XVI–XVIII Япония ба давлати ягонаи мутамарказ табдил ёфт, бозори миллии умумияпонӣ ташаккул ёфт. Ба туфайли ислоҳот ва сиёсати оқилонаи хориҷӣ дар тафовут аз давлатҳои Осие аксарият ба нигоҳ доштани мустақилии худ муваффақ шуданд.

Дар Корея бошад ислоҳот бӯҳрони сохти мавҷударо боздошта на-тавонист. Кишвар ба объекти мустамликавии Хитой, Япония, Россия ва давлатҳои Европа табдил меёфт.

Сёгун (сё-генерал, *гун* – лашкар) – гурӯҳи ашрофоне, ки дар Япония ҳокимиятро дар асрҳои XVII–XIX идора мекард.

Кабуки (худро тарк кардан) – намуди театри суннати дар охири асри XVII дар Япония паҳн шуда буд.

Самурай (*сабурау* – хизмат кардан) – табақаи ҳарбию феодалӣ дар Японияи феодалӣ.

1. Ба хизмати Ода Нобунага дар таърихи Япония баҳо диҳед.
2. Хизматҳои Тоётоми Хидеёси ва Токугава Иеасуро дар назди Япония қиёс кунед.

3. Кадом омилҳо дар Даври нав ба заиф шудани Корея оварда расонданд?
4. Таҷовузи Япония ва манҷурҳо ба Корея ба кадом оқибатҳои иқтисодӣ оварда расонд?

Супориши кори эҷодӣ

Аз матн истифода бурда, муваффақиятҳо ва камбудиҳои давлатҳои Япония ва Кореяро дар асоси нақшаи SWOT таҳлил кунед ва ба дафтаратон нависед.

Вобаста ба мавзӯи филми бадеии «Самураи охирин»-ро бинед ва хулоса бароред.

Мавзӯи 17-ум: ИМПЕРИЯИ УСМОНИҲО ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Болоравии империя. Дар ибтидои асри XVI империя ба вилоятҳо, вилоятҳо ба **санҷоқҳо** (ноҳияҳо) тақсим мешуд. Вилоятҳоро воли, санҷоқҳоро санҷоқбей идора менамуд. Тақиягоҳи асосии империя лашкари он буд.

Ислоҳотеро, ки дар замони асосгузори сулолаи Усмониҳо Усмон амали шуда буданд, оё медонед?

Заминҳои деҳқонии ҳудуди империя мутеъкарда мулки давлатӣ эълон шуд. Султон ин заминҳоро ба ивази хизмат ба **сипоҳиён** (аскарони савора) тақсим карда дода буд. Миқдори онҳо ҳар гуна буд. Сипоҳиён ҳамин тавр соҳиби хоҷагии худ шуданд. Онҳо замини худро ба деҳқонон ба иҷора меоданд. Дар айни вақт иштирок дар ҳаракатҳои ҳарбӣ бар зиммаи сипоҳиён, агар зарурият шавад, иҷрои фармони султон ба зиммаи санҷоқбейҳо гузошта мешуд. Инчунин, ба таври муносиб ба даромади аз заминашон гирифта аскарони мусаллаҳро низ бояд меоварданд. Даромади хоҷагии сипоҳиро андози аз деҳқони иҷоракор гирифташаванда ташкил меод. Ғайр аз ин, лашкари доимии пиёдаи империя – **яничарҳо** (лашкари нав), инчунин, флоти тавонаи ҳарбии баҳрӣ мавҷуд буданд. Ин омилҳо имкон дод, ки дар асри XVI низ империяи Усмониҳо ҷангҳои калонмиқёси таҷовузгарона баранд. Дар ин замон Эрон ба рақибӣ калонтарини империя дар Осиё буд.

Империяи Усмонӣҳо дар асри XVII

Султони Салими I соли 1514 лашкари шоҳи Эрон Исмоили Сафавиро торумор намуд. Ин ғалаба барои оғози ҷанг бар зидди иттифоқчиҳои шоҳи Эрон султони Миср роҳро кушод. Султони Салими I аввал Сурия ва Фаластинро, баъд, **соли 1517** пойтахти Миср Қоҳираро ишғол кард.

Империя на фақат дар Осиёю Европа, балки дар Африка низ мустамликаҳо дошт. Вусъати ҳудуди империя ба зери назорат гирифтани роҳҳои азими савдо аз тарафи Туркия оварда расонд. Ин омилҳо сабабгори боз ҳам тавоно шудани ҳокимияти марказӣ ва қувваи ҳарбӣ шуданд. Дар оқибати қор, нуфузи байналмилалӣ савдои Туркия дар кишварҳои Европа, Осиё ва Африка боз ҳам афзуд.

Аҳволи дохилӣ. Қудрати империя на фақат ба туфайли сиёсати оқилонаи султонҳо, балки бар ивази истисмори саҳти (эксплуа-

Султони Салими I

татсия) меҳнаткашон, аз ҳисоби сарвати зиёди аз кишварҳои мустамлика овардашуда боло мерафт. Деҳқонон аз эксплуататсияи пурзӯршуда бемадор шуда, ба шахрҳо, кӯҳҳо гурехта мерафтанд. Султон барои гирифтани пеши роҳи ин ҳолат оид ба баргардонидани деҳқонони гурехта ба соҳибони заминашон фармони махсус баровард.

Хонавайрон шудан ва гурехтани аксарияти деҳқонон дар миёнаҳои асри XVI сар карда боиси инқирози соҳаи кишоварзӣ шуд.

Ҳамин тариқ, даври заиф шудани қудрати Ҳарбии Туркия сар шуд. Дар шароите, ки дар Европайи Ҷарбӣ давлатҳои мутамарказ пайдо шуда, ҳокимияти марказӣ пурзӯр мегардид, Туркия ба таназзул рӯбарӯ шуд.

Соли 1684 давлатҳои Европа бар зидди Туркия «**Лигаи муқаддас**» ташкил карданд.

Дар охири асри XVI – ибтидои асри XVII Туркия мисли пешина қудрати ҳучумгарона надошт.

◆ Воли – ин ...

◆ Аз миёнаҳои асри XVI сар карда ...

◆ Санҷоқбей – ин ...

◆ Соли 1684 ...

Оғози мутеъ шудан ба давлатҳои Европа. Бо мурури вақт Туркия ба бӯҳрони иқтисодӣ дучор омад. Дар ин шароит Туркия ба мадади давлатҳои Европа умед баст. Ба савдогарони европоӣ якчанд имтиёз ва сабуқиҳо дода шуд. Масалан, барои тоҷирони Франция ҳамагӣ се фоиз боқ муқаррар гардид. Дар натиҷа бозорҳои Туркия аз молҳои Европа пур шуда рафтанд. Ин ҳол ба ҳунармандони маҳаллӣ зарбаи сахт расонд. Дар сиёсати хориҷӣ Туркия пеш аз ҳама ба Англия ва Франция наздик шуд. Аз назари султонҳо онҳо дар муборизаи зидди Россия бояд иттифоқии империя мешуданд. Ҳукуматҳои Англия ва Франция аз вазъияти мавҷуда ба манфиатҳои худ истифода бурдани шуданд. Туркияи ба мадади онҳо умедвор дар **асри XVIII** чандин бор бо Россия бичангид, аммо мағлуб шуд. Мағлубият ба инқирози муносибатҳои Асри миёна, ки дар Туркия ҳукм меронд, сабаб шуд.

Авлиё Чалабӣ

Илм, маданият ва санъат. Аз асри XVIII зери таъсри ғояҳои пешқадами Европа дар шахрҳои азим, пойтахт – Истанбул илмҳои дунёвӣ ба пешравӣ сар карданд. Дар ин замон олими бузурги турк **Кошиб Чалабӣ**, дар соҳаи математика ва астрономия **Хизр Халифа Табарӣ**, **Мулло Меҳмет Чалабӣ**, **Мустафо Коширзода** барин олимони фаъолият бурданд.

Дар ин замон дар адабиёти турк ҳам фаъолии ба худ хос мушоҳида шуд, асарҳои бузург ба дунё омаданд. Аз байни онҳо асари «**Сайёҳатнома**»-и **Авлиё Чалабӣ** ҳамчун манбаи таърихӣ ва географӣ аҳамияти хос дорад.

Дар соҳаи меъмории охири асри XVII – ибтидои асри XVIII услуби ноаён, услуби омехтаи аз миллият хеле дур пайдо шуд. Ҳол он, ки меъмори турк дар асрҳои XV–XVII ободаҳои бузурги таърихӣ офарида буданд. Хусусан, меъмори бузурги асри XVI Синон бо биноҳои бетакрори худ дар инкишофи меъмории турк саҳми калон гузоштааст.

Ҳамчун намунаҳои аҷиби меъмории асри XVII кӯшкҳои Бағдод ва Равонро дар қасри Тўпқориро гуфтан мумкин. Санъати наққошӣ ва миниатюра ҳам хеле ривож кард.

Дар наққошӣ аз расмҳо ва навиштаҷоти миниатюра ҳамчун воситаи ороиш истифода мебурданд.

Сарфи назар аз таъсири маданияти Европа дар Даври нав маданияти турк миллият ва хусусияти хоси худро нигоҳ дошт. Аммо бӯҳрони сиёсӣ ва иқтисодии империя ба инкишофи маданият низ таъсир накарда намонд.

Хулоса, давлати Усмониҳо, ки дар Асри миёна империяи тавоно буд, дар Даври нав инқирози калонмиқёсро аз сар мегузaronид. Кӯшишҳои барои татбиқи як қатор ислоҳотҳо мамлакат ба ниммустамликаҳои давлатҳои Ғарб табдил ёфта буд.

Лига – иттифоқ, иттиҳодия.

Империя – давлате, ки дар он зери зӯри халқҳои гуногуни забон, дин, анъанаҳои маданияшон аз якдигар фарқ мекунанд, муттаҳид гардидаанд.

1. Дар таърихи империяи Усмониҳо асри XVI чӣ гуна мақом дошт?
2. Мутеғгии Туркия аз давлатҳои Туркия чӣ гуна содир шуд?
3. Ба савдогарони Франция дар Туркия чӣ гуна имтиёзҳо дода шуданд ва чаро?
4. Дар бораи муносибатҳои Туркия ва Россия дар асри XVIII чӣ ҳақиқат медонед?

Аз интернет истифода бурда, ба *давлати Туркияи асрҳои XVI–XVIII* сайёҳати виртуали кунед. Таассуротанро дар дафтарадон қайд кунед.

Мавзӯи 18-ум: ЭРОН ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Барпо шудани ҳукмронии сулолаи Сафавӣ. Дар охири XV Эрон ба якҷанд ҳудуди ба ҳокимияти марказӣ итоат намекардагӣ тақсим шуда рафта буд. Дар натиҷаи он байни онҳо ҷанги дохилӣ авҷ гирифт ва ба тараққиёти кишвар таъсири манфӣ мерасонд. Аз ин сабаб кишвар суст шуд. Таназули Эрон хавфи таҷовузи Туркияро бештар намуд.

Қадам давлати мустақили дар Эрон ташкилшуда дар масъалаи истилои Ўрдаи Тиллоӣ ва назди Кавказ ба рақобат сар карда буд?

Дар натиҷа, чун давлати ягона муттаҳид намудани Эрон зарурати ҳаёти шуда монд. Ин вазифаи таърихро лашкарқаш, ҳокими шаҳри Ардабел Исмоили Сафавӣ, ки обрӯи калони сиёсӣ дар Эрон дошт, амалӣ намуд.

Дар натиҷаи ҷангҳои Исмоили I Сафавӣ ҳудудҳои калон зери тасаруфуш даромаданд. Соли 1502 шаҳри Табрезро ишғол намуда, худро шоҳаншоҳ эълон кард. Ҳамин тариқ, давлате ба вуҷуд омад, ки дар таърих бо номи «давлати Сафавӣ» дохил шуд. Таркиби давлат аз ҳисоби ҳудудҳои берун аз Эрон васеъ шуд. Пойтахт шаҳри Табрез шуд. Исмоили I Сафавӣ на танҳо давлати мутамарказ ташкил кард, балки онро ба яке аз давлатҳои пурқудраттарини замон табдил дод.

Исмоили I Сафавӣ бо мақсади мустаҳкам кардани ҳокимияти марказӣ шакли **суюргали** заминдориро қариб тамоман бекор намуд. Ба ҷои он **туюлро** ҷорӣ кард.

Аммо ин чора кӯшиши заминдорони калонро барои итоат накардан ба марказ бознадошт.

Давлатдорони сафавӣ мунтазам ҷангҳои истилогарона бурданд. Муборизаи халқҳои тобеи давлати Сафавӣ бешафқатона пахш мешуданд.

Даври ҳукмронии Шоҳ Аббоси I. Дар даври Аббоси I (1587–1629) ба заминдорони калони мустақил хотима гузошта шуд. Давлати Сафавӣён

ба куллаи баланди қудрат расид. Соҳибони замин замоне ба сафавиҳо ёрии калон расонда буданд, бар ивази он дар замони шоҳҳои оянда дар ҳудудҳои калон соҳибони замин гаштанд. Онҳо дар амал хонҳои ҳудудҳои мустақил шуданд.

Аббоси I пойтахтро аз шаҳри Табрез ба **Исфаҳон** кўчонд. Дар низоми андозии кишвар тартибот ҷорӣ кард ва миқдори онро кам намуд. Ба инкишофи савдо ва ҳунармандӣ эътибори алоҳида дод. Корвонсароӣҳо ва роҳҳои нави савдо созонд. Ба роҳзанҳои роҳҳои савдо муборизаи сахт бурд.

Дар сиёсати хориҷӣ савдори ривож дод. Ин боиси авҷи савдои дохилӣ ва хориҷӣи Эрон шуд. Иншоотҳои нави обёрикунӣ барпо шуд. Ғайр аз ин, Аббоси I лашкари доимӣ ташкил кард.

Оғози таназзули иқтисодӣ. Аз асри XVIII дар давлати Сафавиён бӯҳрони иқтисодӣ оғоз ёфт. Аз сабаби он, ки заминдорӣ шакли туюл хеле зиёд, ҳаҷми замини ба давлат мансуб кам буд, даромад ба хазинаи давлат каме коҳид.

Барои пешгирӣ кардани он ҳукмдорони минбаъда миқдори андозии деҳқонро зиёд намуданд. Дар оқибати он хоҷагиҳои деҳқонӣ хонавайрон шуда, аҳволи савдогарон ва ҳунармандон бад гардид, андозии сарикасӣ (ҷизя) ҳам афзуд.

Дар ниҳояти кор, деҳқонон аз иҷора гирифта, рӯзгор бурдан манфиатдор нашуданд. Деҳқонон ноилоҷ ба дигар ҷойҳо мерафтанд. Аммо шоҳ Султон Ҳусайн барои пешгирӣ кардани ин ҳолат соли 1710 фармоне баровард, ки мувофиқи он деҳқон заминро партофта намерафт.

Хонавайрон шудани хоҷагиҳои деҳқонӣ боиси якбар кам шудани савдои дохилӣ гардид.

Шоҳ Аббоси I

- ◆ Аз охири асри XV Эрон ...
- ◆ Соли 1710 ...

- ◆ Соли 1502 ...
- ◆ Даври Аббоси I ...

Истилои афғонҳо. Бӯҳрони иқтисодӣ дар навбати худ боиси сар задани норозигиҳои табақаҳои гуногуни аҳоли шуд. Акнун соҳибони заминҳои калон ба ҳокимияти марказӣ итоат намекарданд, халқҳои истилошуда барои озодӣ муборизаро авҷ доданд.

Масалан, соли 1722 афғонҳо таҳти раҳнамоии Мирмаҳмуд ба Эрони заифшуда ҳамла оварданд. Шоҳи Эрон Султон Ҳусайн маҷбур шуда, ҳокимиятро ба дасти Мирмаҳмуд супурд. Ҳамин тавр, дар таърихи Эрон замони мутеъги ба афғонҳо сар шуд.

Ба сари ҳокимият омадани Нодиршоҳ. Ин замон ҳокимияти сафавиҳо ба ном мавҷуд буд. Шоҳи охирин Таҳмаспи II дар амал ҳеҷ ҳокимияте надошт. Файр аз ин ӯ қобилияти ба ҷанги зидди туркҳо ва афғонҳо роҳнамун кардани мардумро надошт. Дар чунин шароит фарзанди шучоъ ва сарлашқари бузург Нодир Қули ба майдон баромад. Вай лашқари афғонҳоро тамоман торумор карда, Эрон аз тобеъгии афғонҳо наҷот дод. Нодир Қули ба ҳамаи қаламрави тобеи сафавиҳо ҳокимияти худро барпо карда, соли 1736 дар анҷумани ашрофони қабिलाҳо худро шоҳи Эрон — **Нодиршоҳ** гуфта, эълон намуд. Ҳамин тариқ, ҳукмронии сулолаи сафавиҳо ба охир расид.

Дар натиҷаи ҷангҳои истилогаронаи бузурги Нодиршоҳ империяи калон барпо шуд. Аммо Нодиршоҳ **соли 1747** дар натиҷаи низоъҳои дохилӣ кушта шуд.

Барпо шудани ҳукмронии сулолаи Қочорҳо. Баъди ҳалокати Нодиршоҳ империя ба чанд қисм тақсим шуд. Дар Эрон барои тахт байни қабिलाҳои гуногун мубориза авҷ гирифт. Дар ин мубориза роли асосиро қабिलाҳои занд ва қочор бозиданд.

Муборизаи байни онҳо **соли 1758** бо ғалабаи **қабिलाи занд** анҷом ёфт. Намояндагони ин қabila то **соли 1796** ҳукмронӣ карданд. **Соли 1796** ҳокимиятро **қочорҳо** ба даст гирифтанд.

Соли 1722 афғонҳо таҳти раҳнамоии Мирмаҳмуд ба Эрони заифшуда ҳамла оварданд.

Дар даври **Аббоси I** давлати Сафавиён ба қуллаи баланди қудрат расид.

Нодир Қули соли 1747 дар натиҷаи низоъҳои дохилӣ кушта шуд.

Ҳамин тариқ, дар Эрон ҳукмронии сулолаи нав-сулолаи қочорҳо барпо гардид. Пойтахти мамлакат ба шаҳри Техрон кўчид. Пешвои қочорҳо Оғо Муҳаммад худро шоҳаншоҳ эълон намуд. Сулолаи нав дар Эрон то **соли 1925** ҳукмронӣ кард.

Адабиёт, санъат ва меъморӣ. Дар асрҳои XV–XVII ҳам анъанаҳои маданияти бостони Эрон давом дода шуд. Хусусан, дар бобати шахрсозӣ, санъати амали ва шеърӣ анъанаҳо нигоҳ дошта шуданд.

Дар ин давр шоирон **Хатой** (Исмоили I Сафавӣ), **Содиқбеки Афшор**, **Соибӣ Табрэзӣ**, намояндагони бузурги адабиёти классикии курд **Аҳмад Ҳасанӣ** ва **Мирзо Шафиқ** ва дигарон пурсамар эҷод карданд.

Санъати тасвири ва меъморӣ ба дараҷаи баланд баромад. Қасрҳо, мадрасаҳо ва масҷидҳои аҷиб бунёд гардиданд. Масҷиди Шоҳ, масҷиди Шайх Лутфулло, Али Капа ва қасри Чилсутун дар Исфаҳон аз ҷумлаи онҳо буданд.

Дар ин давр миниатюраи Эрон намунаи олитарини санъати бадеии классикии дунё ба шумор мерафт. Дар инкишофи санъати миниатюра дар Ҳирот мактаби Беҳзод таъсири калон расондааст.

Дар асри XVIII низ анъанаҳои маданияи давом дода шуданд. Аммо қарахтии иқтисодӣ ва парокандагии сиёсии кишвар дар адабиёт ва санъат низ инъикоси худро ёфт. Гайр аз ин, даромади омадани европоӣ низ ба анъанаҳои қадим таъсири худро нарасонда намонд. Бо назардошти талаби бозор ба истеҳсоли қолин ва дигар чизҳои санъати амали эътибор дода шуд, ки минбаъд ба самтҳои тараққиёти маданияти Эрон рол бозид.

Хулоса, дар натиҷаи ҷангҳои доими байниҳамдигарӣ, шӯришҳо дар асри XVIII Эрон ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам сиёсӣ рӯ ба инқироз овард. Ин боиси ба кишвар зада даромадани мустамликаҳои Европа шуд. Эрони бемадоршуда ба объекти мустамликавии Англия ва Франция, Россияи подшоҳӣ табдил ёфт. Дар натиҷа бо давлатҳои мазкур якҷанд шартномаҳои нобаробарро имзо карда, ба экспансияи иқтисодӣ ва сиёсии онҳо роҳро кушода дод.

Хатой

Тиюл — мулки замин, ки ба амалдорон ҳангоми иҷрои вазифаи хизмати, ё хизматҳои алоҳида дар назди шоҳ муваққатан ё умрбод дода мешуд. Аммо ин замин мероси набуд.

1. Дар Эрон сулолаи сафавиҳо кай ба тахт омад?
2. Сафавиҳо барои мустақкам намудани ҳокимияти марказӣ кадом чораҳоро ҷуста буданд?
3. Нодиршоҳ дар кадом шароит ба сари тахт омад ва чаро ҳокимияти ӯ умри дароз надид?
4. Ба сари ҳокимияти Эрон омадани сулолаи қочорҳо чӣ гуна ба амал омад?

Супориши кори эҷодӣ

Аз матн истифода бурда, оид ба таърихи Эрон дар асрҳои XVI–XVIII дар дафтартатон хронологияи таърихро паи ҳам нависед.

Мавзӯи 19-ум: КИШВАРҲОИ АФРИКА ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

Таърихи Африкаро аз нуқтаи назари тамаддунӣ ба ду-аз Саҳрои Кабир то шимол ва ҷануб ҷудо карда, омӯхтан маъқул аст.

Африкаи Шимолӣ. Дар қисми шимоли аз Саҳрои Кабири қитъаи кишварҳои арабие, мисли Миср, Судан, Либия, Ҷазоир, Тунис, Марокаш ва Мавритания ҷойгир шуда, онҳо аз асри VII сар карда, зери таъсири дин ва маданияти ислом инкишоф ёфтанд. Дар асри XVI аксар кишварҳои араб аз тарафи усмонӣ забт карда шуданд. **Мисри** таҳти ҳукмронии мамлукҳо ҳам аз аввалинҳо шуда, мустақилии худро аз даст дод. Дар ибтидои **соли 1517** лашкари Салими I пойтахти Миср Қоҳираро ишғол ва онро торочу вайрон кард.

Истилои туркҳо ба муносибатҳои мавҷудаи иҷтимоӣ сиёсии кишвар тағйироти ҷиддӣ надаровард. Фақат ҳокимияти мамлукҳо сарнагун карда, ҳамаи феодалон мулкҳову имтиёзҳои худро нигоҳ доштанд. Миср мақоми алоҳидаи подшоҳиро гирифт ва дар амал давлати ниммустақил шуд. Ҳокимияти маҳаллии идоракунӣ пурра дар дасти амирони мамлукҳо монд. Туркҳо аз маҳорати идоракунӣ, шароити маҳаллиро донишмандони мамлукҳо, нағз донишмандони урфу одатҳои аҳоли ба манфиати худ истифода бурданд.

Дар Миср техникаи истеҳсолот гарчанде хеле оддӣ буд, тақсироти меҳнат дар мануфактураҳо ба афзоиши маҳсулот оварда расонд. Аз ин рӯ, савдои дохилӣ ва хориҷӣ зуд пеш мерафт. Миср бо давлатҳои Европа ва ҳамсоияи Осӣ муносибатҳои хуби савдоиро ба роҳ монд. Дар охири асри XVIII танҳо дар шаҳри Қоҳира 5 ҳазор нафар савдогарони хориҷӣ фаъолият доштанд.

Дар солҳои 60-уми асри XVIII ҷангҳои байни ашрофони мамлукҳо оғоз ёфта ба вазъи иқтисодии Миср таъсири бад расонд. Худсарихо, зулм бар деҳқонону хунармандон сабабгори эътирози ҷиддӣ дар кишвар шуданд.

Ба ҳаракати халқии зидди зулми туркҳо ва мамлукҳо шайхони машҳури масҷиди Ал-Азҳари Қоҳира раҳнамоӣ мекарданд. Бо даъвати онҳо тобистони **соли 1795** хунармандон ва савдогарони қоҳирагӣ дӯконҳояшонро пӯшиданд.

Ҳокимони мамлукҳо маҷбуран бо шайхҳо музокира бурда, барои қатъи зӯри ва худсарӣ ваъда доданд.

Соли 1798 лашкари франсузҳо бо сарвари Наполеон ба Миср зада даромад ва Қоҳираро ишғол кард. Масҷиди Ал-Азҳар дар замони ҳуҷуми истилогаронаи франсузҳо ба маркази ҳаракати халқӣ табдил ёфт. Соли 1800 франсузҳо маҷбуран Мисрро тарк карданд.

Дар ибтидои асри XVI испанҳо ба Ҷазоир зада даромада, ҳудудҳои соҳилии онро забт карданд. Сарвари ҳаракати халқии зидди испанҳо Хайридин барои ёри ба туркҳо муроҷиат кард. Султони Усмониҳо Салими I барои ҷойгир шудан дар Африкаи Шимолӣ аз фурсат истифода бурда, ба Хайридин унвони бекларбегӣ (беки бекон) дод. Ба **Ҷазоир** корпуси бузурги яничарҳо, киштиҳои ҳарбӣ, артиллерия ва ёриҳои молиявӣ фиристод. Хайридин ба ёриҳои туркҳо таъя карда, паси ҳам шаҳрҳои Ҷазоирро аз испанҳо озод кард. Ҷазоир расман ба Истанбул итоат карда бошад ҳам, подшоҳи кишвар қариб сиёсати мустақил мебурд.

Дар асри XVI ба **Либия** низ европоӣҳо даромаданд. Соли 1510 Триполиро испанҳо ишғол карданд. Либиягӣҳо низ барои мадад ба султон Салими I муроҷиат карданд.

Туркҳо зери шиори озод кардани мусулмонҳо **соли 1551** тамоми Либияро ба империяро ҳамроҳ намуданд. Аз асри XVIII эътиборан Либия ба ном ба Истанбул мутеъ буд, сиёсати мустақилонаи дохилӣ ва хориҷиро татбиқ мекард.

Аз асри XVI испанҳо ва туркҳо ба **Тунис** мароқ зоҳир карданд. Дар натиҷа **соли 1574** лашкари туркҳо иборат аз 40 ҳазор нафар ба соҳилҳои Тунис фаромада, дар он ҷо ба ҳукмронии испанҳо хотима гузоштанд.

Судан ва Марокаш мустақилии худро нигоҳ доштанд. Марокаш бо империяи Усмонӣ ва давлатҳои Европа шартномаҳои савдоӣ имзо карда, ғайриқалон мегардид. Мамлакат нағз тараққӣ мекард.

Африкаи Ғарбӣ. Европоиҳо, асосан португалиҳо ва испанҳо дар асри XV ба ҳудудҳои Африкаи Ғарбӣ бо омадан сар карданд. Португалиҳо ва испанҳо аз соли **1434 то соли 1482 ҳудудҳои** соҳилро аз димоғи Сабз то дарёи Конгоро омӯхтанд. Португалиҳо аввал аз ин ҷо тилло гирифта рафтанд. Зеро дар ин давр дар бозорҳои Европа ба ғуломон эҳтиёҷ чандон зиёд набуд.

Дар таърихи инсоният ғуломдори кай пайдо шуд?

Дар натиҷаи ба мустамлика табдил ёфтани қитъаи Америка ва бо сабабҳои гуногун набуд шудани аҳолии маҳаллӣ зарурият ба қувваи кори пайдо шуд. Ин эҳтиёҷ хусусан дар ҳудудҳои хоҷагиҳои плантатсионӣ хеле пурзӯр буд. Манбаи ин гуна қувваи кори асосан аҳолии Африкаи Ғарбӣ буда, баъди чандин сад сол ин ҷойҳо ба бозори хеле калони ғуломон табдил ёфт.

То охири асри XVI бо савдои ғуломон фақат португалиҳо машғул мешуданд. Онҳо дар соҳилҳои Африкаи Ғарбӣ ҷойгир шуда, оҳиста-оҳиста ба воситаи дарёҳои Сенегал ва Гамбия дохили қитъа шуданд. Аммо дар ин ҷойҳо давлатҳои пурқудрат ҳам буданд, ки португалиҳо худро чун истилогар нишон дода наметавонистанд. Аз ин сабаб онҳо эътибори асосиро ба Гвинеяи Поён, соҳилҳои уқёнуси Атлантика нигаронидааст. Португалиягӣҳо соҳилҳоро ба чор ҳудуд тақсим карда,

Чараёни меҳнати халқҳои баату дар замин

онҳоро бо молҳои асосие, ки ин ҷойҳо мекашиданд, номиданд. Масалан, соҳилҳои Либерияи Шимолии ҳозира соҳили Қаламфур, соҳили Устухони фил, соҳили Тилло, байни дарёҳои Волта ва Нигер бошад, соҳили Фуломон ном гирифт.

Дар охири асри XVI дар ҳамаи ҳудудҳои Америка, ки ба мустамликаҳои Испания, Англия ва Франция табдил ёфта буданд, хоҷагиҳои плантационӣ вусъат ёфтанд. Дар натиҷаи он эҳтиёҷ ба меҳнати фуломон беш аз пеш афзуд. Барои ишғол кардани бозори қувваи кории Африка байни давлатҳои Европа муборизаи шадид сар шуд. Дар оқибати ин мубориза аҳолии Африка зарари калон дид.

Аз асри XVII дар бобати савдои фуломон голландҳо пешқадамиро ба даст гирифтанд ва ба мустамликадорони испан дар Америка фуломони африкоиро бурда мерасониданд. Аммо ҳукмронии Голландия дар бозори фуломон дер давом накард. Аз нимаи дуоми асри XVII барои ишғол кардани бозорҳои мустамлика Англия ва Франция ҳамроҳ шуданд. Плантадорҳои англис ва франсуз ба туфайли васеъ намудани хоҷагиҳои худ барои аз онҳо худ кардани бозори меҳнати фуломон, даст кашидан аз хизмати савдогарони португалӣ ва голландӣ, ки бар ивази молҳои тиллою нуқра мегирифтанд, ҳаракат менамуданд. Шветсия, Дания, Бранденбург барин давлатҳо низ ба савдои фуломон ҳамроҳ шуданд. Муборизаю рақобати байни давлатҳои пурзӯри Европа дар нимаи дуоми асри XVII ва тамоми асри XVIII давом кард. Қитъаи Африка, хусусан, Африкаи Ғарбӣ ва Марказӣ майдони ин мубориза шуданд.

Онҳое, ки бо савдои фуломон машғул буданд, аз он ғоидаи калон медиданд. Бошиддат пеш рафтани шаҳрҳои Европа ва Америка, аз қабили Бристол, Ливерпул, Манчестер, Лондон, Нант, Руан, Амстердам, Нью-Йорк, Орлеани нав, Рио-де-Жанейро бо ғоидаи аз савдои фуломон меомада вобаста буд.

Дар асрҳои XVI–XVIII фуломфурӯшони европой ба Америка **15–16 миллион** фулом оварданд. Арабҳо низ ба кишварҳои мусулмон тахминан ҳамин қадар фулом фурӯхтанд. Аксари фуломон ҳангоми бурдан ба манзил набуд мешуданд. Фақат ба воситаи уқёнуси Атлантика ҳангоми бурдани фуломон барои фурӯхтан **60–70 миллион** нафар африкоӣ ҳалок шуд.

Савдои фуломон на фақат афзоиши табиӣ аҳолии Африкаро боздошт, балки ҷамъияти африкоӣҳоро ба роҳи ғайриоддӣ тараққиёт тела дод. Савдои фуломон дар ҷамъияти африкоӣҳо нобаробарии мулкию иҷтимоиро пурзӯр намуд, ба вайроншавии соҳти қабилави, ба ташаккули

доираи ғуломфурӯшон аз байни пешвоёни қabila оварда расонд. Савдои ғуломон ба таназзули халқҳои Африка, пайдоиши ҳисси нобоварӣ ба якдигар ва нафрат сабаб шуд. Бар ивази беҳол шудани Африка ба туфайли савдои ғуломон мамлакатҳои Европа ва Америка аз нигоҳи иқтисодӣ гул-гул мешукуфтанд.

◆ Соли 1517...
◆ Соли 1551..

◆ Соли 1795...
◆ 15–16 миллион...

Яке аз оқибатҳои вазнини савдои ғуломон барои Африка ҳолати психологӣ буд: ҳаёти инсон беқадр шуд. Оқибати манфуртарину ғайриинсонии ғуломдорӣ ташаккул ёфтани мафкураи наҷодпарастӣ аст. Европоиҳо барои ҳақ баровардани кирдорҳои ғайриинсонӣ беҳулқии худашон дар роҳи забт карда, ба мустамлика табдил додани Африка аз ин мафкура устокорона истифода мебурданд.

Соли 1798 лашкари франсузҳо бо сарвари Наполеон ба Миср зада даромад ва Қоҳираро ишғол кард.

Ҷаҳат ба воситаи **уқёнуси Атлантика** ҳангоми бурдани ғуломон барои фуруҳтан **60–70 миллион** нафар африкоӣ ҳалок шуд.

Дар асрҳои XVI–XVIII кишварҳои Африкаи Шимолӣ ба таркиби империяи Усмонӣ ҳамроҳ карда шуданд. Ин боиси ба ин ҳудуд наст шудани таъсири европоиҳо, дар доираи тамаддуни исломӣ роҳи тараққиёти ба худ хосро тай кардани халқҳои араби маҳаллӣ гардид.

Ба Африкаи Ғарбӣ даромада омадани европоиҳо ба бошиддат аз худ шудани сарватҳои табиӣ қитъа, инкишофи ғуломдорӣ ва савдои ғуломон оварда расонд. Савдои ғуломон дар таърихи африкоиҳо нақши ҷидабор гузошт.

Мамлук — табақаи ҳарбиён дар асрҳои миёна дар Миср. Онҳо асосан аз ҷавонони ғуломи мансуб ба халқҳои Кавказ ва турки ташкил меёфтанд.

Наҷодпарастӣ — маҷмӯи назария, мафкура оид ба нобаробарии ҳамаи наҷодҳо, таъсири тафовути ирқӣ ба таърих ва маданияти халқҳо.

1. *Аз тарафи усмонӣ забт шудани Миср боиси кадом дигаргунӣ дар муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ин ҷойҳо шуданд?*
2. *Ба Африкаи Ғарбӣ даромада омадани европоиҳо кай сар шуд?*
3. *Эҳтиёҷи европоиҳо ба савдои ғуломон кай пайдо шуд?*
4. *Савдои ғуломон ба сари африкоиҳо чӣ оқибатҳоро овард?*

БОБИ IV. КИШВАРҲОИ ЕВРОПА ВА АМЕРИКА ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Мавзӯи 20-ум: БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

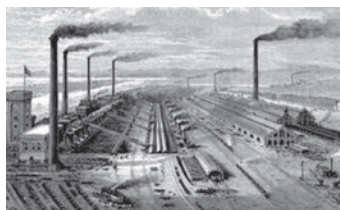
Инкишофи саноат. Дар ин давр саноати Британияи Кабир хеле тараққӣ кард. Соҳаҳои бофандагӣ, металлургия, мошинсозӣ, кон ҷойҳои аввалро ишғол намуданд.

Дар таърихи Англия «Ҷанги гулҳои сафед ва сурх» кай рӯй дода буд?

Дар оқибати мошинкунии истеҳсолоти соли 1816 дар Британия мошинҳо меҳнати дасти баробар ба 150 миллион одамро иҷро мекарданд. Ҳол он ки аҳолии Британияи Кабир он вақт 12 миллион нафарро ташкил мекард.

Дар асри XIX дар соҳаи истеҳсоли дастгоҳҳо дар мошинсозӣ баробари инқилоб ихтироъ рӯй дод. Инкишофи мошинсозӣ имконияти коркарди металлро дод. Акнун бо ёрии як мошин боз як мошини дигарро офаридан мумкин шуд. Тараққиёти саноати пайдо шудани соҳаи нави нақлиётро тақозо кард. **Соли 1825** дар Британияи Кабир дар **дунё бори**

**Инқилоби саноатӣ
дар Англия**

аввал роҳи оҳан сохта шуд. Ин ҳодиса ба ҳам пайвастании минтақаҳои гуногуни мамлакатро ва арзон шудани боркашониро таъмин намуд.

Дар оқибат соҳибони заводу фабрикаҳо бештар маҳсулотро мебаровадагӣ шуданд.

Оғози сохтмони роҳи оҳан дар навбати худ эҳтиёҷро ба чӯян, оҳан ва пӯлод зиёд кард. Соҳаи нави саноат-паровозсозӣ пайдо шуд. Ин боиси ташкил додани флоти тавоноии савдо ва ҷарбӣ шуд.

Асри XIX дар таърих ҳамчун асри истифодаи мошинҳои буғӣ дохил шуд. Ин тағйироти ҳаёти кишвар мавқеи Британияи Кабирро ҳамчун «ҳукмдори бахрҳо» боз ҳам мустақкам намуд. Дар ин замон дар кишварҳои истифодаи мошинҳо ва нуриҳои маъданӣ сар шуд. Сохтмони корхонаҳои калони саноатӣ давом дода шуд. Сохтмони роҳҳои оҳан ва корхонаҳои азими саноатӣ маблағи зиёдро талаб менамуд. Ин қудрати банкҳои тиҷоратиро боз ҳам боло бурд. Онҳо акнун дар миқёси байналмилалӣ фаъолият нишон медоданд.

Дар кишвар консентратсия шудани истеҳсолоти саноатӣ рӯй дод. Бори аввал дар таърихи ҷаҳон дар иқтисодиёти мамлакат пешқадами аз хоҷагии қишлоқ ба саноат гузашт. Британияи Кабир дар дунё ба мамлақати якуми саноатишуда табдил ёфт.

Ба поён расидани табaddулооти саноатӣ. Дар солҳои 40-уми асри XIX пешравиҳои босуръати саноат ва тараққиёти илму техника ба ҳодисаи навба поёнрасии табaddулооти саноатӣ оварда расонд. Зери ибораи «ба поёнрасии табaddулооти саноатӣ» оғози офаридани як мошин бо ёрии мошини дигар фаҳмида мешавад. Ин ҳодиса дар Британияи Кабир дар солҳои 40-уми асри XIX рӯй дод. Дар саноат мошини буғӣ қувваи асосӣ шуд. Ангиштсанг ба намуди муҳими сӯзишворӣ табдил ёфт.

Ислоҳоти парламент. Соли 1825 парламенти Британияи Кабир қонунро дар бораи манъи корпартоӣ қабул намуд. Ин қонун боиси норозигӣ дар байни коргарон шуд. Дар натиҷа масъалаи ислоҳоти парламент ба миён омад. Дар оқибат соли 1832 ислоҳоти парламент гузаронида шуда, тартиби интихобот тағйир ёфт.

- ◆ Солҳои 40-уми асри XIX ...
- ◆ Ба охир расидани табaddулооти саноатӣ...
- ◆ Соли 1816 ...
- ◆ Соли 1825 ...

Меҳнати бачагон дар Англия (солҳои 1815–1848)

Мувофиқи он ба марказҳои бузурги саноати аз парламент 144-то ҷой ҷудо карда шуд. Ҳамин тавр, буржуазияи саноати акнун аз нигоҳи сиёсӣ низ ҳукмронии худро мустаҳкам кард. Дар натиҷаи ислоҳот роли палатаи поёнии парламент дар ҳаёти сиёсии кишвар афзуд. Он ҳуқуқи назорати буҷети давлатро дар худ нигоҳ дошт. Ҷавобгарии ҳукумати Британияи Кабир фақат дар назди палатаи поёни муқаррар гардид. Агар палатаи поёни нисбат ба ҳукумат норозигӣ изҳор намояд, ба истеъфо рафтани ҳукумат маҷбури буд.

Парламенти нави баъди ислоҳот интихобшуда барои бачагони то 13-сола вақти кори 8-соатро муқаррар намуд, ба меҳнат ҷалб кардани бачаҳои то 9-сола манъ шуд.

Ислоҳоти парламент муборизаро барои ҳуқуқи интихобот пурра боз надошт.

Соли 1836 дар шаҳри Лондон «Ассосиатсияи кории мубориза барои ҳуқуқи умумии интихобот» таъсис ёфт. Он оид ба масъалаи васеъ кардани ҳуқуқи интихобот дар тӯли 12 сол се маротиба ба парламент **хартия** — баёния супурд. Ҳаракат барои ба ҳамаи мардон додани ҳуқуқи интихобот ба таърих бо номи «**ҳаракати чартистҳо**» дохил шуд.

Ин ҳаракат гарчанде шикаст хӯрд, ба интиҳоботи ояндаи парламент таъсир расонд. Соли 1867 ислоҳоти дуҷуми парламент гузаронида шуд. Тибқи он мардоне, ки дар шаҳрҳо хонаву ҷо дошта, дар хонадони алоҳида иқомат доранд, ҳуқуқи интиҳобот пайдо карданд.

Сиёсати хориҷӣ. Дар солҳои 50-уми асри XIX аз нигоҳи тараққиёти саноатӣ, миқёси савдо ва қудрат дар баҳр Британияи Кабир дар дунё ба мақоми аввал баромад.

Соли 1825 дар Британияи Кабир дар дунё бори аввал роҳи оҳан сохта шуд.

Дар солҳои 40-уми асри XIX дар Британияи Кабир табaddулоти саноати ба охир расид.

Соли 1836 дар шаҳри Лондон «Ассосиатсияи кории мубориза барои ҳуқуқи умумии интиҳобот» таъсис ёфт.

Ин қудрат ба он имконияти боз ҳам мустақкам кардани ҳумкронии мустамликавӣ бар дигар давлатҳо ва васеъкунии онҳоро дод. Ҳукумати англис ба сохтани базаҳои ҳарбии баҳрии пурзӯр дар минтақаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими дунё ва ба итоат даровардани ҳудудҳои таъягоҳӣ эътибори алоҳида дод.

Дар асри XVIII ва нимаи якуми асри XIX дар роҳҳои баҳрӣ ва роҳҳои аз байни уқёнусҳо гузаранда як қатор пунктҳои таъягоҳӣ истило карда шуданд. Айнан ба ҳамин базаҳои ҳарбӣ ва бартарии калони флоти ҳарбӣ таъя карда, Британияи Кабир дар миёнаҳои асри XIX ба давлати бузургтарини мустамликавӣ табдил ёфт. Ҳиндустон дар байни мустамликаҳои Британияи Кабир аз ҳама калон буд, дар он 300 миллион аҳоли (аз аҳолии Британия 10 баробар зиёд) иқомат мекард.

«Мустамликаҳои сафед». Британияи Кабир дар сиёсати мустамликавии худ ба «колонияҳои сафед» низ эътибори калон дод. Ҳудудҳои Америка, Африка ва Австралия, ки аз тарафи одамони аз Британияи Кабир ва дигар кишварҳои Европа омада аз худ шуда буданд, номи «Мустамликаҳои сафед»-ро гирифтанд. Канада, Австралия, Зеландияи нав аз қабиле он мустамликаҳо буданд. Ин мустамликаҳо барои худидоракунии мубориза мебуданд. Ин мубориза, хусусан, дар Канада бошиддат давом кард. Дар натиҷа, Британияи Кабир маҷбур шуда, ба Канада мақоми доминион дод.

Асри XIX аз бисёр ҷиҳат асри Британияи Кабир шуд. Дар ин ҷо бори нахуст асосҳои давлати ҳуқуқӣ ва ҷамъияти шахрвандӣ гузошта шу-

данд. Пешрави илму техника боиси табаддулоти саноатӣ шуд ва Англия ба «устохонаи дунё» табдил ёфт. Англисҳо ҷангҳои доимӣ бурда, империяи бузургро ба вучуд оварданд, ки чоряк қисми аҳолии Замиро як карда буд.

Истеъфо (барканор аз вазифа) – аз лавозим рафтан.

Концентратсия (як, марказӣ) – дар як ҷо ҷамъ шудани ягон чиз.

Доминион – кишвар, ҳудуде, ки ҳудашро худ идора мекунад.

1. Дар бораи пеширафти саноатии Британияи Кабир ва оқибатҳои он чиҳоро доништа гирифтед?
2. Мазмуни иборати «Ба поёнрасии табаддулоти саноатӣ»-ро шарҳ диҳед.
3. Мубориша барои ислоҳот дар Британияи Кабир чӣ гуна анҷомид?
4. Оид ба давлати бузургтарини мустамликавӣ будани Британияи Кабир мисолҳо оваред.

Супориши кори эҷодӣ

Матни мавзӯро дар асоси ҷадвали «Insert» таҳлил кунед ва рӯзномаи ду қисмӣ созед.

Аз интернет истифода бурда, ба давлати Британияи Кабир дар асри XIX сайёҳати виртуалӣ ташкил кунед. Таассуротатонро ба дафтратон қайд кунед.

Мавзӯи 21-ум: ФРАНСИЯ ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Империяи якум дар Франция (1804–1814). Баъди табаддулоти давлатии соли 1799 Наполеон лавозими Консули аввалинро гирифт. Баъд тамоми умр ба консулӣ интиҳоб шуд. Соли 1804 Сенат ӯро «Императори франсузҳо Наполеони I» эълон кард. Ҳамин тавр, дар Франция монархия аз нав барпо шуд. Аммо ин монархия на ба ашрофзодагон, балки ба буржуазия хизмат мекард.

Дар Франция кай монархияи табақавӣ, яъне давлати мутамарказе, ки ба ҷамъи намоёндагони табақаҳо таъяс мекунад, ташаккул ёфт?

Дар замони императори якум дар натиҷаи ҷангҳои Наполеон ҳудудҳои империя васеъ шуд. **Соли 1805 дар ҷанги Аустерлиц** Наполеон бар

Ҷанги Аустерлиц

лашқари муттаҳидаи асосан аз армияи Россия ва Австрия иборат ғалабаи ҳалқунандаро ба даст овард. Дар ҷанги зидди Наполеон императорони Россия ва Австрия Александри I ва Франси II иштирок карданд.

Наполеон аз ин ҷанг рӯҳбаланд шуда, нисбат ба Британияи Кабир «муҳосираи қитъавӣ» эълон кард. Тибқи он тамоми давлатҳои тобеи Наполеон бо Британияи Кабир набояд савдо кунанд. Мақсади Наполеон бо ҳамин роҳ тобеъ кардани Британияи Кабир буд.

Соли 1807 Россия низ бо Наполеон Шартномаи сулҳ ва иттифоқиро баста, ҳамаи ғалабаҳои Франсияро дар Европа эътироф кард. Тибқи шартнома Россия ўҳдадор шуд, ки бо Британияи Кабир алоқаашро қанда, ба муҳосираи қитъа ҳамроҳ мешавад.

Аммо Наполеон бо муҳосираи қитъавиаш бар зидди Британияи Кабир ба мақсад нарасид. Аҳоли аз ҷангҳои доимӣ хаста шуд, дар кишвар норозигӣ, дар ҳудудҳои истилошуда ҳаракати миллию озодихоҳӣ оғоз ёфтанд.

Барои пахши эътирозҳо ба Наполеон як ҷанги ғолибона зарур буд. Аз ин рӯ вай бар зидди Россия ҷанг сар карда, ғалабаашро ба нақша гирифта буд.

◆ Соли 1799...

◆ Даври империяи якум-ин...

◆ Соли 1804...

◆ Соли 1825...

Чанги зидди Россия. Соли 1812 Наполеон бар зидди Россия чанг сар кард. Чанг дар таърихи Россия бо номи «Чанги ватанӣ» дохил шуд. Чанги ҳалқунандаи байни лашкарҳои ду давлат 7-уми сентябри соли 1812 дар деҳаи Бородино назди Москва шуда гузашт. Дар чанги Бородино аз ҳар ду тараф талафот зиёд шуд. Наполеон Москваро ишғол кард. Аммо лашкари вай бенизомӣ карда, аскарон ба тороҷгарӣ гузаштанд. Дар лашкар рӯҳи чанговарӣ намонд.

Наполеон маҷбур шуд Москваро тарк намояд. Армияи Россия бо сарвари М.И. Кутузов франсузҳои ақибнишастаро таъқиб карда, ба он талафоти калон расонид.

Афтидани империя. Чанги байни лашкарҳои муттаҳидаи кишварҳои Европа бо армияи Наполеон дар остонаи Лейпсиг соли 1813 ба амал омад. Дар ин чанги номи «Чанги халқҳо»-ро гирифта лашкари Наполеон шикаст хӯрд.

Соли 1814 лашкари иттифоқчиён ба шаҳри Париж даромад. Наполеон аз тахт даст кашид. Иттифоқчиён ўро ба ҷазираи Элба бадарға карданд. Ҳамин тавр, империя афтид.

Давлатҳои иттифоқчи дар Франция оид ба барпо кардани ҳокимияти сулолаи бурбонҳо қарор намуданд. Додари шоҳ Людовики XVI, ки дар солҳои инқилоб қатл шуда буд, Людовики XVIII бо қарори Сенат ба тахт нишаст. Иттифоқчиён ба Франция шартномаи сулҳ имзо карданд. Мувофиқи он Франция аз ҳамаи ҳудудҳои, ки Наполеон забт карда буд, маҳрум шуд.

Чанги Ватерлоо. Аммо вазъияти дохилии Франция мураккаб шуда мерафт. Ашрофзодагони кӯҳна ҷорӣ намудани тартиботи феодалӣ ва монархияи мутлақ, инчунин молу мулкашонро, ки аз даст дода буданд, талаб менамуданд. Аъёнҳои нави дар замони Наполеон бойшуда ва афсарони аз армия рафта низ норозӣ буданд.

Наполеони ин замон дар бадарғабуда аз вазъият истифода бурдани шуд. Ў моҳи марти **соли 1815 аз Элба** ба ҷануби Франция омад. Лашкари иборат аз 30 ҳазор нафар, ки Людовики XVIII ба чанг фиристода буд, ба тарафи Наполеон гузашт.

Наполеон шаҳри Парижро гирифта, ба тахт нишаст. Аммо ин дафъа ў ҳокимиятро ҳамагӣ 100 рӯз идора кард. Давлатҳои иттифоқчи (Брита-

Ҷанги Ватерлоо

ниязи Кабир, Голландия ва Пруссия) лашкари калонро зидди Наполеон фиристоданд. Ҷанги ҳалқунандаи ду тараф дар деҳаи Ватерлоо (ҳоло дар ҳудуди Белгия) ба амал омад. Он ба таърих бо номи «**ҷанги Ватерлоо**» дохил шуд.

Наполеони бори дуюм аз тахт рафта, акнун ба ҷазираи дури Еленаи Муқаддас бадарға карда шуд ва дар он ҷо соли 1821 вафот кард. Дар Франция ҳокимияти бурбонҳо аз нав барпо шуд.

Конгресси Вена. Давлатҳои ғолиб конгресс даъват карданд. Ин конгресс солҳои 1814–1815 дар пойтахти Австрия шаҳри Вена шуда гузашт. Мақсади асосии конгресс бар манфиати давлатҳои ғолиб тақсим кардани Европа буд.

Бино ба ҳуҷҷати хотимавии конгресс ҳудуди Франция дар сарҳади соли 1789 монда шуд. Дар Европа таъсири Британияи Кабир ва Россия пурзӯр шуд.

7-уми сентябри соли 1812 ҷанги Бородино шуда гузашт.

Соли 1813 дар останаи Лейпсиг «Ҷанги халқҳо» ба амал омад.
Соли 1821 Наполеон вафот кард.

Дар айни вақт Конгресси Вена **баёнияро** (декларатсия) оид ба манъи савдои ғуломони сиёҳпӯст қабул кард.

«**Иттифоқи муқаддас**». Бо мақсади муборизаи яққоя зидди инқилобҳои эҳтимоли дар Европа соли 1815 дар конгресси Вена монархҳои се давлат-Россия, Австрия ва Пруссия иттифоқ таъсис доданд, ки бо номи «Иттифоқи муқаддас» ба таърих дохил шуд.

Монархияи июли дар Франция. Барпошавии империяи дююм. Соли 1824 Людовики XVIII вафот кард. Тахтро додараш Карли X гирифт. Ӯ барои мустақам кардани ҳокимият, соли 1830 парламенти кишварро пароканда кард ва маҳдуд намудани ҳуқуқи интихоботи шаҳрвандонро маълум сохт. Ин боиси сар задани инқилоб дар шаҳри Париж шуд. Иштирокчиёни он буржуазия, коргарон, ҳунармандон ва донишҷӯён буданд. Мақсади инқилоб барпокунии республика дар Франция буд.

Шоҳи Франция Карли X аз инқилоб тарсида, ба хориҷа гурехт. Ҳокимият ба дасти буружазӣ калон-банкирҳо, саноатчиён ва заминдорони калон гузашт. Онҳо хеши бурбонҳо Луи Филиппро ба тахт шинонда, ҳамин тариқ монархияро нигоҳ доштанд. Ин ҳодиса моҳи июли соли 1830 ба амал омад, аз ин рӯ ба таърих бо номи «Монархияи июли» дохил шуд. Дар даври он Конститутсияи нав қабул карда шуд. Дар **конститутсия** озодии суҳан, матбуот, ҷамъомадҳо эълон шуд. Барои интихобкунандагон сензи сол ва мулк кам карда шуд.

Аммо аҳволи коргарон ва деҳқонон вазнин шуда монд. Шӯришҳои онҳо бераҳмона паҳш карда мешуданд.

◆ Соли 1815 ...   ◆ Монархияи июли – ин ...
◆ Соли 1824 ...

Инқилоби соли 1848. Зимистони соли 1846 дар Франция хеле хунук омад, ғаллаи тирамоҳӣ нобуд шуд. Дар оқибати он нархи озуқаворӣ, пеш аз ҳама нон хеле баланд шуд.

Зиёда аз ин, дар натиҷаи зимистони қаҳратун дарахтони тутро хунук зад, саноати бофандагии вобаста ба пилла ба инқироз дучор омад ва бекорӣ авҷ гирифт.

Ин гуна вазъият ба пастравии истехсолот, беқурб шудани пул оварда расонд. Дар натиҷаи пӯшидашавии корхонаҳо ва ихтисор шудани ҷои корӣ бекорӣ авҷ гирифт. Ҳамин тариқ, барои оғози инқилоб шароит пухта расид.

Ниҳоят, моҳи феввали соли 1848 дар таърихи Франция боз як инқилоб рӯй дод.

Дар муддати кӯтоҳ ҷойҳои муҳими Париж, муассисаҳо ба дасти шӯришгарон гузашт. Шоҳ Луи Филипп аз тахт даст кашида, ба Британияи Кабир гурехт. Шӯришгарон қасри шоҳро ишғол карда, тахти онро оташ заданд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи инқилоби феввалии соли 1848 монархияи Июль сарнагун шуд. 25-уми феврал Франция Республика эълон шуд. Ин дар таърихи Франция республикаи дуумин аст. Парламенти кишвар ҳукумати муваққатӣ таъсис дод.

Ҳукумати нав озодии матбуот, намоишҳоро эълон намуд. Инчунин ба ҳамаи мардоне, ки 21 солро пур кардаанд, ҳуқуқи нтихобот дод.

Зимистони соли 1846 дар Франция хеле хунук омад, галлаи тирамоҳӣ нобуд шуд.

25-уми феввали соли 1848 Франция Республика эълон шуд.

Империяи дуум. Дар мамлакат ҳукумате зарур буд, ки тартиботро ҷорӣ намояд. Аз ин сабаб табақаҳои ҳукмрон оид ба ҷорӣ кардани лавозими президентии дорои ваколатҳои калон қарор намуданд.

Декабри соли 1848 ҷияни Наполеон Бонопарт Луи Наполеон Бонопарт Президенти Франция интихоб шуд. Аз нав ташкил кардани империяи Франция мақсади асосии вай буд.

2-юми декабри соли 1852 ӯ худро бо номи Наполеони III императори Франция эълон намуд. Ҳамин тариқ, дар Франция Империяи дуум барқарор шуд. Гарчанде Наполеони III «Империя-сулҳу осоиш» гуфта буд. Франция дар чандин ҷангҳо иштирок кард. Дар оқибати шикастхӯрӣ дар яке аз ин ҷангҳо Империяи дуум сарнагун шуд.

Дар асри XIX ягон халқ мисли франсузҳо бештар дар ҷанг иштирок накардааст, ягон миллате дар Европа чун франсузҳо инқилоби бештар надидааст. Дар натиҷа, дар охири асри XIX Франция ҳарчанд ба сафи давлатҳои қудратманди дунё дохил шуда буд, бинобар инқилобҳои ҷангҳо талафоти бисёр дид, суръати тараққиёташ суст шуд.

Контрибуция — товоне, ки давлати дар ҷанг мағлубшуда барои баровардани қусури ҷанг медиҳад.

Сенз — шартҳои маҳдуд кардани истифода аз ҳуқуқи интихоботи шаҳрвандон. Онҳо сензҳои мулкӣ, синну сол, ҷинс ва монанди инҳо шуданашон мумкин.

1. *Империяи якум дар Франция чӣ гуна ба вучуд омад?*
2. *Дар конгресси Вена кадом масъалаҳо ҳал шуданд?*
3. *Оид ба инқилоби феврили соли 1848 ва оқибатҳои он чиҳоро доништа гирифтед?*
4. *Империяи дуюм дар Франция чӣ гуна барпо шуд?*

Супориши кори эҷодӣ

Дар мавзӯи «Сабабҳои ҳалокати империяи якум» эссе нависед.

Чиҳатҳои мусбӣ ва манфии Империяи якум ва дуоими Францияро дар асоси нақшаи Т таҳлил кунед ва ба дафтартон нависед.

Мавзӯи 22-юм: ГЕРМАНИЯ ВА ИТАЛИЯ ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Сабабҳои сар задани инқилоб дар Германия. Сабаби асосии инқилоби Германия роҳи пешравии капиталистиро гирифтани тартиботи Ас-римиёнагии феодалӣ буд. Дар натиҷаи он дар Германия ҳанӯз парокандагии феодалӣ ҳукм меронд. Бинобар ин бозори ягонаи умумӣ ба вучуд наомад. Истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ аз дигар мамлакатҳо ақиб монда буд. Идоракунии давлатии бар зӯри асосёфта ҳар гуна озодфикриро таъқиб менамуд. Ин омилҳо боиси пухта расидани вазъияти инқилобӣ шуданд. **Мақсади асосии инқилоб барҳам задани парокандагии сиёсӣ ва тартиботи феодалӣ дар Германия буд.** Ба инқилоб қисми мўътадили буржуазияи тарафдори монархияи конституциявӣ раҳбарӣ мекард.

Дар асрҳои миёна дар Германия кай қувваҳои истеҳсолкунанда боло рафтанд?

Инқилоби соли 1848. Инқирози иқтисодие, ки соли 1847 давлатҳои Европаро фаро гирифта монд, Германияро дар канор намонд. Ин ин-

қироз ба афзоиши бекорӣ, пастравии музди кор оварда расонд. Нархи наво, хусусан ба маҳсулоти озуқаворӣ боло рафт. Мардуми гурусна ба кӯча баромад. Зери таъсири инқилоби моҳи феврала соли 1848 дар Франция дар Берлин шӯриш сар шуд. Кӯчаҳои Берлин бо баррикада ихота шуданд.

Шабонгоҳон ҷангҳои шадид давом карданд. Дар чунин шароит шоҳи Пруссия роҳи муросоро ҷуста, ба интиҳоботи Маҷлиси миллат (парламент) ва таҳияи конститутсия ваъда дод. Ҳокимияти шоҳ вазъияти сиёсиро каме нармтар карда, ба паҳш шудани инқилоб ноил шуд, аммо инқилоб бе асорат намонд.

Соли 1848 дар шоҳии Пруссия ҷорӣ шудани конститутсия худ як воқеаи муҳими сиёсӣ буд.

Камилло Кавур

Муттаҳид шудани Италия. Соли 1861 шоҳии муттаҳидаи Италия ташкил ёфт. Зарурияти боз ҳам инкишоф додани капитализм ба охир расонидани ҷараёни муттаҳидшавии кишварро тақозо мекард. Бидуни он ҳолат Италия дар Европа мавқеи худро ёфта наметавонист. Ягонагии забон ва маданият ба Италия имконияти муттаҳид шуданро дод. Сарвазир **Камилло Кавур** сиёсатмадори дурандеш, ислохотгари мўътадил ва тарафдори монархияи конститутсиявӣ буд.

К. Кавур бо Франция дар масъалаи муборизаи зидди Австрия шартнома бааст. Лашкари Австрияро мағлуб намуд ва шартномаи сулҳро имзо кард. Аммо Ситилия ва шоҳии Неапол такягоҳи парокандагии сиёсии Италия шуда монданд.

Тарафдори ашаддии муттаҳидкунии Италия, қаҳрамони халқ **Чузеппе Гарибалди соли 1860** бо қувваҳои ҳарбиаш ба ҷазираи Ситилия фаромада омад. Омма ӯро ҳамчун наҷотбахш пешвоз гирифт. Шаҳри Палермои Ситилия ишғол шуд. Баъд лашкари Ч. Гарибалди ба Неапол юриш кард. Лашкари Неапол ҳам торумор шуд ва ба шоҳии он хотима гузошта шуд.

Хизмати се шахсияти бузург барои муттаҳидкунии Италия беқиёс аст. Инҳо сарвазир К. Кавур, қаҳрамони халқӣ, ки дар ҷангҳои миллию озодихоҳии кишварҳои Америкаи Лотинӣ ном баровардааст — Ч. Гарибалди ва раҳнамои ҷамъияти «**Италияи ҷавон**» Чузеппе Мадзини мебо-

шанд. Дар адабиёти бадеи бо назардошти хизматҳои ин се нафар қаҳрамони миллии дар як шудани Италия онҳоро бо «Ақлу заковат, чон ва шамшери Ватан» қиёс мекунамд.

Соли 1847 дар Германия бӯҳрони иқтисоди рӯй дод.

Соли 1861 шоҳии муттаҳидаи Италия ташкил ёфт.

Хизмати се шахсияти бузург: Камилло Кавур, Чузеппе Гарибалди, Чузеппе Мадзини барои муттаҳидкунии Италия беқиёс аст.

Дар кишвар монархияи конституциявӣ қарор ёфт ва парламенти дупалатадор (Сенат ва Палатаи депутатҳо) ҷорӣ гардид. Соли 1866 вилояти Венетсияи зери таъсири Австрия, соли 1870 бошад, шаҳри Рими тобеи Франция ба шоҳии Италия баргардонида шуд. Ҳамин тариқ, ба давлати ягона муттаҳидшавии Италия поён ёфт.

Мубориза барои муттаҳидкунии Германия.

Дар Германия низ табақаҳои пешқадами ҷамъият барои муттаҳид кардани миллии мубориза мебуданд. Дар ин ҷо низ тамоми масъулиятро яке аз давлатҳои зиёди дар Германия мавҷудбуда бояд бар зимма мегирифт. Ин шараф насиби Пруссия шуд. Пруссия ин замон яке аз давлатҳои қудратманди империяи Германия буд.

Арбоби намоёни он давр **Отто фон Бисмарк** канслери шоҳӣ буд. Ӯ ба ҷараёни таърихӣ ба давлати ягона муттаҳид кардани Германия раҳбарӣ кард.

Баъди ғалабаи таърихӣ Пруссия бар Австрия дар соли 1866 Бисмарк ба имзои шартнома оид ба ташкили Иттифоқи Пруссия ва Германияи Шимолӣ муваффақ шуд.

Бисмарк лавозими канслери иттифоқ — Бундесканслерро ишғол кард. Бисмарк дар муддати кӯтоҳ бо ёваронаш конституцияи иттифоқи Германияи Шимолиро тартиб дод.

Баъзе тағйироти матнҳои асосиро ба инобат нагиранд, ин конституция дар муддати беш аз 50 сол, то вақти қабул шудани Конституцияи Республикаи Германия дар Веймар (соли 1919) амал кард.

Отто фон Бисмарк

Германияи ба якчанд давлатҳои майда тақсимишуда дар асри XIX ба давлати замонавии қисми калони миллати немисро муттаҳидкарда табдил ёфт. Дар охири аср Германия аз қатори давлатҳои мутараққӣ ҷой гирифт.

Италия баъди муттаҳид шудан роҳи монархияи конституциониро пеш гирифт. Тараққиёти сусти бозори дохилӣ доираҳои ҳукмронро ба истилогарӣ, барои ташкили империяи мустамликавӣ роҳнамун мекард.

◆ Соли 1848 ...
◆ Соли 1861 ...

◆ Соли 1848 шоҳии Пруссия ...
◆ Отто фон Бисмарк ...

Дар роҳи муттаҳид кардани Германия монеаи асосии хориҷӣ Франция буд. Пруссия дар ҷанги зидди он тайёргарии тайёрии ҷиддӣ медид.

Буржуазияи мўътадил — қисми буржуазияе, ки тарафдори муросо, бо роҳи сулҳомез ҳал кардани муаммоҳо, барои созиш намудан бо табақаҳои ҳукмрон кўшиш мекунад.

1. Дар бораи сабабҳои инқилоби Германия ва мақсади асосии он чӣхоро дониста гирифтед?
2. Кадом хусусияти мақсади асосии инқилоби Италия аз мақсади асосии инқилоби Германия фарқ мекунад?
3. Шоҳии муттаҳидаи Италия чӣ гуна ташкил ёфт?
4. Дар бобати ба давлати ягона муттаҳид кардани Германия роли сарвазири Пруссия Бисмаркро қайд намоед.

Супориши кори эҷодӣ

Бо ёрии диаграммаи Venn умумият ва фарқияти таърихи Германия ва Италияро таҳлил карда, дар дафтарадон нависед.

Аз интернет истифода бурда, ба давлати Германия ва Италияи солҳои 40–60-уми асри XIX сайёҳати виртуали ташкил кунед. Таассуротатонро ба таври хронологӣ дар дафтарадон қайд кунед.

Мавзӯи 23-юм: РОССИЯ ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Хусусиятҳои ба худ хоси ҳаёти иқтисодӣ. Тартиботи крепостной дар Россияи подшоҳӣ дар роҳи тараққиёти ҷамъият монеа шуда буд. Дар ҳоле, ки дар давлатҳои Европавӣ Фарбӣ ва ШМА саноати мошинишу-

да равнақ меёфт, дар Россия ҳанӯз истеҳсолоти мануфактурӣ ҳукмрон буд. Дар соҳаи кишоварзӣ ҳанӯз қоидаҳои сохти крепостноии Асримиенагӣ амал мекард ва ба садди асосии тараққиёт табдил ёфта буд.

Дар давлати Руси Киеви дини насронӣ кай қабул шуда буд?

Муборизаи зидди самодержавие ва сохти крепостной. Пас аз ғалаба дар ҷанги Францияю Россия дар соли 1812 дар Россияи подшоҳӣ тартиботи идоракунии самодержавие ва ҳуқуқи крепостной боқӣ монд. Ин ҳолат одамони пешқадами Россияи подшоҳиро ба ҳаракат овард. Онҳо ватанашонро дар сафи давлатҳои пешқадами Европа дидан мехостанд. Онҳо нағз медонистанд, ки сохти мавҷудаи Ватанро дигар накарда, орзуҳои ватанашонро ҷомаи амал пӯшонида наметавонанд.

Онҳо бар зидди самодержавие ва ҳуқуқи крепостной бо барномаи аниқ муборизаро саркарданд. Ин мубориза дар таърихи Россия бо номи «**Ҳаракати декабристон**» даромадаст. Декабристон фарзандони ашрофон буданд. Як гурӯҳи онҳо тарафдори дар Россия барпо кардани республика бошанд, дуюмӣ хоҳиши ташкили монархияи конституциявӣ буданд.

Декабристон дуто ҷамъияти махфӣ ташкил карданд. Яке аз онҳо «**Ҷамъияти ҷанубӣ**», дигаре «**Ҷамъияти шимолӣ**» ном дошт. Ҳар ду ҷамъият ҳам лоиҳаи конституцияи Россияро таҳия карданд. Арбоби намоёни «Ҷамъияти ҷанубӣ» иштирокчии Ҷанги ватанӣ **Павел Пестел** буд.

Лоиҳаи таҳиякардаи ӯ «Ҳақиқати Рус» ном дошт. Дар лоиҳа барҳам задани самодержавие, ҳуқуқи крепостной ва дар Россия ҷорӣ кардани низомии идоракунии республика дар назар дошта шуда буд. «Вечеи халқ» чун парламенти Россия пешниҳод шуд.

Дар «Ҷамъияти шимолӣ» лоиҳаи конституцияро **Никита Муравёв** таҳия карда буд, дар он дар Россия монархияи конституциявӣ мақбул дониста шуда буд. Вечеи халқии иборат аз ду палата (парламент) ҳам-

Павел Пестел

Никита Муравёв

чун органи қонунгузори олий, ки дар асоси сензи мулк интиҳоб мешуд, тавсия гардид.

Деҳқонон ба мақсадҳои худ фақат бо шӯриши мусаллаҳона расидан мумкин, гуфта, ба он тайёри медиданд. Шӯриш дар рӯзи маросими ба тахт нишастани Николаи I-додари императори вафоткарда Александри I муқаррар шуда буд.

Шӯриш бояд аз тарафи қисми ҳарбии ба декабристон содиқ амалӣ мешуд. Шӯриш 14-уми **декабри соли 1825** сар шуд, аммо бо ноқомӣ анҷом ёфт ва онро қувваҳои ҳарбии ба император содиқ пахш карда шуд.

Панҷ нафар раҳбарони ҳаракати декабристон, аз ҷумла П. Пестел ва Н. Муравёв ба дор овахта шуданд, аксари дигарон ба Сибир бадарға гардиданд. Аммо ҳаракати декабристон барабас нарафт. Ҷояҳои пешқадами онҳо ба пеш гузошта дер вақт табақаҳои пешқадами ҷамъияти Россияро дар муборизаи зидди самодержавие ва ҳуқуқи крепостной илҳом дод.

Баъди пахши шӯриши декабристҳо дар кишвар реаксия сар шуд. Ҳар кадом намуди эътироз, озодфикрӣ аз тарафи ҳукумат бераҳмона таъқиб мешуд. Хусусан, намояндагони фаъоли адабиёти рус зери таъқиби саҳт гирифта шуданд.

Пӯсидани ҳуқуқи крепостной. Дар ҷанги Қрими солҳои 1853–1856 Россия ба мағлубият дучор шуд. Ин мағлубияти оқибати ночории иқтисодии Россия буд. Дар Россия соҳти крепостной кайҳо боз садди асосии тараққиёт шуда буд. Файр аз ин мағлубият нишон дод, ки то даме ҳуқуқи крепостной бекор нашавад, дар Россия капитализм ҳеҷ гоҳе тараққӣ нахоҳад кард.

Александр II

Бо мақсади пахши мавҷи эътирози пуршиддат дар кишвар император **Александри II 19-уми феввали соли 1861 Қонун «Дар бораи бекор кардани ҳуқуқи крепостной»-ро** имзо кард.

Бино ба қонун деҳқонони крепостной шахсан озод шуданд. Акнун деҳқононро харидан, фуруҳтан ё ба ягон кас ҳадя кардан манъ шуд.

Деҳқон минбаъд метавонист бе рухсат оила созад, ба таври мустақил шартнома, созишномаи савдо имзо кунад, мулк харида, онро мерос гузорад ва дигар ҳуқуқҳоро дошт.

Соли 1812 Россия дар ҷанги Францияю Россия ғалаба кард. Декабристон дар Россия дуто ҷамъияти махфи – «Ҷамъияти ҷануби» ва «Ҷамъияти шимолӣ» ташкил карданд.
19-уми феввали соли 1861 дар Россия Қонун «Дар бораи бекор кардани ҳуқуқи крепостной» имзо шуд.

Ҳукумат деҳқонро озод карда, ба додани замин маҷбур буд. Агар ҷунин намекард, газаби халқ авҷ гирифтаниш аниқ буд. Файр аз ин, асосан деҳқонон андоз месупурданд. Замини ба деҳқонон додашуда замини чек ном гирифт. Ҳукумат манфиати помешикҳоро низ ба назар гирифт.

Аз ҷумла, помешик аз се як қисми замини дар ихтиёраш бударо 1/3, дар ҳудудҳои ҷўл қисми 1/2-ро нигоҳ дошта метавонист. Файр аз ин, деҳқон то ин дам аз ҳудудҳои дар қарори ҳукумат пешбинишуда истифода бурда омада бошад, замини зиёдатӣ ба помешик гузаронида мешуд. Ин заминҳоро «отрезок» мегуфтанд.

Деҳқон барои соҳибӣ намудани замини додашуда «викуп» бояд месупурд. Аммо деҳқон барои «викуп» пул надошт. Онро давлат меод. Деҳқонон ин қарзо дар тўли 49 сол бо фоизаш бояд меоданд.

Аҳамияти таърихӣ ислоҳот. Соли 1861 дар натиҷаи ислоҳот ҳуқуқи крепостной барҳам хўрд. Аммо ислоҳот деҳқонро якбора озод накард. Асорати крепостной дер давом кард. Дар натиҷа капитализм дар хоҷагии қишлоқи Россия хеле оҳиста инкишоф ёфт. Дар ҳар сурат ислоҳот аҳамияти буруги таърихӣ дошт. Ҷунонҷӣ, деҳқонон ба озодии шахсӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандӣ соҳиб гаштанд. Барои мустақкамшавии муносибатҳои капиталистӣ дар иқтисодиёт имконият васеъ шуд. Гарчанде дер бошад ҳам, мисли дигар давлатҳо табаддулоти саноатӣ идома ёфт.

Сиёсати хоричӣ. Россия мисли дигар давлатҳои бузург дар асри XIX ҷангҳои истилогаронаро бас накард.

Аз ҷумла, баъди ҷангҳои тўлонӣ, соли 1864 тамоми Кавказ ба таркиби Россия даромад. Акнун барои забти Осиёи Миёна ҳаракатҳои ҳарбиро сар кард.

- ◆ 14-уми декабри соли 1825... ◆ 19-уми феввали соли 1861...
- ◆ Викиуп –... Соли 1864...
- ◆ Солҳои 1853–1856...

Соли 1867 дар ҳудудҳои истилошудаи хонии Қўқанд ва аморати Бухоро генерал-губернатории Туркистон ташкил шуд.

Соли 1867 Россия Аляскаи ба ҳудудҳои мансубро ба ШМА фурӯхт. Ҳамин тавр, Россия дар сиёсати хориҷиаш ба таъҷибҳои ШМА-и тоҷикон пузурӯшуда умед баста буд.

Маданият. Дар соли 1800–1870 дар ҳаёти маънавии Россия дигаргунӣ азим рӯй доданд. Айнан дар ин солҳо Россия дар ҷойҳои болоии маданияти ҷаҳон меистод. Намояндагони машҳури адабиёти рус Александр Сергеевич Пушкин, Лев Николаевич Толстой, Фёдор Михайлович Достоевский дар ин давр эҷод карданд. Асарҳои бо маҳорати баланд навиштаи онҳо олами маънавии халқи русро ба дунё шиносонд. А.С. Пушкин ба забони адабии замонавии рус асос гузошт. Асарҳои ӯ аз қабилҳои «Руслан ва Людмила», «Асири Кавказ», «Евгений Онегин», «Духтари капитан» на фақат ҳаёти Россия, балки бойгарии забони русиро намоянда кард.

Эҷодиёти А.С. Пушкин ба инкишофи минбаъдаи адабиёти рус таъсири бузург гузошт. Дар асарҳои «Бачагӣ», «Казакҳо», «Ҷанг ва сулҳ»-и Л.Н. Толстой, «Ҷиноят ва ҷазо», «Телба»-и Ф.М. Достоевский ҳаёти халқи рус, дунёи ботинии одамон бо маҳорати том ошкор карда шудаанд. Инчунин, асарҳои шоирон ва нависандагони асри XIX, мисли Михаил Юревич Лермонтов, Николай Василевич Гогол, Иван Сергеевич Тургенев низ машҳури дунё гаштанд.

Санъати мусиқии руси ин давр бо номи оҳангсози бузург Михаил Иванович Глинка ва Пётр Ильич Чайковский вобаста аст. Эҷоди М.И. Глинка дар нимаи якуми асри XIX қўллаи баланди маданияти мусиқии рус буда, он ба мусиқии классикии рус асос гузошт. Асари машҳури вай операи «Руслан ва Людмила» мебошад. Инкишофи минбаъдаи санъати мусиқии рус зерин таъсири М.И. Глинка ташаккул ёфт.

П.И. Чайковский намояндаи бузурги маданияти асри XIX-и рус, даҳҳои санъати мусиқӣ аст. Операҳои «Евгений Онегин», «Зебодухтари хоб», «Шелкунчик» ҳанӯз низ аз саҳнаҳои театрҳои ҷаҳон ҷой гирифтаанд. Дар ин замон рассомони машҳур Силвестр Федосийевич Шедрин, Карл Павлович Брюллов ва Илья Ефимович Репин эҷод кардаанд. Дар

эҷодиёти онҳо табиати бои Россия ва олами ботинии инсонҳои рус инъикос ёфтаанд.

Муваффақиятҳои маданияти рус ба Россия барои ишғол намудани ҷояш аз қатори давлатҳои пешқадам имкон дод.

Сарфи назар аз он, ки Россия дар Даври нав ба муваффақиятҳои муайян ноил шуд, дар солҳои 70-уми асри XIX он чун давлати ақибмондатарини Европа буд. То соли 1861 боқӣ мондани сохти крепостной ва мавҷудияти сохти сиёсӣ, ки сарди роҳи ташаббускорӣю табдиркорӣю одамон мешуд, сабабҳои ақибмондагӣ буданд.

Викуп – харида гирифтани замин аз тарафи деҳқонон баъд аз озод шудан аз крепостной.

Қувваҳои реаксия – қувваҳои, ки ғояҳои пешқадамро таъқиб карда, барои нигоҳ доштани тартиботи кӯҳна, ё барқарор кардани онҳо мекушанд.

Самодержавие – ҳокимияти номаҳдуди ҳукмдорони Россия.

Бадарға – ба дигар ҷо фиристодан ҳамчун ҷазо.

1. *Аз матн сабабҳои ақибмонии иқтисодии Россияро аз кишварҳои Европайи Фарбӣ аниқ кунед.*
2. *Ҳаракати декабристон дар назди худ чӣ мақсадҳо гузошта буд?*
3. *Оид ба реаксияи дар Россия ҳукмрон чӣҳо медонед?*
4. *Чаро доираҳои ҳукмрони Россия барои бекор кардани ҳуқуқи крепостной маҷбур шуданд ва онро чӣ гуна амалӣ намуданд?*

Супориши кори эҷодӣ

Дар асоси технологияи Т ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи ҷараёнҳои ҳоси таърихиро дар тараққиёти давлати Россия дар асри XIX таҳлил кунед ва ба дафтаратон нависед.

Аз интернет истифода бурда, ба давлати Россияи солҳои 40–60-уми асри XIX сайёҳати виртуалӣ ташкил карда, воқеаҳои таърихӣю омӯхтаатонро таҳлил намоед.

Мавзӯи 24-ум: ШТАТҲОИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Тараққиёти иқтисодии ШМА. Дар солҳои истиқлоли ШМА саноат бошиддат пеш рафт, дар солҳои 30-юми асри XIX инқилоби саноатӣ сар шуд. То миёнаҳои асри XIX мамлакате буд, ки асосан ба соҳаи кишо-

варзӣ асос ёфта буд. Дар шимоли мамлакат асоси кишоварзиро хоҷагии фермерӣ ташкил меод.

Фермерҳо аз меҳнати кироя васеъ истифода мебуданд. Онҳо нисбат ба деҳқонони ба помешикҳо тобеъ бештар мол фурӯхта ё харида метавонистанд.

Ин хусусиятҳои ба кишоварзии хоси ШМА ба инкишофи иқтисодиёти он ёри меод.

Чаро дар асрҳои миёна дар Америка фақат қабилаҳои майя, инк ва кечуа давлатҳои худро ташкил карда буданд?

Хоҷагии плантатсия. Дар ШМА дер вақт ду сохти хоҷагидорӣ давом кард. Дар штатҳои шимоли, ки хоҷагиҳои фермерӣ ривож карда буд, дар ибтидои асри XIX ғуломдорӣ бекор шуд. Дар штатҳои ҷанубӣ ғуломдорӣ мавҷуд буд ва хоҷагиҳои плантатсия давом мекард. Шароити бади ҷануб барои кишти пахта қулай буд.

Инкишофи босуръати саноати Британияи Кабир ва ШМА талабро ба пахта зиёд намуд. Баробари хариди зиёди пахтаи ШМА барои фабрикаҳои Британияи Кабир эксплуататсияи ғуломон пурзӯр мешуд. Ин зулм аз крепостной дида боз ҳам бешафқат буд.

Дар айни вақт аксар табақаҳои пешқадами сафедпӯст, коргарон, фермерон, зиёиён барои бекор кардани ғуломдорӣ мубориза бурданд. Ҳамин тариқ, ҳаракати аболитсионистҳо ба вучуд омад.

Онҳое, ки ба ғуломдорӣ нафрат доштанд, дар ШМА зиёд мешуданд. Дар охириҳои солҳои 50-ум аболитсионисти машҳур, фермери сафедпӯст Чон Браун дар Виржиния ба шӯриши ғуломон сарварӣ кард. Ӯ дар кӯҳи Аллеган ҷой гирифта, аз он ҷо ба паҳн шудани шӯриш дар плантатсияҳо умед баста буд. Гурӯҳи мусаллаҳи ташкилкардаи ӯ аз 22 нафар иборат буд.

Дар гурӯҳ 5 нафар сиёҳпӯст ҳам буд. Дар шаби боронӣ ӯ анбори яроку аслиҳаро ба даст даровард. Баъд Браун одамони худро барои озод кардани ғуломон ба плантатсияҳои ҳамсоя ва гаравгон кардани ғуломдорон фиристод.

Аммо Браун ба ташкилкунии шӯриши умумӣ муваффақ нашуд. Даре нагузашта лашкари ҳукумат гурӯҳи мусаллаҳи Браунро ториқ кард. Брауни саҳт маҷрӯҳшуда ба ҳабс гирифта, баъд ба қатл маҳкум шуд.

Исёни ғуломдорон. Дар ин давр дар ШМА сохти дупартиявӣ (дуҳизбӣ) ҳам пурра ташаккул ёфта буд. Арбоби дар байни мардум боэътибори партияи республикачиён Авраам Линколн (1809–1865) буд. Баромадҳои Линколнро бар зидди ғуломдорӣ коргарон, фермерон, қисми пешқадами буржуазия пуштибонӣ карданд. А. Линколн маъракаи пешазинтихоботиро бо шиори «Барои соҳиби замин шуданатон овоз диҳед!» ташкил карда, оид ба қабул намудани қонун дар бораи ба фермерон бепул тақсим намудани замин ваъда дод.

Дар солҳои 30-юми асри XIX дар ШМА инқилоби саноати сар шуд.
Дар охири солҳои 50-уми асри XIX Чон Браун барои ташкили шӯриши ғуломон ҳаракат намуд.

Дар интихоботи президенти соли 1860 намоёндаи Ҳизби республикачиён **Авраам Линколн** ғалаба кард. Бо интихоби ӯ дар ин лавозим дар ҳукумат ба ҳукмронии ғуломдорон хотима гузошта шуд. Ин қадам дар муборизаи зидди ғуломдорӣ ғалабаи хеле бузург ва дар айни вақт сулҳомезона буд. Онҳо бори аввал ҳокимиятро ба дасти худ гирифтанд. Плантаторҳои ҷануб дар интихобот мағлуб шуданд, онҳо таъягоҳи асосии Ҳизби демократҳо буданд. Онҳо бо роҳи қонунӣ ба нигоҳ доштани ғуломдорӣ муваффақ нашуданашонро дарк карданд. Аз ин боис дар штатҳои ҷанубӣ давлати алоҳидаи бар ғуломдорӣ асосёфтаре ташкил кардани шуданд, аз таркиби ШМА баромаданро, таъсиси конфедератсияи дорои президенти худиро эълон намуданд. Инчунин, лашкари алоҳида ташкил карданд. Ҳамин тариқ, плантаторҳои ҷанубӣ дар роҳи ниғаҳдории ғуломдорӣ ба манфиатҳои миллӣ хиёнат карданд. Акнун дар ШМА оғози ҷанги дохилӣ муқаррар шуда монд.

Авраам Линколн

Ҷанги дохилӣ (1861–1865). Моҳи апрели соли 1861 байни Шимол ва Ҷануб ҷанги дохилӣ сар шуд. Қувваҳои Шимол бартарӣ доштанд. Ҷанги дохилӣ (шаҳрвандӣ) **апрели соли 1865** бо ғалабаи Шимол анҷом ёфт.

Аммо қотиле, ки қувваҳои иртиқой кироя карда буданд, А. Линколнро парронда кушт. Аммо ин қотилӣ дар роҳи бекоркунии ғуломдорӣ садд шуда натавонист.

Ҷанги дохили дар ШМА

Моҳи декабри соли 1865 дар ШМА ғуломдорӣ бекор шуд.

Соли 1866 Конгресси ШМА ба конституция тағйирот дохил кард. Бинобар он ҳуқуқҳои шахрвандию сиёсии сиёхпӯстон бо сафедпӯстон баробар карда шуд.

◆ Апрели соли 1861...

◆ Моҳи декабри соли 1865...

◆ Чон Браун дар Виржиния – ...

Натиҷаҳои ҷанги дохили. Ғалабаи Шимол дар ҷанг аҳамияти бузурги таърихӣ дошт. Ғалаба ягонагии кишварро нигоҳ дошт. Ғуломдорӣ бекор карда шуд ва Қонун «Дар бораи гомстедҳ» қабул шуд.

Дар кишоварзии заминҳои ғарбии ШМА низ барои инкишофи капитализм имконият фароҳам омад. Ғалаба хавфи аз ҷониби тарафдорони ғуломдорӣ забт кардани заминҳои ғарбиро бартараф кард. Дар ҷануб ҳам барои пешравии хоҷагиҳои фермерӣ низ роҳи васеъ кушода шуд. Ғалабаи таърихӣ барои ба охир расонидани табaddулоти саноатӣ ва инкишофи саноати Америка шароит муҳайё намуд.

Адабиёт ва санъати Америка. Дар ибтидои асри XIX аз сабаби он, ки аксари аҳолии ШМА босавод буданд, Инҷилро, асарҳои адабони англис, аз қабиле Уилям Шекспир, Чарл Диккенсро мехонданд. Хусусан, бинобар он, ки қаҳрамони асар Даниэл Дефо-Робинзон Крузо ба тарзи ҳаёти америкоӣ наздик буд, он равияи минбаъдаи адабиёти миллиро муқаррар кард.

Муборизаи доимӣ барои ба итоати худ даровардани табиат, ҳиндувони маҳаллӣ мавзӯи асосии адабиёти миллии Америкаро ташкил меод. Баъдтар ин мавзӯӣ дар асарҳои «Пионерон»-и **Фенимор Купер**, «Моби Дик»-и **Герман Мелвилл** давом дода шуданд. Мавзӯи муборизаи байни кӯҳна ва нав, дунёи нав ва кӯҳна дар асарҳои нависандагони машҳури Америка, аз ҷумлаи **Уолт Уитмен**, **Марк Твен**, дар шеърҳои **Генри Лонгфелло** инъикос ёфтанд.

Санъати тасвирӣ дар асри XVIII иборат аз тақлид ба англисҳо иборат буд. Рассомони ин давр мисли **Бенҷамин Уест**, **Ҷон Копли** дар жанри портрет ва пейзаж иҷод карда, дар Европа машҳур шуданд. Аз солҳои 1850 сар карда, якҷанд мактабҳои санъати тасвирӣ ва мусиқӣ кушода шуданд. Дар онҳо рассом ва оҳангсозони аз кишварҳои Европа омада роли калон мебозиданд.

Асри XIX асри инкишофи нурҷадали ШМА шуд. Ҳанӯз дар оғози аср халқе, ки дар ҷанги дохилӣ барои нигоҳ доштани ягонагии давлат мубориза мебуд, дар охири аср ба яке аз давлатҳои тараққиқардатарин ва нурзӯри дунё табдил ёфт.

Имкониятҳои барои озодихоӣ васеи демократӣ, баробарии ҳуқуқи маҷбуриятҳо, тадбиркорӣ ва ташаббускории одамон офаридашуда ШМА-ро ба кишвари тавонотарини дунё табдил дод.

Аболитсионистҳо (бекоркуни) – тарафдорони бекоркунии гуломдори дар Америка.

Ҷонун «Дар бораи гомстедҳо» – ҷонун дар бораи бепул додани замин барои хоҷагиҳои фермерӣ аз ҳисоби хазинаи замини калони бекорхобидаи Фарб.

Конфедератсия (иттифоқ, иттиҳодия) – иттифоқи давлатҳои соҳибхитиёр барои амали кардани мақсад ва ҳаракати аниқ.

Фермер – тадбиркори соҳаи кишоварзӣ, ки аз замини хусусӣ ё аз замини ба муддати дароз иҷора гирифта маҳсулоти хоҷагии қишлоқро истеҳсол мекунад.

Хоҷагии плантатсия – хоҷагии калони деҳқоние, ки дар ҷануби ШМА бар меҳнати гуломон асос ёфтааст.

1. *Сабабҳои ҷанги дохилии дар ШМА рӯйдодаро дар дафтарадон бо тартиб нависед.*
2. *Чаро барои Шимол дармадан ба ҷанги дохилӣ нисбат ба ду қисм тақсим шудани ШМА афзалтар дониста шуд?*
3. *Барои таъмини ғалабаи Шимол президент А. Линколн чӣ гуна рол бозид?*
4. *Дар бораи аҳамияти таърихи ғалабаи Шимол чиҳоро дониста гирифтед?*

Супориши кори эҷодӣ

Ҳангоми хондани матни мавзӯи калимаҳои бароятон ношиносро дар дафтарадон нависед ва бо ёрии луғат мафҳумҳоро таҳлил кунед.

Аз интернет истифода бурда, ба ШМА-и асри XIX сайёҳати виртуалӣ ташкил кунед ва фаёлияти президент Авраам Линколнро таҳлил кунед.

Мавзӯи 25-ум: МУБОРИЗАИ МИЛЛИЮ ОЗОДИХОҲИИ ХАЛҚҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Оғози мубориза барои мустақилӣ. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ҳамон зери юги мустамликавии Испания ва Португалия буданд. Табақаҳои ҳукмрони Испания зулми мустамликавиरो беш аз пеш пурзӯр карданд. Чунончӣ, амалдорон, генералҳо ва афсарони испанӣ дар ин кишварҳо сарвати зиёд гун карданд. Онҳо креолҳоро писанд намекарданд.

Дар асрҳои миёна кадом халқ дар ҳавзаи дарёи Урубамбаи Америкаи Чанубӣ ба шаҳри Каско асос гузошт?

Дар байни креолҳо намоёндагони помешикҳо, савдогарон ва рӯҳониён ҳам буданд. Амалдорони Испания креолҳоро ба лавозимҳои маъмурии олии мустамликаҳо роҳ намедоданд, бо онҳо бо кибр муомила мекарданд. Креолҳо аз супурдани андозҳои вазнин ба хазинаи Испания, аз худсариҳои амалдорони мустамликачӣ ва манъи савдо бо дигар давлатҳо азият мекашиданд. Аҳвол дар Бразилияи мустамликаи Португалия буда низ вазъият чун мустамликаҳои Испания фарқ намекард.

Зулми мустамликавӣ дар роҳи боз ҳам инкишоф додани соҳаи кишоварзӣ ва савдо монеаи асосӣ шуд. Ин омилҳо боиси сар задани ҳара-

Америкаи Лотинӣ дар асри XIX

кати озодихоҳӣ бар зидди зулми мустамликавии Испания гардиданд. Мақсади асосии ин ҳаракат ташкили давлатҳои мустақил буд. Дар байни шахсони босавод, помешикҳои креолҳо, хусусан, афсарон ғояҳои озодӣ васеъ паҳн шуданд. Дар мамлакат ҳоло буржуазия суфт буд.

Ҳамин тавр инқилобчиёни аз креолҳо баромада ба ҳаракати озодихоҳӣ сарварӣ карданд. Арбобони ҳаракати озодихоҳӣ ба оммаи халқдеҳқонони аз байни ҳиндувон, метисҳо ва мулатҳо баромада ва ҳунармандон, инчунин ба ғуломони сиёҳпӯст, ки ба туфайли истиқлол ба сабуқшавии қисмати худ умед баста буданд, таъя мекарданд.

Ҷанг барои мустақили дар Мексика. Соли 1810 дар кишварҳои мустамлика шӯриши оммавӣ сар зад. Дар ҷараёни муборизаи озодихоҳии халқҳои Америкаи Лотинӣ чандин нафар ватанпарварони аҷиб ба камол расиданд.

Номи қаҳрамонони шарафманди муборизаи озодихоҳӣ **Мигел Идалго** **Хосе Морелосро** халқи Мексика имрӯз ҳам бо ҳурмат ба забон мегиранд. Рӯҳонии деҳа Идалгоро аҳолии таҳҷой, хусусан, ҳиндуён дӯст медоштанд. Ӯ забони ҳиндуёнро медонист. Соли 1810 Идалго ҳиндуён ва мулатҳои мансуб ба табақаҳои қашшоқтаринро ба мубориза барои мустақили баргардонида гирифтани заминҳояшон даъват кард. Аз ҳиндуён ва мулатҳои исёнгар лашкар ба вучуд омад. Идалго аз ғуломдорон дар зарфи даҳ рӯз озод кардани ғуломонро талаб намуд ва товонеро, ки ҷамоаҳои ҳиндуён ба маъмури мустамликадор месупурданд, бекор кард.

Симон Боливар

Лашкари Испания шӯришро пахш намуд. Идалгои асирафтода парронда шуд. Ҷамсафи наздики Идалго Морелос кори ӯро давом дод. Аммо лашкари доимии Испания ин дафъа ҳам шӯришро пахш кард. Морелос ҳам парронда шуд. Баъдтар сарвари ҷараёни озодихоҳиро помещикҳои бадавлат ба даст гирифтанд. Дар Мексика мубориза барои мустақили давом кард.

Ниҳоят, **соли 1821 Мексика ба мустақили расид.** Ғуломӣ бекор шуд. Баъдтар Мексика республика эълон шуд.

Мустақили Венесуэла. Ба муборизаи Венесуэла барои мустақили **Симон Боливар** раҳбарӣ намуд. Ӯ қаҳрамони машҳури халқҳои Америкаи Ҷанубӣ шуд. Боливар дар оилаи креоли бадавлати венесуэлагӣ — помещик ва савдогар ба дунё омад. Ӯ соҳиби илм буд ва ба Европа сафарҳо намуд.

«Ман то даме, ки занҷири Испанияро, ки мамлакати маро бандӣ кардааст, пора-пора накунам, хотирҷамъ намешавам», — гуфт ӯ. Боливар лашкари озодихоҳии Венесуэлро ташкил кард.

Соли 1810 дар Мексика шӯриши оммавӣ сар шуд.

Соли 1821 Мексика ба мустақили расид.

Ҷанг барои мустақилиро Симон Боливар раҳбарӣ кард.

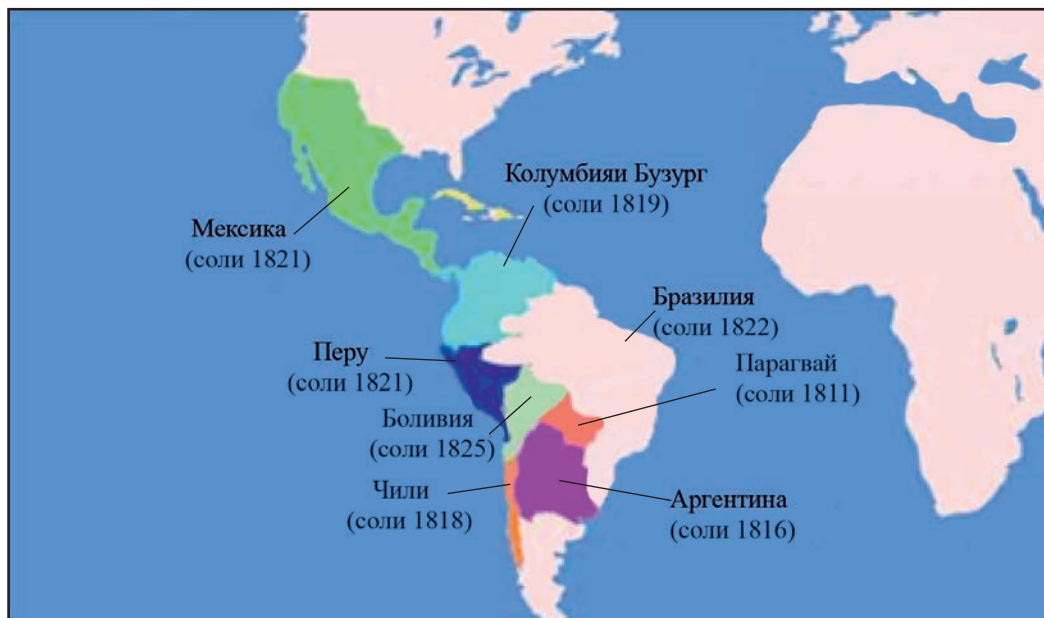
Вай барои ҷангҳои муваффақомезонаи зидди лашкарҳои испан ун-вони генерал ва номи фаҳрии «Наҷотбахш»-ро гирифт.

Боливар на фақат ба креолҳои заминдор така намуд, балки сиёҳпӯстон ва ҳиндуёно низ ба мубориза роҳнамун кард. Бекор шудани ғуломдориро эълон намуд ва ҳамин тариқ як қисми ғуломони сиёҳпӯстро ба лашкараш ҷалб кард. Ба деҳқонони ҳинду ваъда дод, ки баробари тамом шудани ҷанг ба онҳо ба замини худ соҳиб мешаванд.

Боливар ба аҳли пешқадами ҷамъияти Европа муроҷиат намуда, ёри пурсид, ба даъвати ӯ аксар ихтиёриён ҳозирҷавобӣ карда, барои расонидани кўмак ба халқҳои Америкаи Лотинӣ қарор қабул намуданд ва ба Венесуэла расида омаданд. Дар байни онҳо ирландиҳо, англисҳо, немисҳо, италяниҳо, полякҳо ва русҳо буданд.

Соли 1811 Венесуэла мустақилияшро эълон кард. Боливар барои озодкунии Гренадаи Нав аз юғи Испания ёри дод ва Гренадаи Нав бо Венесуэла як шуд. Ба давлати ягона ба шарафи Христофор Колумб **Колумбия Бузург** ном ниҳоданд.

Боливар ба лавозими президенти Колумбия нишаст. Ӯ боҷи ба ҳиндуён боршударо бекор кард. Лоихаи қонуни оиди мусодира намудани

Давлатҳои нави ташкилшуда дар Америкаи Лотинӣ дар ибтидои асри XIX

замини помешикҳои калонро тайёр кард. Аммо ин тадбир ба муқовимати помешикҳо дучор омад ва амалӣ нашуд.

Боливар ташкили конфедератсияи ҳамаи республикаҳои аз Испания озодшудаи Америкаро орзу карда буд. Дар марҳилаи душвортарин ва ҳалқунандаи инқилоб Боливар бо халқ буд ва ба он фидокорона хизмат кард. Аз ин рӯ ӯ ба заминдорони калон маъқул нашуд.

Онҳо барои қисмонан нобуд кардани Боливар қарор намуданд. Ӯ дар ниҳояти қор маҷбуран, соли 1830 ба истеъфо баромад. Боливар афсӯс хӯрда, чунин навишта буд: «Ба инқилоб хизмат кардан ба шудгор кардани баҳр баробар аст». Халқҳои Америкаи Лотинӣ то ин дам қаҳрамони номӣ, озодкунандаи Америка аз мустамлика Боливарро бо эҳтиром ба ёд меоранд.

◆ Соли 1810 ...

◆ Соли 1821 ...

◆ Соли 1811 ...

◆ Соли 1830 ...

Анҷоми мубориза барои мустақилий. Дар Аргентина муборизаи мусаллаҳона барои мустақилий соли 1810 сар шуд. Санаи 25-уми май-оғози мубориза дар таърих ҳамчун ҷашни миллии халқи Аргентина қайд мешавад. Аргентинаро лашкари инқилобии таҳти фармондеҳии Хосе Сан-Мартин озод кард ва Аргентина мустақил шуд.

Дар солҳои минбаъда Парагвай, Чили ва дигар давлатҳо ба мустақилий ноил шуданд. Соли 1822 Бразилия худро аз Испания мустақил эълон кард. Лашкари ватанпарварони Перуи Боло, ки барои истиқлол бар зидди мустамликадорони Испания мубориза мебуданд, ҳамсафи Боливар таҳти раҳбарии генерал Сукре лашкари испанҳоро торумор намуд. Перуи Боло аз зулми Испания озод карда шуд. Мамлакат ба шарафи С. Боливар **Боливия** номида шуд.

Хосе Сан-Мартин

Уругвай ҳам баъдтар мустақилиро ба даст овард. Ҳамин тавр дар натиҷаи ба поён расидани мубориза барои мустақилий дар Америкаи Лотинӣ ба ҳукмронии Испания нуқта гузошта шуд ва яқчанд давлатҳои нави мустақил ташкил ёфтанд. Испания танҳо дар Куба ва Пуэрто-Рико монду халос.

Ғайр аз дар Ҳамаи кишварҳои Америкаи Лотинӣ сохти республика барпо карда шуд. Муборизаҳо барои мустақилии дар Америкаи Лотинӣ муборизаи зидди мустамликадорӣ ва инқилоби буржуазӣ ҳам буданд.

Дар ин инқилобҳо аҳолии маҳалли аз зулми мустамликавии Испания ва Португалия озод гардиданд.

Ҳоҷагиҳое, ки дар замони мустамликадорӣ ташкил шуданд, оҳиста-оҳиста ба ҳоҷагии капиталистӣ табдил меёфтанд. Аммо ин ҳоҷагиҳи ханӯз ҳам ба меҳнати дастӣ асос ёфта, ба экспорти ашёи хом ва инвестицияи хориҷӣ тобеъ буданд. Фақат баъди соли 1860 дар мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ болоравии иқтисодӣ мушоҳида мешуд. Давлатҳои Европа сармоя ва техника дароварда, барои тараққиёти иқтисодӣ сармоя сарф карданро оғоз намуданд. Аҳоли асосан аз ҳисоби эмиграция афзоиш ёфт. Шаҳрҳои калон — марказҳои саноатӣ маданӣ пайдо шуданд. Дар ҷамъият нишонаҳои тамаддуни индустриалӣ баръало ба назар мерасид.

Креолҳо — авлодҳои испан ва португалиҳое, ки аввалтар ба Америкаи Лотинӣ кўчида омада буданд.

Америкаи Лотинӣ — мамлакатҳое, ки дар аҳолиаш ба забонҳои испанӣ ва португалии лотиниасос гуфтугў мекард.

Метис — авлоди аз никоҳи омехтаи шахсони мансуб ба сафедпўстон ва ҳиндуёни дар Америка ба дунё омада.

Мулат — авлоди аз никоҳи сафедпўстон ва сиёҳпўстон ба дунё омада.

1. Америкаи Лотинӣ кай ба мустамлика табдил ёфта буд?
2. Оиди муборизаи миллию озодихоҳии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ва натиҷаҳои он чиҳоро доништа гирифтед?
3. Рўйхати давлатҳои миллиеро, ки дар натиҷаи ҷангҳо баҳри истиқлол ташкил ёфтаанд, тартиб диҳед. Онҳоро аз харита ёбед.
4. Тақдири Боливар чӣ гуна анҷом ёфт?

Супориши кори эҷодӣ

Дар асоси ҷадвали концептуал чиҳатҳои ба худ хоси давлатҳои Америкаи Лотиниро таҳлил кунед.

Аз интернет истифода бурда, ба мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар асри XIX сайёҳати виртуалӣ ташкил кунед. Фаъолияти қаҳрамонҳои халқи Идалго, Морелос, Симон Боливар, Хосе Сан-Мартин, Сукреро таҳлил намоед ва кластери ранга тайёр кунед.

БОБИ V. КИШВАРҶОИ ОСИЁ ВА АФРИКА ДАР СОЛҶОИ 1800–1870

Мавзӯи 26-ум: ҶИНДУСТОН ДАР СОЛҶОИ 1800–1870

Тартиби мустамликадорӣ дар Британияи Кабир. Табақаҳои ҳукмрони Британияи Кабир дар Асри нав низ сиёсати пурра ба мустамликаҳои худ табдил додани Ҷиндустонро давом доданд. Бо ҳамин мақсад ҳукумат «Шӯрои назорат оид ба корҳои Ҷиндустон»-ро ташкил кард.

Ин шӯро самтҳои сиёсати мустамликадорӣи Британияи Кабирро дар Ҷиндустон муайян карда меод.

Қадам султони Деҳли ба тӯфайли хоҷагии қишлоқро ва ҳунармандиро боло бурдан ва идоракунии оқилонааш номи «ҳомии халқ»-ро гирифта буд?

Инчунин парламенти Британияи Кабир қонуни оиди идоракунии Ҳиндустонро қабул намуд. Тибқи он губернатори компанияи «Ост-Индия» дар шаҳри Калкутта генерал-губернатори ҳамаи мустамликаҳои Британияи Кабир дар Ҳиндустон таъин шуд. Ҳамин тариқ, компания дар амал ба дастгоҳи маъмурияти идоракунии мустамликавии Ҳиндустон табдил ёфт.

Дар Ҳиндустон фурӯхта шудани маҳсулоти саноати бофандагии Британияи Кабир хунармандони маҳаллиро хонавайрон кард. Зеро маҳсулоти онҳо аз нигоҳи сифат бо молҳои Британияи Кабир рақобат карда наметавонистанд. Дар оқибат даҳҳо ҳазор нафар бофандагони Ҳиндустон ба гуруснагӣ маҳқум карда шуданд.

Компанияи «Ост-Индия» ба қувваи калони ҷарбӣ таъя мекард. Вай аз ҳиндуён низ лашкари кироя ташкил дода буд. Аскарӣ ин лашкар сипоҳӣ ном гирифта буд. Афсарони англис ба лашкар қумондонӣ мекарданд.

Дар Ҳиндустон танҳо ҳамин лашкар ташкилоти муташаккили ҳиндуён буду халос. Компания тарафдори ба Британияи Кабир беқилуқол итоат кардани сипоҳиён буд. Мустамликадорон ҳиссиёти миллии аҳолии маҳаллиро ба ҳисоб намегирифтанд.

Дар оқибат аз байни ҳамон сипоҳиёни ягона муташаккили ҷарбӣ нисбат ба тартиботи мустамликадорон норозӣ бештар мешуданд.

Шӯриши сипоҳиён. Сабаби бевоситаи оғози шӯриши сипоҳиён ҷорӣ кардани милтиқи бо патрон коркунанда дар лашкар буд. Рӯи патрони нав бо коғазӣ рӯғанин печонида шуда буд, пеш аз ба милтиқ ҷо кардани патрон коғаз бо дандон бояд дарронда мешуд.

Дар байни сипоҳиён овоза шуд, ки рӯғани болои коғаз аз омехтаи рӯғани гав ва хук тайёр шудааст.

Ҳукумати англис барои пурра ба мустамлика табдил додани **Ҳиндустон** «Шӯрои назорат оид ба корҳои Ҳиндустон»-ро ташкил кард. Лашкари кирояи **компанияи «Ост-Индия»** ташкилоти ягонаи муташаккили сипоҳиёни ҳинд буд.

Дар дини ҳиндуён гав муқаддас ба ҳисоб меравад ва гӯшти он истеъмол намешавад. Сипоҳиҳои ҳинд патрони рӯяш рӯғани гав молидаро бо дандон газидан динашро таҳқир, сипоҳиҳои мусулмон бошад, патрони рӯяш рӯғани хук молидаро бо дандон газидан ҳақорати дини ислом

Шўриши сипоҳиён

(дар дини ислом гўшти хук ҳаром доништа шудааст) гуфта қабул карданд.

Аз ин сабаб онҳо аз қабули патрони нав сар тофтанд. Ин ҳодиса дар ниҳояти қор ба оғози шўриш оварда расонд.

Шўриш соли 1857 сар шуд. Сипоҳиён ба зудӣ шаҳри Деҳлиро гирифтанд. Онҳо ба қасри шоҳ зада даромаданд. Баҳодуршоҳи II ба даъватномае маҷбуран имзо гузошт, ки халқи ҳиндро ба шўриши зидди мустамликадорон ҷеғ мезад.

Пахши шўриш. Британияи Кабир ба Ҳиндустон қувваҳои ҳарбии иловагиро фиристод. Баъд аз он бартарӣ ба тарафи истилогарони Британияи Кабир гузашт.

Лашкари Британия шаҳрҳои ишғолкардаи шўришгаронро муҳосира намуданд, онҳоро бо штурм ишғол карданд. Аҳоли худро қаҳрамонона ҷимоя намуд. Дар кўчаҳо набардҳо ба амал омаданд. Мустамликадорон тўпҳоро ба филҳо бор намуда, ба Деҳли даромаданд ва ин чора тақдири ҷангро ҳал кард.

Ҳангоми пахши шўриш ваҳшониятҳо содир шуд. Аскарони Британияи Кабир ба занону духтарон, бачаҳо ва кўҳансолон ҳеч раҳме намекарданд. Асирафтодагонро дар назди оммаи якҷо ҷамъомада ба даҳони тўп баста, аз тўп парронда, пора-пора мекарданд.

Соли 1858 Ҳиндустон мулки Британияи Кабир эълон шуд. Гарчанде шўришгарон торумор шуданд, мустамликадорон маҷбур буданд баъзе ислоҳотҳо гузаронанд. Аз ҷумла, зиёд кардани андозаи заминро манъ намуданд.

Ҳуқуқи мулкдорӣ роҷаҳои (князҳои) маҳаллӣ бедаҳолат эълон шуд. Компанияи «Ост-Индия» баста шуд. Идоракунии Ҳиндустон ба ихтиёри маъмури Британия гузашт.

- ◆ Сабабҳои шўриши сипоҳиён...
- ◆ Соли 1857...
- ◆ Соли 1858 ...

Ташаккулёбии табақаи зиёиён дар Ҳиндустон. Ҳукумати Британияи Кабир аз шўриш хулосаҳои зарури баровард. Аз ҷумла, барои илмомўзии ҳиндҳо роҳ кушод. Мактаб, коллеҷ ва дигар масканҳои таълим таъсис ёфтанд. Ҳиндҳо акнун имконияти таълимро дар донишгоҳҳои давлатҳои Европа пайдо намуданд. Ҳамин тариқ табақаи маҳаллии рўшанфикрон (зиёиён) ташаккул меёфт.

Ҳиндуёни соҳиби маълумоти европоӣ ба хизмати давлат ҷалб карда мешуданд. Ба воситаи онҳо паҳншавии забони англисӣ вусъат ёфт. Ба воситаи ҷавононе, ки забони англисиро медонистанд ва дар Британия таълим гирифта буданд, дар ҷамъияти ҳинд ғояҳои пешқадами Европа паҳн мегаштанд.

Ҳамин тавр то солҳои 70-уми асри XIX дар ҳаёти иқтисодӣ сийёсии Ҳиндустон дигаргуниҳои муҳим рӯй доданд. Гарчанде сушт буд, капитализм инкишоф меёфт. Ҳаракати миллию озодихоҳӣ пайдо шуда, муборизаи зидди мустамликаи англис пурзӯр мегардид.

Сипоҳӣ (чанговар) – лашкари кироӣ иборат аз ҳиндуён таҳти раҳбарии афсарони Британияи Кабир.

1. Оиди тартиботи мустамликадорӣ Британияи Кабир дар Ҳиндустон чӣҳоро доништа гирифтед.
2. Мустамликадорон Ҳиндустонро чӣ гуна идора мекарданд?

3. *Сабабҳои шӯриши сипоҳиёро эзоҳ диҳед.*
4. *Ҳукумати Британияи Кабир барои паҳш кардани шӯриш кадом чораҳоро дид ва аҳамияти таърихии шӯриш аз чиҳо иборат аст?*

Супориши кори эҷодӣ

Аз романи «Шабҳои ситоразор»-и Примқул Қодиров қисми «Агра. Гирдоби ситораҳо»-ро хонед ва вобаста ба мавзӯи «Роли Бобуриҳо дар таърихи Ҳиндустон» дар дафтарадон эссе нависед.

Мавзӯи 27-ум: ХИТОЙ ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Таназули империяи Чин (Син). Дар охири асри XVIII қудрати истилогарии империя суст шуд. Карахтии иқтисодӣ ва қашшоқ шудани деҳқонон, ки қисми асосии аҳолии кишварро ташкил меоданд, онҳоро ба шӯриш роҳнамун мекард.

Дар асрҳои миёна дар Хитой кадом сулолаҳо ҳукмронӣ кардаанд?

Ҳамин тариқ, Хитой дар шиканҷаи зиддиятҳои дохилӣ буд. Сулолаи ҳукмрон ҳар гуна чораҳо андешида, умри сохти ба поёнрасидаро дароз кардани мешуд. Онҳо ҳамаи муқобилиятро бераҳмона паҳш мекарданд. Дар ин замон ба Хитой омадани савдогарони Британияи Кабир ва Франция пурзӯр шуд. Ҳаракати фаъоли онҳо ҳукумати Хитойро хавотир карда монд. Император бо мақсади гирифтани пеши роҳи хориҷиёни зиёд соли 1757 бандаргоҳҳои Хитойро барои савдои хориҷӣ пӯшид. Ин сиёсати «Дарҳои пӯшида» Хитойро аз дунёи беруна ҷудо карда мемонд.

Савдои беруна танҳо тахти назорати амалдорони император дар бандари Гуанчжоу ба роҳ монда шуду халос. Сиёсати яккагузори Хитой ба нигоҳ доштани тартиботи феодалӣ хизмат мекард. Вай ба инкишофи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданияи Хитой зарари калон расонд. Маъмурони император муваффақиятҳои дигар халқҳоро дар соҳаи илму техника рад мекарданд. Кишвар дар ботлоқи ақибмондагӣ монд.

Дар чунин шароит ҳукумати Британияи Кабир барои кушодани имкониятҳо ба савдогаронаш дар Хитой кӯшиш кард. Барои шикастани якравии императори Чин барои вай баҳона лозим буд.

Чанги якуми афюни. Савдогарони Британияи Кабир бо роҳи ғайриқонунӣ аз Хиндустон ба Хитой афюн (маводи нашъа) оварданд. Маъмурони маҳаллии Хитой корвони афюнро мусодира карданд. Ҷавобан ба он ҳукумати Британия барои қонунӣ кардани воридоти афюн ва молҳои англисӣ соли 1840 бар зидди Хитой ҷанг эълон кард. Ин ҷанг ба таърих бо номи «Ҷанги якуми афюни» дохил шуд. Ҷанг то соли 1842 давом кард. Дар ҷанг Хитой ба туфайли ақибмонии иқтисодӣ ва техникаи ҷарбӣ мағлуб шуд.

**Чанги афюни.
Карикатура**

Дар поёни ҷанг Британияи Кабир ҷазираи Гонконгро забт кард ва Хитойро маҷбур сохт, ки якчанд бандарашро барои савдогарони хориҷӣ кушояд.

Аммо Хитой қонунӣ будани даровардани афюнро эътироф накард.

- ◆ Соли 1840 ...
- ◆ Соли 1856 ...
- ◆ Чангҳои афюни – ин ...
- ◆ Хун Сютсюан – ин ...

Чанги дуюми афюни. Дар солҳои 1856–1860 ҷанги дуюми афюни рӯй дод. Ин дафъа Хитой ба зарбаи дандоншикани лашкари муттаҳидаи Британияи Кабир ва Франция дучор омад. Онҳо қасри тобистони пур аз ҳазинаҳои императорро дар остонаи Пекин талаву тороҷ ва вайрон карданд. Мустамликадорон Хитойро ба имзои шартномаи нави нобаробар маҷбур сохтанд.

Ба хориҷиён боз дар дигар бандарҳо барои бурдани савдо рухсат ва имтиёзҳо дода шуд. Дар айни вақт шаҳрвандони англис ва франсуз дар ҳудуди Хитой аз итоат ба қонунҳо ва суди ин мамлакат озод карда шуданд. Агар ҷиноят содир кунанд, онҳоро сафири дахлдор бо қонунҳои мамлакати худаш суд менамуд. Британияи Кабир дар савдои баҳрӣ афзалият пайдо намуда, дар Хитой бештар аз ҳама имтиёз дошт. Дар кварталҳои (даҳаҳо) махсуси шаҳрҳои соҳили баҳрҳо фақат аҷнабиҳои истиқомат мекарданд, маъмурони Хитой ба инҷоҳо даромада наметавонистанд.

Шӯриши деҳқонон ва давлати Тайпинҳо (1850–1864). Дар оқибати сиёсати таслимгаронаи ҳукумат Хитой ба ниммустамликаи давлатҳои

Шўриши тайпинҳо дар Хитой (соли 1854)

Европа табдил шуданаш ва афзудани зулми феодалӣ боиси норозигиҳои пуртезтунди оммаи халқ шуданд. Деҳқонон маҷбуран шўриш бардоштанд. Ин шўриш соли 1850 дар ҷануби кишвар сар шуд. Муборизаи зидди сулолаи Син ва феодалҳо бо муборизаи зидди мустамликадорон як шуд.

Ба шўриш писари деҳқон, муаллими мактаб Хун Сютсюан раҳбарӣ мекард. Шўришгарон дар вилояти Янсзи «Давлати осмони фаровон» («Тайпин тянго») барпо карданд. Шаҳри Нанкин маркази он буд. Бино ба фикри Хун Сютсюан дар ин гуна давлатҳо «деҳқонон бояд ҷамоа шуда зиндагӣ кунанд, дар ҷамоа набояд нобаробарӣ бошад, барои он, ки ҳама сер ва либосаш бошад, соҳиби замин буда, баробар кор кунанд, якҷоя хўрок тановул намоянд, либосро баробар тақсим карда, пулро якҷоя сикка зананд». Ҳаёти аҳоли дар асоси тартиби ҳарбӣ ба роҳ монда шуд. Ҳар як оила ба лашкар як нафар аскар бояд меод. Сарвари қисми

ҳарбӣ дар айни вақт дар ҳудуди қисм вазифаи ҳокимиятро иҷро менамуд. Ҳамаи мардон ба як лагери меҳнат, занон ва бачаҳо ба дигар маскан ҷойгир шуданд.

Чанги якуми афюнӣ солҳои 1840–1842 ба амал омад.

Давлати тайпинҳо байни солҳои 1850–1864 амал кард.

Соли 1757 императори Хитой бандаргоҳҳоро барои савдои беруни баст.

Мағлубияти тайпинҳо. Орзуву умедҳои раҳбарони шӯриш пуч баромад. Нақшаҳои онҳо дар бораи тақсим кардани замин бо назардошти шумораи аъзоёни оила табақаҳои мулкдорро аз шӯриш дур кард. Ин ҳолат дар байни раҳбарони тайпинҳо низоъро ба амал овард. Деҳқонони аз замин ноумедшуда рӯҳафта гардиданд. Ин барои торумор кардани тайпинҳо аз тарафи давлат имконият фароҳам овард. Ҳукумат қувва ҷамъ намуда, ба ҳучум гузашт.

Ба он Британияи Кабир, Франция ва Штатҳои Муттаҳидаи Америка ёри расониданд. Давлатҳои бузург аз ҳукмронии сулолаи син, ки ба таназзул рӯ оварда буд, манфиатдор буданд. Соли 1864 лашкарҳои ҳукумат шаҳри Нанкинро, ки дар он раҳбарияти шӯриш ҷойгир буд, ишғол намуданд. Хун Сютсюан ба ҷонаш қасд кард. Пас аз пахши шӯриши тайпинҳо мустамликадорон сулолаи синро дастгирӣ намуда, дар назди он шартҳои нав гузоштанд.

Дар ибтидои асри XIX Хитой, ки ҳанӯз давлати бузург ба ҳисоб мерафт, ба миёнаҳои аср омада, ба ҳудуди хеле муҳими манфиатҳои ба ҳам зидди мустамликавии давлатҳои Фарб, баъд ШМА, Россия ва Япония табдил ёфт. Ақибмондагии иқтисодию ҳарбии Хитой сарфи назар аз мақоми давлати бузург доштани ба ниммустамликави давлатҳои Фарб табдил дод.

Афюн – моддаи нашъаманди пуртаъсири ба хоббаранда.

1. Хитой чӣ гуна ба асорати давлатҳои бузург монд?
2. Мақсад аз сиёсати «дарҳои пӯшида» чӣ буд ва он ба кадом оқибатҳо овард?
3. Чангҳои афюнӣ барои кушодани дарҳои Хитой барои капитали хориҷӣ чӣ гуна рол бозиданд?
4. Дар бораи шӯриши тайпинҳо ва сабабҳои мағлубияти онҳо чӣхоро доништа гирифтед?

Супориши кори эҷодӣ

Бо ёрии диаграммаи Venn ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи Ҷангҳои якум ва дуюми афюниро, ки дар Хитой рӯй дода буданд, таҳлил кунед ва ба дафтара-тон нависед.

Аз интернет истифода бурда, ба давлати Хитойӣ асри XIX сайёҳати виртуали ташкил кунед ва фаъолияти Хун Сютсюанро таҳлил намоед.

Мавзӯи 28-ум: ЯПОНИЯ ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Бо зӯрӣ «кушодани» Япония. Ҷанӯз дар асри XVI дар Япония паҳн кардани дини насронӣ манъ шуда буд. Ҳукуматдорон дини насрониро вайронкунандаи анъанаҳои миллии халқи япон, миссионерҳои насрониро гурӯҳҳои нахустини истилогар номида буданд. Аз ин сабаб ҳукуматдорони Япония дар асри XVII мамлакатро барои хориҷӣён пӯшиданд ва аз кишвар ҷамаи аҷнабиёнро берун карданд.

Ҳокимияти Сёгун чӣ гуна дар Япония барпо шудагашро ба ёд оред.

Дар фармони сёгун чунин қайд шуда буд: «Аз ин вақт эътиборан ба Япония аз кишварҳои хориҷӣ ҳеч касе, ҳатто сафирон намендараанд. Хавфи марг ҳам ин фармонро бекор набояд кунед».

Ҷамин тавр солҳо паси ҳам сипарӣ шуданд. Ниҳоят соли 1854 флоти ҷарбии баҳрии ШМА Японияро маҷбур сохт, ки дарашро кушояд. Ҷамон сол байни ШМА ва Япония Шартнома «Оиди сулҳ ва дӯстӣ» имзо шуд. Тибқи он Япония барои ШМА ду бандаргоҳашро боз кард ва консули ШМА-ро қабул намуд. Баъд аз ШМА ба Япония давлатҳои Европа низ даромада омаданд. Мақсади онҳо ишғол намудани бозорҳои Япония буд.

Соли 1858 ба америкоӣҳо боз чанд бандар кушода шуд. Ба шаҳрвандони ШМА дар Япония ҳуқуқи экстерриториявӣ дода шуд. Барои молҳои ШМА боҷи паст муқаррар карданд. Даре нагузашта ҷамин гуна шартномаҳо бо давлатҳои Европа низ ба имзо расиданд. Аслан ин шартномаҳо Японияро паст зада, нобаробар буданд, зеро тан надодан ба давлатҳои аз нигоҳи ҷарбӣ пурзӯр имконнопазир шуд. Ҷамин тариқ, даври пӯшидагии сиёсӣ иқтисодии Япония ба охир расид.

Оғози даври «Идоракунии бомаърифат». Барои хориҷиён боз шудани Япония ба иқтисодиёти он таъсири манфӣ расонд. Зеро бозорҳои Япония аз молҳои хориҷӣ пур шуда рафтанд ва ба истеҳсолоти мануфактура ва хунармандии маҳаллӣ зарбаи калон расонданд. Дар натиҷа ҳаракат барои аз мамлакат рондани хориҷиён пурзӯр шуд.

Дар айни вақт қисми пешқадами самурайҳо ва рӯшанфикрон нағз медонистанд, ки мамлакат дар солҳои барои хориҷиён пӯшида аз ШМА ва давлатҳои Европави Ғарбӣ ақиб мондааст. Аз ин рӯ онҳо дар бораи бо роҳи ислоҳот ба давлати замонавӣ табдил додани Японияро фикр мекарданд.

Тарафдорони император барои модернизатсия кардани Япония аз ҳаракати муборизон барои сарнагун сохтани ҳокимияти сёгун ва барқарор намудани ҳокимияти император истифода бурдани буданд.

Ҳамин тариқ кӯшиш барои бо зӯрӣ кушодани кишвар ва шартномаҳои нобаробари ҳукумати сёгун бо давлатҳои хориҷӣ барои оғози ҷанги дохилӣ сабаб шуд. Қувваи асосии ҳаракати оммавии сарнагун кардани

Ҷараёни тоза кардани шолӣ

ҳокимияти сёгунро самурайҳо ташкил мекарданд. Ба онҳо табақаҳои бой ва миёнаи деҳоту шаҳр ҳамроҳ шуданд. Дар натиҷаи ҷанги дохилӣ (шаҳрвандӣ) ҳокимияти сёгун сарнагун шуд.

Соли 1867 сёгуни охирини сулолаи токугава аз ҳокимият ба ғоидаи **император Мусухито** даст кашид. Ҳамон сол ба вай тоҷи императориро бо номи **император Мейдзи** («идоракунии бомаърифат») пӯшониданд.

Император Мейдзи

Оғози ислоҳотҳои Мейдзи. Дар Япония замони модернизатсия (ислоҳот) сар шуд. Ҳукумат дар назди худ вазифаи аз анъанаҳои милли даст нақшида, мустақилиро пурра нигоҳ дошта, мисли Фарб замонави қардани Японияро гузошта буд. Аввал ислоҳоти аграрӣ татбиқ шуд. Ин ислоҳот ба хариду фуруши замин, ба мулки хусусӣ табдил додани он руҳсат дод. Дар натиҷа деҳқонони дар давоми сол-

ҳо барои заминдорони қалон меҳнатқарда соҳиби чеки замин шуданд. Инчунин барои замин андоз қалон ҳам муқаррар карда шуд.

Меъри ин андоз ба 50 ғоизи ҳаҷми даромад аз ҳосилро ташкил меод. Аз ин боис баъди гузаштани 10 сол аз ислоҳот танҳо аз се як қисми деҳқонон замини гирифташонро нигоҳ дошта тавонистанду халос. Боқимонда ҳама ба иҷоракор табдил ёфтанд. Сарфи назар аз ин ислоҳот инкишофи муносибатҳои капиталистиро дар хоҷагии қишлоқ таъмин намуд.

Ислоҳоти соҳаи маъмури ҳокимияти маҳаллии князҳоро барҳам зад. Барои шикастани қудрати князҳо аввал як қисми замини онҳо мусодира карда шуд. Баъд князҳо аз ҳуқуқи идоракунии маҳрум шуданд. Ҳокимият дар ҷойҳо ба дасти губернаторҳое, ки император таъин менамуд, гузашт.

Соли 1854 флоти ҳарбии баҳрии ШМА Японияро маҷбур сохт, ки дарашро кушояд.

Соли 1858 ба америкоӣҳо боз чанд бандар кушода шуд.

Соли 1867 сёгуни охирини сулолаи токугава аз ҳокимият ба ғоидаи император Мусухито даст кашид.

Бино ба ислоҳоти ҳарбӣ дар Япония ўҳдадорӣ умумӣ ҳарбӣ ҷорӣ карда шуд. Самурайҳо қиёфаи аввалишонро гум карданд. Акнун онҳо

аз имтиёзи доимӣ дар хизмати ҳарбӣ будан маҳрум шуданд. Ташкили лашкар дар мисоли европой сар шуд.

Аз Франция мутахассисони ҳарбӣ даъват карда шуданд. Лашкар бо аслиҳаи замонавӣ аз Европа харида мусаллаҳ шуд. Гарчанде лашкар дар асоси андозаҳои европой ташкил шуд, мафкураи он японӣ монд. Масалан, дар шуури хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳ ғояҳои садоқат ба манфиатҳои давлати худ, муҳаббат ба император ва писанд накардани марг тарбия карда мешуданд. Ин хусусиятҳоро нишонаҳои «рӯҳи миллии японӣ» меҳисобиданд.

Ғайр аз ин дар шуури японҳо Япония бо иродаи худои офтоб Аматерасу офарида шуданаш, аз ин сабаб давлат мисли Осмон ва Замин абади, ба император мисли худо Аматерасу меҳрубонӣ хос будан, вай ҳеҷ гоҳе ноҳақ нашуданаш ҷойгир карда буданд. Намунаи олии ватанпарварӣ будани садоқат ба император, бартарии японҳо нисбат ба дигарон, бузургии миллат ва монанди инҳо бо сабру тоқат талқин мешуданд.

Дар айни вақт барои бар зидди тазйиқи давлатҳои Ғарб мубориза бурдан ғояи таҳти ҳокимияти императори Япония муттаҳид шудани ҳамаи давлатҳои Осиёро аз ёд намебароварданд.

Барои талқини ин ғояҳо дар байни ҷавонон ба фаъолияти ибодатхона, лашкар ва мактабҳо эътибори калон дода мешуданд. Ин ғояҳо минбаъд дар чараёни аз ҷиҳати мафкуравӣ тайёркунии ҷангҳои калонмиқёси Япония дар қитъаи Осиё роли калон бозиданд.

◆ Соли 1854 ...

◆ Соли 1867 ...

◆ Дар шуури японҳо... бо сабру тоқат талқин мешуданд.

◆ Аматерасу-ин ...

Хусусиятҳои нави тараққиёти иқтисодӣ. Ислоҳотҳои Мейдзи ба парокандагии феодалии кишвар нуқта гузошт. Дар натиҷа бозори ягонаи дохилии япон пайдо шуд. Дар кишвар воҳиди ягонаи пул-иена ҷорӣ шуд. Ҳукумат ба масъалаи саноатикунони истеҳсолот ҳамчун омили асосии ҷимояи даҳолати давлатҳои хориҷӣ ба корҳои дохилии нигоҳ мекард. Аз ин сабаб давлат ба сохтани корхонаҳои саноатӣ ҳомигӣ менамуд.

Корхонаҳои асосии саноатӣ аз ҳисоби маблағи давлат сохта мешуд, баъдтар дар асоси имтиёз ба фирмаҳои гуногун ё фурӯхта, ё ба иҷора

дода мешуданд. Давлат тадбиркорино ҳамаҷониба дастгирӣ ва рағбатнок кард. Ислоҳотҳои Мейдзи дар таърих бо номи «Инқилоби Мейдзи» дохил шуд.

Асри XIX, хусусан нимаи дуюми он дар Япония даври инкишофи ғуравҷи капитализм шуд. Он баъди инқилоби Мейдзи аз байни мамлакатҳои тамаддуни анъанавӣ аввалин шуда ба роҳи тараққиёти индустриалӣ даромад, барои пешрафти капиталистӣ шароит фароҳам овард, конституция қабул шуд, ҳизбҳо ташкил мешуданд, нишонаҳои давлати ҳуқуқӣ намоён мегардид.

Модернизатсия – замонавӣ қардан.

Ҳуқуқи экстерриториалӣ – даҳолатнопазирии шахси, хонаву ҷой ва мулки шаҳрвандони хориҷӣ, онҳоро ҳуқуқи суд қардан надоштани суди маҳаллии давлат.

1. *Аз чӣ сабаб барои ШМА ва давлатҳои Европа дарҳои Японияро маҷбуран «кушодан» зарур шуд?*
2. *Дар Япония ҳокимияти сёгун чӣ гуна сарнагун карда шуд?*
3. *Оиди ислоҳотҳои, ки император Мусухито амалӣ кард, чиҳоро доништа гирифт?*
4. *Ба нақши ислоҳотҳои Мейдзи дар тараққиёти Япония чӣ гуна баҳо медиҳед?*

Супориши кори эҷодӣ

Ғояҳои, ки бо сабури тоқат ба шуури японҳо талқин мешуданд, таҳлил кунед ва дар дафтарадон нависед. Дар мавзӯи «Нишонаҳои рӯҳи миллии японӣ дар инкишофи Японияи замонавӣ» эссе нависед.

Аз интернет истифода бурда, ба давлати Японияи асри XIX сайёҳати виртуали ташкил кунед ва нишонаҳои модернизатсияи Япония дар ҳолати сутун оварда, дар дафтарадон нависед.

Филми бадеии ба мавзӯё вобастаи «Сёгун»-ро бинед ва хулоса бароред.

Мавзӯи 29-ум: КОРЕЯ ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Дар ибтидои асри XIX ашрофзодагони аз ҳокимият рондашуда дар ҷанги зидди гурӯҳи ҳукмрон тайёри миданд. Бар зидди сулолаи ҳукмрони Ли таҳти сарвари заминдори бой Хон Гён Не шӯриши калони мусаллаҳона ба амал омад. Онҳо аввал ба якҷанд ғалабаҳо ноил шу-

данд, аммо дар ниҳояти кор мағлуб шуда, бераҳмона ҷазо диданд. Хон Гён Неи асир қатл карда шуд. Аммо пахши шўриш норозигиро дар мамлакат боз дошта натавонист. Соли 1813 дар ҷазираи Чечудо шўриши деҳқонон ва моҳидорон шуда гузашт. Баъд чанд сол хушксоли шуд, одамони бисёр аз гуруснагӣ ва беморӣ нобуд гаштанд.

Ли Сон Ге ба сулолаи Ли кай асос гузошта буд?

Кореяро гуруснагӣ ва эпидемияи вабо фаро гирифт. Дар шаҳрҳо як-чанд шўриши гуруснаҳо шуда гузашт.

Корея дар солҳои 30–60-уми асри XIX. Аз асри XIX дар ҷама соҳаҳои ҷамъияти корейс инқироз боз ҳам авҷ гирифт. Сулолаи Ли бинобар зиддиятҳои дохилии сиёсӣ заиф шуда, ба заволи рӯ ба рӯ омад. Дар ин шароит давлатҳои капиталистӣ барои кушодани Корея ба хоричиҳо ва ба мустамлика табдил додани он хавф оварданд. Ин хавф аввал дар ҷаҳол шудани миссионерҳои насронии европоӣ намоён мешуд.

Соли 1831 папаи Рим таъсис ёфтани епископии Кореяро эълон кард. Соли 1832 киштии Британияи Кабир дар соҳилҳои Корея пайдо шуда, ба

Кўфтани шолӣ дар Корея. Асри XIX

роҳ мондани муносибатҳои савдоии ду тарафро пешниҳод кард. Аммо ҷавоби рад гирифт. Дар ин байн намояндагони миссионерҳои калисои насронӣ ба Корея пинҳонӣ даромада, ғаёлият мебуданд. Онҳо асосан миссионерҳои франсуз буданд. Бо миссионерҳо қатл карда шудани корейсҳои дини насрониро қабул карда барои ба Корея фирис-тодани киштиҳои ҳарбии франсуз баҳона шуд. Франсузҳо ба қувваҳои ҳарбӣ тақия карда, бар ивази товони марғи миссионерҳо кушодани бандарҳои Кореяро талаб намуданд. Аммо ташриф бемуваффақият анҷом ёфт-дуто киштӣ дар ҳамвории назди соҳили Корея гӯтида монд.

Бо қувваи зӯрӣ кушода шудани Хитой барои давлатҳои хориҷӣ ва ба давлатҳои пурзӯр таслим шудани манҷурҳо ба доираҳои ҳукмрони Корея таъсири калон расонд. Ҳукмдорони Сеул ба роҳи боз ҳам саҳттар ва пурратар ҷудо кардани мамлакат аз дунёи беруна гузаштанд.

◆ Соли 1831 ...

◆ Соли 1832 ...

◆ Сабабҳои таназзули сулолаи Ли –...

Дар миёнаҳои асри XIX вазъияти дохилии Корея бо болоравии ғазабии халқ тавсиф дода мешавад. Яке аз миссионерон дар хабари худ чунин навишта буд: «Шарораи хурдакак чунин аланга гирифтаниш мумкин аст, ки оқибати онро ба ҳисоб гирифтани илоҷ надорад».

Гуруснагӣ аҳволро боз ҳам танг мекард. Шӯриши деҳқонон авҷ гирифт, аммо ҳамаи онҳо аз тарафи ҳукумат бешафқатона паҳш мешуд. Дар ин байн фишори давлатҳои капиталистӣ ба Корея пурзӯр шуд. Хусусан америкоӣҳо чандин бор барои «кушодани» бандарҳои Корея ва имзо кардани шартномаҳои нобаробар кӯшиданд.

Аммо кӯшишҳои онҳо ба муқовимати саҳти корейсҳо дучор омада, амалӣ нагаштанд.

Соли 1863 Ли Сзе Хвани 12-сола бо номи Шоҳ Кочон ба тахт нишаст. Ҳокимиятро муваққатан падараш Ли Хе Ин, ки **тевонгун** (ҳоким) буд, идора мекард. Тевонгун ба зӯроварии партияи ашрофзодагони **норон** (мӯйсафедон), ки лавозимҳои муҳими давлатӣ одамони худро мегузошт, хотима дод. Ў онҳое, ки аз дворянҳо набуданд, баъзе вакилони савдогарон, заминдорони на чандон бойро ба хизмати давлатӣ ҷалб кард. Қудрати асилзодагони пештара, ки таъсири ҳалқунанда доштанд, мавқеъро аз даст доданд.

Андози ҳарбие, ки одамони оддӣ месупурданд, ба андози сари хонаводагии барои ҳамаи табақаҳо маҷбурӣ иваз карда шуд. Бо мақсади «баробаркунии» асилзодаҳо ва халқи оддӣ ба халқ пӯшидани пойафзоли сиёҳранг бекор шуд. Барои боло бурдани обрӯи подшоҳии нав тевонгун қасри Кёнбоккунро, ки дар асри XVI ҳангоми таҷовузи японҳо сӯхта буд, барпо карданд.

Соли 1813 дар қазираи Чечудо шӯриши деҳқонон ва моҳидорон шуда гузашт.

Дар миёнаҳои **асри XIX** вазъияти дохилии Корея бо болоравии ғазаби халқ тавсиф дода мешавад.

Соли 1863 дар Корея ҳокимиятро тевонгун, яъне Ли Хен Ини ҳамчун ҳокими машҳур идора мекард.

Вале аз сабаби он, ки табақаҳои ҳукмрони Корея ислоҳотҳои иқтисодиро мувофиқи талабҳои замон нагузарониданд, мамлакат аз дунёи берун ҷудо буд, иқтисодиёти мамлакат дар ҳолати ночор монд. Ин бошад, дар ниҳоят ба мустамликаи Япония табдил ёфтани Корея оварда расонд.

Дар Корея барои мустаҳкам намудани ҳукмронии заминдорон ва амалдорон тағйиротҳо ба амал оварда шуданд, лекин онҳо бӯҳрони чуқури сохти феодалро боздошта натавонистанд. Як қисми фаёли рӯшанфикрон ғояҳои пешқадами Европаро қабул карда, зери таъсири миссионерҳо монданд. Мамлакат ба объекти мустамликавии Хитой, Япония, Россия ва Европа табдил ёфт.

1. Сабабҳои шӯришҳои дар ибтидои асри XIX сарзада дар Кореяро фаҳмонда диҳед.
2. Барои суст шудани Корея миссионерҳо чӣ гуна рол бозиданд?
3. Дар Корея ҳокимиятро ҳоким Ли Ха Ин кай ишғол кард?
4. Кадом омилҳо иқтисодиёти Кореяро ба ҳолати ночор рӯ ба рӯ карданд?

Супориш доир ба кор бо асари бадеию таърихӣ

Аз сайти n.ziyouz.com қиссаи Чингиз Айтматов «Абри сафеди Чингизхон»-ро кўчонида, хонед ва таассуротатонро дар дафтаратон нависед.

Чараёнҳои таърихии давлати Кореяро дар асри XIX дар шакли кластер биоред.

Мавзӯи 30-юм: ИМПЕРИЯИ УСМОНИҲО ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Соҳти давлатӣ. Империяи Усмониҳо дар ин солҳо ҳам монархияи мутлақ буд, нишонаҳои ба давлатҳои ҳарбии хоси Асрҳои миёнаро пурра нигоҳ медошт. Давлатро султоне, ки ҳуқуқи он умуман маҳдуд набуд, идора мекард. Айнан ҳокимияти бар зулм асосёфта ва ба қабули навигариҳо тайёрнабуда дар роҳи тараққиёти ҷамъият монеаи асосӣ шуд. Ғайр аз рӯҳониён дигар ҳама хизматчиёни давлат ғуломи султон ба ҳисоб мерафтанд. Албатта барои гузаронидани ислоҳот низ кӯшишҳо ба назар мерасид. Аммо онҳо ба туфайли муқобилияти арбобони мутаассиби динӣ ва давлатҳои хориҷии мустамликаҳо амалӣ нашуданд.

Давлати салҷуқиҳо дар Осиёи Хурд кай пароканда шуд?

«Масъалаи Шарқ». Дар охири асри XVIII давлатҳои пушқудрати Европа аз суҳт шудани империяи Усмониҳо истифода бурда, ба ҳудудҳои мустамликаӣ вай чашм ало карданд. Ин ҳудудҳо аз нигоҳи географӣ ва сиёсӣ аҳамияти калон доштанд, ба сарватҳои табиӣ, ашъҳои хом бой буданд.

Аскарони турк.
Асри XIX

Доираҳои ҳукмрони Британияи Кабир, Австрия ва Россия ҳар кадоме аз ин ҳудудҳои ганимати худро гирифтани мешуданд. Барои ишғол кардани кишварҳои тобеи империяи Усмони давлатҳои Европа байни худ мубориза мебуданд, ки ин мубориза дар таърих бо номи «Масъалаи Шарқ» дохил шудааст. Британияи Кабир ва Франция империяро зери таъсири худ даровардани буданд.

Россия дар нимҷазираи Балкан, ки тобеи Туркия буд, барои ҷойгир шудан ва гулӯғҳои Босфор ва Дарданелли баҳри Сиёҳ, инчунин шаҳри Истанбулро ба даст даровардани буд.

Тезутунд шудани масъалаи Шарқ. Дар мамлакатҳои тараққиқардаи Европа пешравии истеҳсолоти капиталистӣ талаботро ба

кишварҳои нави ашъи хом тақозо кард. Ин ҳодиса муборизаи онҳоро барои мустамликаҳои Туркия боз ҳам авҷ гирифт. Аз муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои империя давлатҳои Европа ҳамчун аслиҳаи даҳлат ба корҳои дохилии Туркия истифода бурданд. Аз ҷумла, соли 1827 дар Лондон байни Британияи Кабир, Франция ва Россия оид ба Юнони тобеи Туркия додани мухторият созишнома имзо карда шуд.

Франсия соли 1830 Ҷазоирро истило кард. Ин бемуваффақиятиҳои паси ҳамаи ҳукумати султон боиси сар бардоштани ҳукмдори Миср Муҳаммад Алӣ, ки расман ба Туркия мутеъ буд, гардид.

Доираҳои ҳукрони Британияи Кабир, Австрия ва Россия ҳар кадоме аз ин худудҳои ганимати худро гирифтани мешуданд.

Франсия соли 1830 Ҷазоирро истило кард.

Муҳаммад Алӣ лашкари султонро торумор карда, ба шаҳри Истанбул роҳ гирифт. Султонро аз ҳалокат Россия ниғаҳ дошт. Мақсади охиринаи Россия, аввал, барои ба даст даровардани гулӯгоҳҳои баҳри Сиёҳ ва шаҳри Истанбул аз Муҳаммад Алии пурзӯр дида ҳокимияти султони суст беҳтар буд.

Дуюм, ғалабаи Муҳаммад Алӣ ба ғалабаи Франция, ки ўро дастгирӣ мекард, баробар буд. Россия ба ин роҳ додан намехост, аз ин рӯ ба султони Туркия ёрии худро пешниҳод намуд.

Зери фишори флоти Россия Муҳаммад Алӣ лашкарашро ба Миср баргардонд. Акнун байни Россияю Туркия қаробат сар шуд. Табиист, ки Британияи Кабир ва Франция ба ин тоқат намекарданд. Акнун онҳо Муҳаммад Алиро боз ҳам бештар дастгирӣ намуданд.

Муҳаммад Алӣ аз султон ҳуқуқи мерос карда мондани ҳокимияти худахро талаб намуд. Ин талаб барои оғози ҷанги нав баҳона шуд. Бо анҷоми ҷанг соли 1840 Муҳаммад Алӣ ҳуқуқи мерос карда, идора намудани Миср ва Суданро гирифт.

Ба ниммустамлика табдилёбии империя. Давлатҳои Европа даҳлат ба корҳои дохилии Туркияро боз ҳам пурзӯр намуданд. Соли 1853 кӯшишҳои Россия барои мустаҳкам намудани мавқеъаш дар кишварҳои тобеи Туркия боиси сар задани ҷанги байни онҳо шуд. Ин ҷанг дар таърихи Россия бо номи «**ҷанги Қрим**» (1853–1856) дохил шуд. Пеш аз оғози ҷанг подшоҳи Россия Николайи I аз султон талаб кард, ки ҳоми-

Иштирокчиёни Ҷанги Қрим

гии онро нисбат ба ҳамаи халқҳои православи муқими кишварҳои тобеи Туркия, инчунин зиёратгоҳҳои муқаддаси насрониҳо дар Фаластинро эътироф кунад. Британияи Кабир ва Франция аз султон қабул накардани ин талабро тақозо намуданд. Ниҳоят, ҷанги Россия-Туркия сар шуд.

Дар ҷанг иттифоқи сегонаи Британияи Кабир, Франция ва Туркия ғалаба кард. Аммо ин ғалаба вобастагии Туркияро аз Британияи Кабир ва Франция боз ҳам пурзӯр намуд. Дар оқибати ҷанг соли 1856 шартномаи сулҳи Париж имзо шуд, тибқи он «ҳомӣ»-гии давлатҳои Фарб бар Туркия дар амал ҷорӣ шуд. Дар Туркия ба хориҷиён барои харидани замин ва дигар мулкҳои ғайриманқул рухсат дода шуд. Консессияҳои ба давлатҳои хориҷӣ додашуда кафолат дода шуд. Ҳамин тариқ барои ниммустамлика шудани Туркия роҳ кушода шуд. Дар солҳои 60-уми асри XIX давлатҳои мустамликачӣ дар Туркия мавқеи иқтисодию сиёсии сиёсати онро муқарраркунандаро пайдо карданд.

Хуллас, ба тӯфайли сохти ақибмондаи иҷтимоию сиёсии кишвар империя рӯ ба заволи овард. Дар империя ва ҳудудҳои мутеъ ба он муҳо-

риза барои мустақилӣ авҷ гирифт. Қарзи Туркия аз давлатҳои хориҷӣ бисёр афзуд. Яъне давлате, ки як вақт дар 3 қитъаи дунё мустамликаҳои калон дошт, акнун ба ниммустамликаи давлатҳои нурзӯри Европа табдил ёфт.

- ◆ Соли 1827 ...
- ◆ Соли 1830 ...
- ◆ Соли 1853 ...
- ◆ Сабаби саршавии ҷанги Россия – Туркия – ин ...

Консессия (лотинӣ – рухсат, тан додан) – шартномаи созиш оид ба муддати муайян ба капитали хориҷӣ додани корхонаҳои давлатӣ, мулк.

1. Дар бораи сохти давлатии империяи Усмониҳо чӣхоро доништа гирифтед?
2. «Масъалаи Шарқ» чӣ гуна масъала буд ва он чӣ гуна пайдо шуд?
3. Ба муборизаи давлатҳои Европа оид ба «масъалаи Шарқ» баҳо диҳед.
4. Империяи Усмониҳо чӣ гуна ба ниммустамлика табдил ёфт?

Супориш доир ба кор бо асари бадеию таърихӣ

Аз сайти n.ziyouz.com асари Ҷалолуддини Румӣ «Чашми дилро кушо»-ро хонед. Мустақилона зери мазмуни «Сабабҳои инқирози империяи Усмониҳо иборат аз он, ки...» эссе нависед.

Чараёнҳои таърихии империяи Усмонихоро дар шакли хронология оваред.

Мавзӯи 31-ум: АФФОНИСТОН ВА ЭРОН ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Сохти давлатӣ. Эрон дар асри XIX ҳам монархияи мутлақ буда, шоҳ ҳуқуқи номаҳдуд дошт. Тамоми ҳокимият дар дасти он буд. Дар назди шоҳ шӯрои махфӣ амал мекард, дар таркиби он **садри аъзам, амин-уд-давла, вазир, ҳақимбошӣ ва шайхулислом** дохил шуда буданд.

Давлати сафавиён дар ҳудуди кадом давлат ташкил шуда буд?

Давлат ба вилоятҳо тақсим шуда буд, онҳоро **бекларбегӣ** идора мекард. Ба вориси тахт Озарбойҷон низ дода шуд, қароргоҳи вай дар шаҳри Табрез буд.

Дар асри XIX Британияи Кабир ва Франция, ки барои ҳумкронӣ дар Шарқ мубориза мебуданд, рағбаташон ба Эрон низ пурзӯр шуд. Барои барпо намудани ҳукмронӣ дар Кавказ Эрон бо Россия дар солҳои 1826–1828 ҷанг кард, Эрон ба мағлубият дучор ва аз даъвоаш дар Кавказ даст кашид.

Бо бозори Британияи Кабир табдилёбии Эрон. Мағлубиятдар ҷанг бо Россия ва оқибатҳои он дар байни табақаҳои ҳукмрони Эрон норозигиро ба вучуд овард. Ниҳоят дар як қатор вилоятҳои Эрон тахти сарвариини заминдорони калон бар зидди шоҳ исён сар зад. Британияи Кабир аз аҳволи вазнини Эрон истифода бурда, онро ба имзои шартномаи нобаробар маҷбур кард. Тибқи он Британияи Кабир барои корҳои савдо бо Эрон ба имтиёзҳои калон соҳиб шуд.

Дар оқибати он вай бозорҳои Эронро бо маҳсулоти саноати сабукаш пур карда фиристод. Ин дар навбати худ деҳқонони маҳаллӣ, ҳунармандон ва савдогаронро хонавайрон кард. Ҳамин тариқ, Эрон ба бозори фурӯши маҳсулоти саноати мустамликачии калон Британияи Кабир табдил ёфт. Ин ҳолат дар мамлакат эҳтиёҷро ба пул зиёд намуд.

Дар натиҷа фурӯхтан ва харидани мансабҳо дар дастгоҳи давлатӣ бениҳоят авҷ гирифт. Ҳокимони вилоятҳо, заминдорони калон ба хазинаи давлат андоз намесупурдагӣ шуданд. Ин омилҳо сабабгори ба амал омадани норозигии ҷиддӣ дар байни табақаҳои меҳнаткаши аҳоли гардиданд ва дар ниҳояти кор ба сар шудани шӯриши соли 1848 оварда расониданд. Ин шӯриш дар таърих бо номи «**Шӯриши бобиён**» дохил шудааст.

Дар асри XIX Эрон дар ҷангҳо бо Россия шикаст хӯрд ва аз даъвоаш ба худудҳои назди Кавказ даст кашид.

Соли 1848 дар Эрон шӯриши бобиён сар шуд.

Шӯриши бобиён. Шӯриш бар зидди сохти шоҳӣ, зулми он ва заминдорӣ нигаронида шуда буд. Иштирокчиёни шӯриш асосан аз ҳунармандон, савдогарони майда, камбағалони шаҳр ва деҳқонони муқими атрофи шаҳр иборат буданд. Ба шӯриш табақаҳои поёнии рӯҳониён низ иштирок карданд.

Шўришгарон тарафдори таълимоти Боб буданд. Асосгузори ин таълимот саид Алӣ Муҳаммад, ба худ таҳаллуси Боб («Дар ба сӯи ҳақиқат ва адолат») гирифта буд. Истилоҳи бобиён аз ин таҳаллус баромада буд.

Шўриш то миёнаҳои соли 1850 давом кард. Лашкари аз нигоҳи ҳарбӣ бартари доштаи шоҳ шўришро паҳш намуд. Алӣ Муҳаммад қатл карда шуд.

Чанги Эрон-Британияи Кабир. Британияи Кабир аз сушт шудани Эрон истифода бурданӣ шуд. Британияи Кабир фаромӯш накарда буд, ки барои гузаронидани таъсир ба хонгариҳои Осиёи Миёна шаҳри Ҳирот аҳамияти калон дорад, аз ин рӯ кӯшид, ки то Эрон аз даъвоаш аз Ҳирот расман даст кашад. Вале соли 1856 Эрон шаҳри Ҳиротро забт кард. Ҷавобан ба он Британияи Кабир зидди Эрон ҷанг эълон намуд. Дар ин ҷанг Эрон ба мағлубият дучор омад.

Соли 1857 байни Британияи Кабир ва Эрон шартномаи сулҳи Париж имзо карда шуд. Бино ба шартнома Эрон аз даъвоаш нисбат ба Ҳирот ва ҳудудҳои дигари Афғонистон тамоман даст кашид.

- ◆ Дар солҳои 1826–1828 ...
- ◆ Таърифи шўриши махфии назди шоҳи Эрон – ин ...
- ◆ Бино ба шартномаи сулҳи Париж ...

Шартномаи сулҳи Париж ба пурзӯр шудани таъсири Британияи Кабир ба Эрон хизмат кард.

Афғонистон. Ҷанг барои мустақилий. Аз асри XVI сар карда, афғонҳои солҳои тўлонӣ бар зидди сафавиёни Эрон мубориза мебуданд. Соли 1709 дар вилояти Қандаҳор бар зидди таҷовузҳои Эрон шўриш сар шуд. Ба шўриш хони қабиллаи гилзайи афғонҳо Амир Вайсхон раҳбарӣ мекард. Қисми ҳарбии вай шаҳри Қандаҳорро ишғол намуд.

Муносибатҳои Афғонистон – Эрон. Дар муддати кӯтоҳ Қандаҳор ба хонии пуқудрат табдил ёфт. Соли 1722 пойтахти Эрон Исфажонро низ ишғол кард ва писари Амир Вайсхон Амир Маҳмуд худро шоҳи Эрон эълон намуд. Акнун Эрон барои мустақилии муборизаро сар кард. Ба ин мубориза яке аз қумондонҳои лашкари Эрон Нодирқули сарварӣ мекард. Эрон аз истилогарони афғон пурра озод карда шуд.

Соли 1736 Нодирқули бо номи Нодиршоҳ шоҳи Эрон эълон шуд. Вай дар айни вақт ҷангҳои истилогарона бурд. Афғонистонро ҳам тобеъ намуд. Барои зерӣ итоат нигоҳ доштани Афғонистон бисёр нафар ҷан-

говаронро аз Эрон бо оилаҳояшон ба Кобул ва дигар шаҳрҳо кўчонида овард.

Ташкилѐбии давлати Афғонистон. Соли 1747 Нодиршоҳ кушта шуду империя низ пароканда гардид. Барои ташкил кардани давлати Афғонистон шароити мусоид фароҳам омад.

◆ Соли 1709...

◆ Соли 1722...

◆ Соли 1736...

◆ Соли 1747...

Соли 1747 шўрои хонҳои қабилаҳои **афгон** (ҷирга) сардори қабилаи абдалии афгонҳо Аҳмадхонро шоҳи Афғонистон эълон намуд. Аҳмадшоҳ дар муддати кўтоҳ ҳудудҳои мамлакатро муттаҳид кард.

Бар ивази ин ғалабаҳо ў унвони «Дурри дурон»-ро қабул кард ва номи қабилаи абдалиро бо номи **дурронӣ** иваз намуд.

Дар натиҷаи ҳаракати итоат накардан ба ҳокимияти марказӣ ва шўришҳои доимии халқҳои истилошуда ҳукмронии сулолаи дуррониҳо заиф шуд. Ворисони Аҳмадшоҳ гарчанде бар зидди ин омилҳо мубориза бурданд, лекин онро бартараф карда натавонистанд.

Барҳамхўрии ҳукмронии сулолаи дуррониҳо. Дар айни вақт байни вористони тахт мубориза ҳам шиддат гирифт. Аз ин ҳолат хонҳои дигар қабилаҳо истифода бурдани шуданд. Масалан, пешвои баракзайҳо Фатҳхон дар муборизаи барои тахт гоҳ ин ворисро, гоҳ он ворисро дастгирӣ карда, лавозими сарвазирии давлатро худаш гирифт ва ҳамин тавр ҷилави тамоми корҳои давлатиро дар амал дар даст дошт.

Вай яке аз сардорони бузурги ҳарбӣ буд, ба ёрии додараш Дўст Муҳаммадхон таъя менамуд. Онҳо қариб ба тамоми вилоятҳои калони Афғонистон ҳокимонро аз одамони худашон таъин мекарданд. Баъди ҷангҳои байниҳамдигарии тўлонӣ соли 1826 Дўст Муҳаммадхон тахти Афғонистонро ишғол кард ва худро амир эълон намуд.

Ҳамин тариқ, ҳукмронии сулолаи дуррониҳо барҳам хўрд. Дар мамлакат ҳукмронии сулолаи баракзайҳо барпо карда шуд. Амири ин сулола Дўст Муҳаммадхон барои ба давлати ягона муттаҳид кардани Афғонистон ва ба давлати муқтадир табдил додани он ҳаракат кард.

Ҷанги якуми Англияю Афғонистон (1838–1842). Барои он, ки Афғонистон аз нигоҳи стратегӣ дар минтақаи хеле муҳим ҷой гирифтааст, манфиатҳои Британияи Кабир ва Россия дар ҳудуди ин давлат бархўр-

данд. Британияи Кабир барои зери доираи таъсири худ даровардани ба он ҳуҷум кард. Дар муддати кӯтоҳ шаҳри Кобул ишғол карда шуд. Ба тахт намояндаи сулолаи дуррониҳо Шучуро шинонданд.

Аммо халқи ватанпарастии афғонро зери итоат даровардан кори осон нест.

Аҳолии Кобул шӯриш бардошт. Дар ин шӯриш писари Дӯст Муҳаммадхон Акбаршоҳ роли калон бозид. Қумондонии лашкари Британияи Кабир маҷбур шуда, шартнома ро оиди аз хоки Афғонистон баровардани ҳамаи қисмҳои ҳарбиаш имзо кард.

Соли 1842 лашкари Британияи Кабир хоки Афғонистонро тарк кард. Ҳамин тариқ ҷанги якуми англису афғон бо мағлубияти Британияи Кабир поён ёфт. Ҳокимияти амирии Дӯст Муҳаммадхон аз нав барпо шуд.

Афғонистон дар ихтотии Россия ва Англия. Карикатура

Соли 1747 сардори қабилаи абдали Аҳмадхон шоҳи Афғонистон эълон шуд.

Соли 1826 Дӯст Муҳаммадхон ба тахти Афғонистон нишаст.

Соли 1842 лашкари Британияи Кабир аз Афғонистон баромада рафт.

Соли 1843 компанияи «Ост-Индия» вилояти Синди Ҳиндустонро ба худ мутеъ кард.

Дӯст Муҳаммадхон бо Британияи Кабир ҷанги навро намехост, ӯ соли 1855 шартномаи дӯстии англису афғонро имзо кард. Соли 1857 байни Британияи Кабир ва Афғонистон шартномаи ҳарбӣ ба имзо расид.

Ин шартнома дар роҳи ба давлати вассали Британияи Кабир табдилёбии Афғонистон қадами нахустин буд.

Соли 1863 Дӯст Муҳаммадхон вафот кард, байни писарони вай барои тахт мубориза авҷ гирифт. Британияи Кабир ва Россия, ки дар Афғонистон манфиатҳои худро доштанд, даҳолат накардан ба корҳои дохилии онро баён намуданд.

Соли 1870 на мустамлика, на давлати мутеъ буд. Аммо ба сарҳадҳои вай аз ҷанубу шарқ Британияи Кабир, аз шимол Россия торафт наздик шуда меомад.

Дар асри XIX Эрон армияи пурзӯри миллӣ, аппарати марказии давлат ва низоми ягонаи андоз надошт. Эрон ба ҳаракатҳои истилогаронаи Британияи Кабир ва Россия дар минтақа муқовимат карда натавонист.

Ба ислоҳотҳои дохили кишвар мутаассиби динӣ ва сохти давлатии бар он асосёфта, сушт тараққӣ кардани институтҳои иҷтимоӣ ҳалал мерасонданд. Дар натиҷаи он Эрон ба ниммустамликаи давлатҳои пурзӯр табдил ёфт.

Сарфи назар аз кӯшишҳои чанддафъаинаи Британияи Кабир Афғонистон мустақилии худро нигоҳ дошт. Аммо тааҷҷубовараш ин аст, ки Афғонистони таъсири давлатҳои қудратмандро бартараф намуда, дар бобати тараққиёт бисёр ақиб монд. Дар он дар охири асри XIX ҳам муносибатҳои қабилавӣю авлодӣ ва хоҷагии натуралӣ монда буданд.

Садри аъзам – сарвазир.

Амин-уд-давла – вазири молия ва корҳои дохила.

Ҳакимбошӣ – сартабиби дарбор.

Дурри дуррон – ҷавоҳири ҷавоҳирон.

Чирга – шӯро.

1. Оиди сохти давлатии Эрон чиҳо медонед?
2. Кадом омилҳо сабабгори шӯриши бобиён шуданд?
3. Эрон чӣ тавр зери доираи таъсири Британияи Кабир афтада монд?
4. Ба ҳукмронии сулолаи дуррониҳо дар Афғонистон чӣ гуна барҳам дода шуд?
5. Чаро Британияи Кабир Афғонистонро истило карда ё ба давлати ба худаш вассал табдил дода натавонист?
6. Амир Дӯст Муҳаммадхон нисбат ба Британияи Кабир ва Россия чӣ гуна сиёсатро пеш бурд?

Супориши кори эҷодӣ

Истилоҳҳои асосии оиди мавзӯро бо ёрии луғат ба англисӣ тарҷума кунед ва дар дафтаратон дар шакли ҷадвал инъикос кунед.

Аз интернет истифода бурда, ба Эрон ва Афғонистони асри XIX саёҳати виртуалӣ ташкил кунед. Ҷиҳатҳои умумӣ ва фарққунандаи Эрон ва Афғонистонро аниқ кунед. Дар дафтаратон дар асоси технологияи -Т таҳлил намоед.

Мавзӯи 32-юм: ХАЛҚҲОИ АФРИКА ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

Ҳолати минтақа. Халқҳои Африка дар асри XIX дар зинаҳои гуногуни тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ мезистанд. Аз ҷумла, агар дар давлатҳои аз қабилҳои Эфиопия, Миср, Тунис, Марокаш, Судан ва Мадагаскар монархияи феодалӣ ҳукмрон бошад, дар баъзеи онҳо ҳанӯз ҳам соҳти ҷамоавии ибтидоӣ мавҷуд буд. Қабилҳои тарзи зисти кўчманчигиро доштанд, гурӯҳҳои хурд-хурди онҳо дар ҳудудҳои барояшон қатъӣ муқарраршуда бо шикор ва чинакчигӣ ҳаёт ба сар мебуданд. Онҳо соҳаи кишоварзӣ, коркарди металлро ва истифодаи олоти меҳнати металлро наметанд.

Дар таърихи давлати Мали дар асри VIII, дар асри IX ва дар асри XIII кадом воқеаҳои таърихӣ содир шуда буданд?

Давлатҳои **Гана** ва **Малии** воқеъ дар Африкаи Ғарбӣ давлатҳои қадимтарин ба ҳисоб мерафтанд. Дар Африка халқҳои, ки хоҷагии қишлоқашон пеш рафта буд, низ зиндагӣ мекарданд. Онҳо асосан қаҳва, чормағзи заминӣ ва какао парвариш мекарданд.

Тақсими қардани Африка. Африкаи дорои бойиҳои табиӣ эътибори таваҷҷӯҳи давлатҳои тавонои Европаро ҷалб накарда намонд. Истилогарии давлатҳои Европа ҳаёти халқҳои Африкаро якбора тағйир дод. Алоқаҳои анъанавии савдо қанда шуданд. Истеҳсолоти маҳаллӣ хароб шуд. Африкагироро ғулом қарда фурӯхта то миёнаҳои асри XIX давом кард. Дар натиҷаи он аз қитъа миллионҳо нафар фурӯхта шуданд. Ангола ва Мозамбик, ки мустамликаҳои Португалия буданд, базаҳои асосии савдои ғуломон ба шумор мерафтанд.

Аз асри XIX сар қарда ба мустамлика табдил додани қисми дохилии қитъа ҳам сар шуд. Дар охири асри XIX 90 фоизи ҳудуд дар дасти мустамликадорон буд. Фақат ду давлат – **Либерия** ва **Эфиопия** мустақилии худро нигоҳ дошта тавонистанд.

Ташкили давлати мустақили Либерия дар Африка. Ташкили он бо муборизаи зидди ғуломдорӣ дар ШМА вобаста аст. Соли 1816 дар Африка ҷойгир қардани ғуломони сиёҳпӯсти озодшудаи ШМА сар шуд. Дар натиҷа дар соҳилҳои Гвинея соли 1821 13 ҳазор километри мураббаъ майдон харид шуд. Дар ин ҷо бошишгоҳи **Монровия** (аз номи

Ғуломфурӯшони европой дар кишти ғуломони африкоиро гирифта мераванд

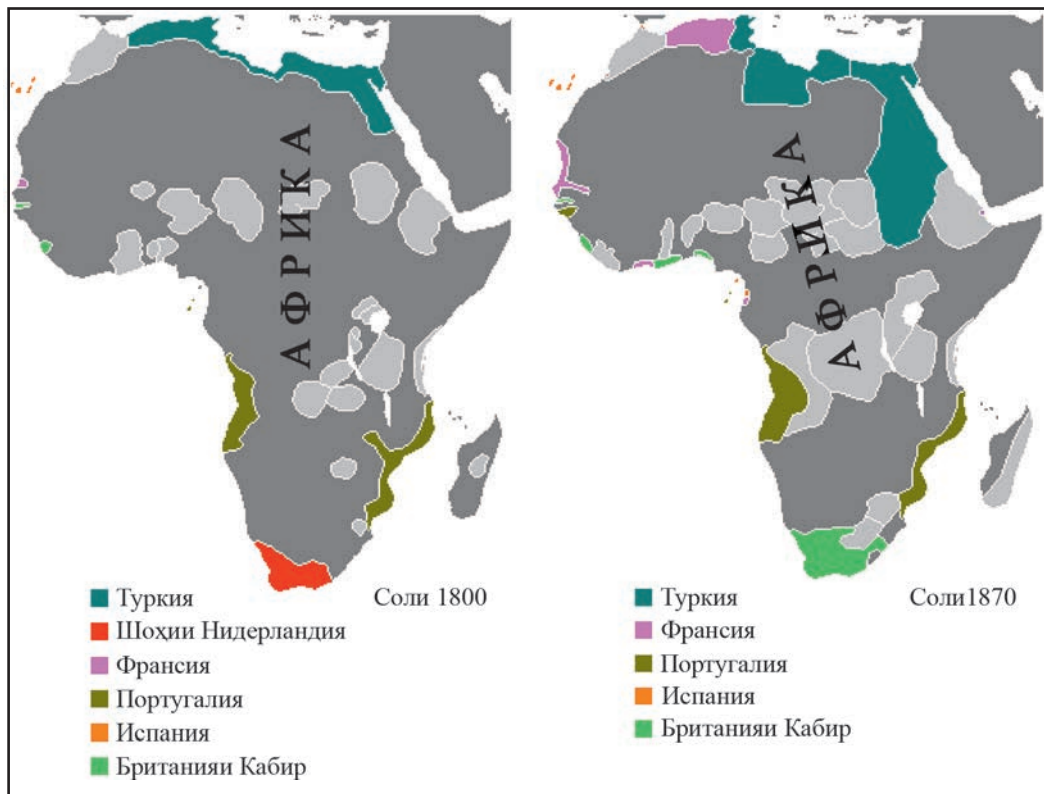
Президенти ШМА Монро гирифта шудааст) ташкил шуд ва як қисми собиқ ғуломони сиёҳпӯсти Америка дар ин маҳалла паноҳгоҳ ёфтанд. Онҳо минбаъд ҳудуди бошишгоҳро васеъ намуданд.

Соли 1847 ташкилҳои давлати Либерия эълон шуд. Дар ин давлат тартибу қоидаҳои пешқадами Европайи Ғарбӣ ва Америкаи Шимолӣ ҷорӣ гардид. Либерия аз рақобати Британияи Кабир ва Франция моҳирона истифода бурда, мустақилии худро нигоҳ дошт.

Эфиопия. Дар асри XIX низ дар Эфиопия муносибатҳои Асрҳои миёна ҳукм меронданд. Он аз гурӯҳи якчанд князигариҳо иборат буд. Ҳар кадоме аз онҳо лашкари худро дошт. Ин князигариҳо ба номаш ҳокимияти марказиро эътироф менамуданд. Давлатҳои Европа айнан ҳамин омилро истифода бурданӣ шуданд. Хавфи кишварро душманони беруна ишғол карданишон беш аз пеш зиёд мешуд.

Дар чунин шароит ба майдони сиёсати Эфиопия писари заминдори хурд Касса баромад. **Касса** Эфиопияро ба давлати ягона муттаҳид кард ва соли 1855 худро император эълон кард. Ӯ лашкари нағзакак тайёрии ҳарбиро гузаштаро ташкил кард. Феодалҳои калонро аз ҳуқуқи нигоҳ-

Тақсим кардани Африка

дории лашкари худӣ маҳрум намуд. Дар мамлакат барои боло бурдани иқтисодиёт ислоҳот гузаронд. Император шаҳрвандонро ба давом додани фаъолияти меҳнати пештар машғулшудаашон даъват кард.

Дар давлатҳои аз қабилҳои Эфиопия, Миср, Тунис, Марокаш, Судан ва Мадагаскар монархияи феодалӣ ҳукмрон буд.

Давлатҳои Гана ва Малии воқеъ дар Африкаи Ғарби давлатҳои қадимтарин ба ҳисоб мерафтанд.

Дар Африка ду давлат – Либерия ва Эфиопия мустақилии худро нигоҳ дошта тавонишанд.

Соли 1847 давлати озоди Либерия ташкил ёфт.

Аммо ислоҳотҳои вай ба муқобилияти феодалони калон ва калосо дучор омаданд. Бо дахлати Британияи Кабир соли 1867 ҳокимияти Касса

сарнагун карда шуд. Аммо Британияи Кабир дар Эфиопия мустаҳкам чой нагирифт.

Иродаи халқи Эфиопия дар бобати мутеъ нашудан ба бегонаҳо ҳаракатҳои Британияи Кабирро ба нестӣ баровард. Ҳамин тариқ, Эфиопия мустақилии худро нигоҳ дошт.

Ба мустамлика табдил ёфтани Африкаи Ҷанубӣ. Дар ибтидои асри XIX Британияи Кабир колонияи Капи Африкаи Ҷанубиро забт намуд. Аҳолии колония **бурҳо** (*бур* – деҳқон) номида шуданд. Онҳо авлодҳои франсузҳо, немисҳо ва голландиҳо буданд. Бурҳо акнун аз он ҷо барои кўчидан маҷбур шуданд. Онҳо дар ҷои нав дуто давлат сохтанд. Яке аз онҳо Республикаи Оранҷ, дигаре Трансваал буд. Бурҳо нисбат ба аҳолии маҳаллӣ бениҳоят бешафқат буданд.

Мустамликаҳои Франция. Дар Миср дар байни асрҳои XVIII–XIX ҷанговарони мамлук ва аҳолии маҳаллӣ дар муборизаи зидди лашкари франсузҳо, ки бо роҳбарии Наполеон Бонопарт ба кишвар даромада буд, иштирок карданд. Баъди таслим шудани лашкари боқимондаи франсузҳо мисриҳо барои аз кишвар рондани лашкари Британияи Кабир мубориза бурданд.

Миср расман таҳти ҳокимияти олии империяи Усмониҳо буд, дар амал қариб мустақилии худро нигоҳ дошта буд.

Франсия соли 1830 Ҷазоирро забт кард. Аҳолии Ҷазоир бар зидди мустамликадорони франсуз муқовимати сахт нишон доданд. Ҷанги миллию озодихоҳӣ бурданд. Дар ин мубориза пешвои ҷазоирҳои Абдулқодир роли алоҳида бозид.

Соли 1847 лашкари Абдулқодирро ба муҳосира гирифта, торумор намуданд. Худи Абдулқодир ҳалок шуд. Аммо муборизаи миллию озодихоҳӣ қатъ наёфт. Ҷазоирҳои боз солҳои зиёд бар зидди истилогарон муборизаи миллию озодихоҳиро давом доданд.

Аҳолии Марокаш бар зидди мустамликадорони португалӣ, испан ва франсуз, ки дохили мамлакат даромада буданд, бомуваффақият муқобилият нишон доданд. Франция дар уқёнуси Ҳинд чанд бор ҷазираи Мадагаскарро ишғол кардани шуд. Аммо комёб нашуд.

- ◆ Дар Миср дар сарҳади асрҳои XVIII–XIX ...
- ◆ Соли 1867 ...
- ◆ Фаъолияти Абдулқодир ...
- ◆ Дар солҳои 90-уми асри XIX ...

Мустамликадорон аз ақибмонии ҳарбию техникии Африка, парокандагии халқҳо ва ҳамчунин зиддиятҳои байни қabilaҳо моҳирона истифода бурданд.

Дар солҳои 70-уми асри XIX масоҳати калони дохили Африка ҳанӯз барои европоӣҳо номаълум буд.

Ҳамчун мустамлика тақсим шудани ин ҳудудҳо дар байни давлатҳои Европа дар охири асри XIX-ибтидои асри XX ба охир расид.

Асри XIX даври аз тарафи давлатҳои Европа мустамлика намудани қитъаи Европа шуд. Дар охири аср забт намудани Африка асосан анҷом ёфт. Садҳо ҳазор африкоӣҳо дар роҳи ҳимояи ватан ва мустақилии он дар ҷангҳои нобаробар иштирок карда, ҳалок шуданд. Мустамликачиён дар натиҷаи тороҷ намудани сарватҳои табиӣи қитъа, бешафқатона эксплуататсия кардани аҳоли бойгариш зиёд ба даст оварда, ба пешрави Европа ҳисса гузошанд.

Мамлукҳо — асосан аҳолии Грузия ва Кавкази Шимолии ба ғулом табдилёфта.

Бурҳо — авлодҳои мустамликадорони голландӣ, франсуз дар Африкаи Ҷанубӣ.

1. Мулоҳизаҳоятонро оиди сабабҳои ақибмонии халқҳои қитъаи Африка дар бобати тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ нисбат ба халқҳои дигар қитъаҳо дар дафтартон қайд кунед.
2. Африка чӣ гуна ба мустамлика табдил ёфт?
3. Оиди ҳаракатҳои миллию озодихоҳии халқҳои Африка чӣҳоро доништа гирифтед?
4. Ҳаракати аҳолии Ҷазоирро бар зидди мустамликадорони франсуз кӣ раҳбарӣ намудааст?

Супориши кори эҷодӣ

Умумият ва фарқияти ба мустамлика табдил ёфтани мамлакатҳои Африка ва Америкаи Лотинӣ ва ҷараёни муборизаи миллию озодихоҳии онҳоро муқоиса кунед. Ҳамаи маълумотҳоро дар дафтартон дар ҳолати кроссворди мураккаб ҷамъ кунед.

Оиди мавзӯи романи Питер Абрахамс «Гулчанбарҳои қабр»-ро хонед ва таассуротатонро дар шакли эссе дар дафтартон нависед.

ХУЛОСА

Донишомӯзони азиз! Шумо бо воқеаҳои марҳилаи то соли 1870-уми Даври нави таърихи ҷаҳон шинос шудед. Дар ин давр дар кишварҳои Европа ва Америкаи Шимолӣ чӣ гуна Асрҳои миёна оҳиста-оҳиста ҷои худро ба Даври нав, тартиботи феодалӣ ба тарзи зисти буржуазӣ доданд, дида баромадем.

Дар ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, маънавию маданӣ ҷиҳатҳои нав пайдо шуданд.

Дар соҳаи сиёсӣ дигаргуниҳои азим-ҷараёни ташаккул ва мустақамшавии монархияи мутлақ ва давлатҳои милли рӯй доданд. Дар айни вақт дар кишварҳои Европай Фарбӣ ва Америкаи Шимолӣ нахустин нишонаҳои давлати ҳуқуқӣ ва ҷамъияти шаҳрвандӣ пайдо шуданд.

Дар олами маънавии инсон низ таҳаввулот рӯй дод. Дастовардҳои нави илму маданият ба ҳаёти одамон даромада омаданд. Шумораи донишгоҳҳо ва мактабҳо афзуданд, дар хонаводаҳо китобҳо, рӯзномаҳо пайдо шуданд. Дар натиҷа одамон оҳиста-оҳиста аз таъсири ақидаҳои динӣ озод мешуданд. Акнун дар он ҷойҳое, ки шуури динӣ ҳукмронӣ доштанд, ғояҳои оиди зарурияти ислоҳ кардани он пайдо шуданд.

Гуманизм, Реформатсия ва **Маърифат** ҳамчун ҷаҳонбинии асрҳои XVII–XVIII-уми Европа ташаккул ёфтанд. Ҳар як таълимоти нав ғояҳои пешқадами таълимоти пешинаро нигоҳ дошт ва ҳамаи онҳо барои таъмини ҳуқуқҳои инсон оиди «зистан, озодӣ ва мулк» кӯшиш дод.

Аммо муборизаи халқҳои Америкаи Лотинӣ, Осиё ва Африка барои озодӣ, қадру қимат ва мустақилиашон, ташаккули мафҳумҳои демократӣ дар онҳо низ айнан дар Даври нав оғоз ёфт.

Аз ин нигоҳ тамаддуни индустриалии дар асри XIX дар Европа ва Америкаи Шимолӣ ғалабакарда ва арзишҳои умумиинсонии дар он таҷассумёфта ба мазмуни муборизаи ҳамаи халқҳои дунё табдил ёфт.

Бо ҷараёни ин мубориза ва натиҷаҳои он шумо дар синфҳои дигар шинос хоҳед шуд.

МУНДАРИЧА

Сарсухан. Оғози даври нав.....	3
--------------------------------	---

БОБИ I. ТАШАККУЛИ ДАВРИ НАВ ДАР ЕВРОПА

<i>Мавзӯи 1-ум:</i> Кашфиётҳои бузурги географӣ ва аҳамияти таърихӣ онҳо.....	7
<i>Мавзӯи 2-юм:</i> Ташаккули ҷамъияти индустриали дар кишварҳои Европай	
Ғарбӣ дар ибтидои асри нав.....	13
<i>Мавзӯи 3-юм:</i> Реформатсия дар Европа.....	18
<i>Мавзӯи 4-ум:</i> Ташаккули маданияти даври нав дар Европай Ғарбӣ.....	22

БОБИ II. КИШВАРҲОИ ЕВРОПА ВА АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

<i>Мавзӯи 5-ум:</i> Пурзӯршавии ҳокимияти шоҳ дар Англия. Инқилоби буржуазии Англия дар асри XVII.....	28
<i>Мавзӯи 6-ум:</i> Муносибатҳои байналмилалӣ дар асрҳои XVI–XVIII.....	34
<i>Мавзӯи 7-ум:</i> Монархияи Мутлақ дар Франция. Инқилоби бузурги буржуазии Франция.....	37
<i>Мавзӯи 8-ум:</i> Поён ёфтани инқилоби бузурги буржуазии франсуз ва аҳамияти таърихӣ он.....	42
<i>Мавзӯи 9-ум:</i> Империяи Германия дар асрҳои XVI–XVIII.....	45
<i>Мавзӯи 10-ум:</i> Империяи Россия дар асрҳои XVI–XVIII.....	49
<i>Мавзӯи 11-ум:</i> Америкаи шимолӣ дар асри XVIII. Ташкилҳои штатҳои муттаҳидаи Америка.....	54
<i>Мавзӯи 12-ум:</i> Асри маърифат.....	59

БОБИ III. КИШВАРҲОИ ОСИЁ ВА АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ XVI–XVIII

<i>Мавзӯи 13-ум:</i> Хусусиятҳои асосии инкишофи кишварҳои Осӣ дар асрҳои XVI–XVIII.....	65
<i>Мавзӯи 14-ум:</i> Хитой дар асрҳои XVI–XVIII.....	69
<i>Мавзӯи 15-ум:</i> Ҳиндустон дар асрҳои XVI–XVIII.....	73
<i>Мавзӯи 16-ум:</i> Япония ва Корея дар асрҳои XVI–XVIII.....	79
<i>Мавзӯи 17:</i> Империяи усмонӣ дар асрҳои XVI–XVIII.....	84
<i>Мавзӯи 18-ум:</i> Эрон дар асрҳои XVI–XVIII.....	88
<i>Мавзӯи 19-ум:</i> Кишварҳои Африка дар асрҳои XVI–XVIII.....	92

БОБИ IV. КИШВАРҲОИ ЕВРОПА ВА АМЕРИКА ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

<i>Мавзӯи 20-ум:</i> Британияи кабир дар солҳои 1800–1870.....	97
<i>Мавзӯи 21-ум:</i> Франция дар солҳои 1800–1870.....	101
<i>Мавзӯи 22-юм:</i> Германия ва Италия дар солҳои 1800–1870.....	107
<i>Мавзӯи 23-юм:</i> Россия дар солҳои 1800–1870.....	110
<i>Мавзӯи 24-ум:</i> Штатҳои муттаҳидаи Америка дар солҳои 1800–1870.....	115
<i>Мавзӯи 25-ум:</i> Муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои Америкаи Лотинӣ.....	120

БОБИ V. КИШВАРҲОИ ОСИЁ ВА АФРИКА ДАР СОЛҲОИ 1800–1870

<i>Мавзӯи 26-ум:</i> Ҳиндустон дар солҳои 1800–1870.....	126
<i>Мавзӯи 27-ум:</i> Ҳитой дар солҳои 1800–1870.....	130
<i>Мавзӯи 28-ум:</i> Япония дар солҳои 1800–1870.....	134
<i>Мавзӯи 29-ум:</i> Корея дар солҳои 1800–1870.....	138
<i>Мавзӯи 30-юм:</i> Имерияи усмониҳо дар солҳои 1800–1870.....	142
<i>Мавзӯи 31-ум:</i> Афғонистон ва Эрон дар солҳои 1800–1870.....	145
<i>Мавзӯи 32-юм:</i> Халқҳои Африка дар солҳои 1800–1870.....	151
Хулоса.....	156

**RAHMON FARMONOVICH FARMONOV,
USMON TOSHPO‘LATOVICH JO‘RAYEV,
SHUHRAT ERGASHEVICH ERGASHEV**

JAHON TARIXI
(XVI–XIX asrning 60-yillari)

*Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining
VIII sinf o‘quvchilari uchun darslik*

Qayta ishlangan va to‘ldirilgan to‘rtinchi nashri

(Tojik tilida)

Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2019

*Мутарчим Шоқахҳор Салимов
Муҳаррир Чумъаназар Эшонқулов
Муҳаррирони бадеӣ Мафтуна Ваххобова
Муҳаррири техникӣ Елена Толочко
Муҳаррири хурд Гулчеҳра Азизова*

Рақами литсензия АИ № 163.09.11.2009. Ба чопаш 5 июли соли 2019 иҷозат дода шуд. Андозаи 70×90¹/₁₆. Гарнитурани ТАД 11. Бо усули офсетӣ тарҳрезӣ шудааст. Ҷузъи чопии шартӣ 11,70. Ҷузъи нашрию ҳисоби 9,72. Адади нашр 6 431 нусха. Шартномаи № 84–2019. Супориши № 19–144.

Макети оригинал дар ХЭТН ба номи Ҷўлпони Оҷонсии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавӣ тайёр карда шудааст. 100011, Тошканд, кўчаи Навой, 30.
Телефон: +998-71244-10-45. Факс: +998-71244-58-55.

Дар Хонаи эҷодии таъбу нашри «O‘zbekiston»-и Оҷонсии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавии назди Маъмурияти Президенти Республикаи Ўзбекистон 100011, Тошканд, кўчаи Навой, 30, чоп карда шудааст.

Фармонов Р.

Ф 33 Таърихи ҷаҳон. Даври аввали таърихи нав (асри XVI – солҳои 60-уми асри XIX). Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 8-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / Р. Фармонов ва диг. – Т.: ХЭТН ба номи Ҷўлпон, 2019. – 160 с.

ISBN 978-9943-05-655-8

УЎК 372.893=222.8(100)(075)
КБК 63.3(0)уа721

*Ҷадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба
иҷора додашуда*

Т/р	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтан	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

*Китоб ҳангоми ба иҷора дода шудан ва дар охири соли
хониш ҳангоми баргардонидани гирифтани ҷадвали болоӣ аз
тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо
гузошта мешавад:*

Нав	Ҳолати китоби дарси ҳангоми бори аввал супоридан.
Нағз	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи varaқҳояш ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш коҳида, якчанд хатҳо кашида, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Varaқҳои ҷудошудааш аз нав таъмир гашта, дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Ғайри-қаноатбахш	Муқова хат кашида шудааст, даридаст, аз қисми асосӣ ҷудо гаштааст ё ки умуман нест, ғайриқаноат-бахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарид, varaқҳо намерасанд, хат кашида, ранг карда партофта шудааст, китобро барқаро кардан мумкин нест.